

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ: ЕКОНОМІКА, ФІНАНСИ, ПРАВО

Науковий журнал

*Виходить 6 разів на рік
Заснований у січні 2010 р.
Журнал визнано ДАК МОН України
як фахове видання з економічних наук*

**№3 (86)
2016**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

МАЗАРАКІ Анатолій Антонович, д. е. н., професор, КНТЕУ

Заступник головного редактора

ПРИТУЛЬСЬКА Наталія Володимирівна, д. т. н., професор, КНТЕУ

Відповідальний секретар

МЕЛЬНИЧЕНКО Світлана Володимирівна, д. е. н., професор, КНТЕУ

Члени редакційної колегії

з економічних наук:

БСЛОСТЄЧНИК Григорій Леонович, д. е. н., професор, Молдавська економічна академія (Молдова)

БЛАНК Ігор Олександрович, д. е. н., професор, КНТЕУ

БОЙКО Аліна Василівна, д. е. н., доцент, КНТЕУ

ВОЛОСОВИЧ Світлана Василівна, д. е. н., професор, КНТЕУ

ГЕСЦЬ Валерій Михайлович, д. е. н., професор, Інститут економіки та прогнозування НАН України

ГОСПОДАРОВІЧ Анджей, д. е. н., професор, Вроцлавський економічний університет (Польща)

ГУЖВА Ігор Юрійович, к. е. н., доцент, КНТЕУ

ДОБІЯ Мечислав, д. е. н., професор, Краківський університет економіки (Польща)

ДУБОВИК Тетяна Віталіївна, д. е. н., доцент, КНТЕУ

КАЛЮЖНА Наталія Геннадіївна, д. е. н., доцент, КНТЕУ

КВАЧ Ярослав Петрович, д. е. н., доцент, Одеський інститут фінансів КНТЕУ

ЛАЦЕ Наталя, д. е. н., професор, Ризький технічний університет (Латвія)

МЕЛЬНИК Тетяна Миколаївна, д. е. н., професор, КНТЕУ

ОНИЩЕНКО Володимир Пилипович, д. е. н., професор, КНТЕУ

ПАНКОВ Дмитро Олексійович, д. е. н., професор, Білоруський державний економічний університет (Білорусія)

ПЕДЬ Грина Валеріївна, д. е. н., доцент, КНТЕУ

САЙ Валерій Миколайович, к. е. н., доцент, КНТЕУ

ФЕДУН Ігор Леонідович, д. е. н., професор, КНТЕУ

ЦИГАНОВ Сергій Андрійович, д. е. н., професор, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

ШЛЮСАРЧИК Богуслав, д. е. н., професор, Жешувський університету (Польща)

ЯЦЕНКО Ольга Миколаївна, д. е. н., професор, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

з юридичних наук:

АНЦЕЛЕВИЧ Герольд Олександрович, к. ю. н., професор, КНТЕУ

БАКАЛІНСЬКА Ольга Олегівна, д. ю. н., доцент, КНТЕУ

БЕРЗІН Павло Сергійович, д. ю. н., професор, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

БЕРЛАЧ Анатолій Іванович, д. ю. н., професор, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

БРЕДІ Річард, координатор проекту «Британське законодавство XXI сторіччя», Британський центр сприяння розвитку права (Велика Британія)

ГУРЖІЙ Тарас Олександрович, д. ю. н., професор, КНТЕУ

ДЕНИСОВ Володимир Наумович, д. ю. н., професор, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ДМІТРИЄВ Анатолій Іванович, д. ю. н., професор, КНТЕУ

КАЛЮЖНИЙ Ростислав Андрійович, д. ю. н., професор, Юридичний інститут Національний авіаційний університет

КОШИЛЕНКО Олександр Любимович, д. ю. н., професор, Інститут законодавства Верховної Ради України

ОЛІЙНИК Олег Вікторович, д. ю. н., професор, КНТЕУ

ОСИКА Сергій Григорович, к. ю. н., професор, КНТЕУ

ЯЩУК Ева, д. філософії, доцент, Вища школа торгівлі, економіки і права в Радомі (Польща)

Засновник, редакція,
видавець і виготовлювач

**КИЇВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
ТОРГОВЕЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Завідувач редакції

О.М. Бондар

Редактори:

В. М. Дудник, В. С. Каляев

Художньо-технічний редактор

А.А. Савчук

Підписано до друку 24.06.2016.

Тираж 200 пр. Зам. 677

Адреса редакції, видавця,

виготовлювача:

вул. Кіото, 19, м. Київ-156,

Україна, 02156

Телефон редакції: 531-31-58

E-mail: zt@knteu.kiev.ua

Свідоцтво про державну

реєстрацію

серія КВ №22092-11992ПР

від 16.05.2016

Індекс журналу в Каталогі
видань України на 2016 рік – 09641

Надруковано на обладнанні КНТЕУ

Свідоцтво суб'єкта видавничої

справи серія ДК № 4620

від 03.10.2013

Видається за рекомендацією

Вченої ради КНТЕУ

(протокол засідання № 12

від 23.06.2016 р.)

Передрук і переклади

матеріалів, опублікованих

у журналі, дозволяються лише

зі згоди автора та редакції

Журнал представлено в міжнародних і національних наукометричних базах: індекс Копернікус (index Copernicus); Російський індекс наукового цитування (РІНЦ); реферативній базі даних «Україніка наукова», а також у пошуковій системі Академії Google (Google Scholar)

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2016

ЗМІСТ

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА СВІТОВИХ РИНКАХ

ШУЛЬГА Н., ГЕРБСТ О.	Опціонні операції на міжнародних ринках	5
СУСІДЕНКО Ю., СІТАШ Т.	Інноваційний розвиток підприємств: європейський досвід	23
ДУНСЬКА А.	Експортно-імпортна діяльність України	36
СУХОРУКОВА О.	Світове книговидання: уроки для України	47
БИЦЮРА Ю.	Структурні зрушення в економіці європейських країн	59
ГАММА Т.	Синергія як фактор ефективності угод М & А	73
ЯЦЮТА О.	Транспортно-логістична система України в умовах європейської інтеграції	89

ФІНАНСИ

БЛАКИТА Г., ОТКАЛЕНКО О.	Державний фінансовий аудит системи вищої освіти	100
МАКОГОН В.	Бюджетні видатки у системі соціально-економічного розвитку країни	114

C O N T E N T

INTEGRATION PROCESSES IN WORLD MARKETS

SHULHA N., HERBST O.	Option operations in international markets	5
SUSIDENKO Ju., SITASH T.	Innovational development of enterprises: European experience	23
DUNSKA A.	Export and import activities of Ukraine	36
SUKHORUKOVA O.	World book publishing: lessons for Ukraine	47
BITSYURA Y.	Structural changes in the economy of European countries	59
GAMMA T.	Synergy as a factor of the efficiency of M&A agreements	73
YATSIUTA O.	Transport and logistics system of Ukraine in conditions of European integration	89

FINANCES

BLAKYTA H., OTKALENKO O.	State financial audit of higher education system	100
MAKOGON V.	Budget expenditures in a system of social and economic development of a country	114

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОЦЕССЫ ИНТЕГРАЦИИ НА МЕЖДУНАРОДНЫХ РЫНКАХ

ШУЛЬГА Н., ГЕРБСТ О.	Операции с опционами на международных рынках	5
СУСИДЕНКО Ю., СИТАШ Т.	Инновационное развитие предприятий: европейский опыт	23
ДУНСКАЯ А.	Экспортно-импортная деятельность Украины	36
СУХОРУКОВА О.	Мировое книгоиздание: уроки для Украины	47
БИЦЮРА Ю.	Структурные сдвиги в экономике европейских стран	59
ГАММА Т.	Синергия как фактор эффективности сделок M & A	73
ЯЦЮТА А.	Транспортно-логистическая система Украины в условиях европейской интеграции	89

ФИНАНСЫ

БЛАКИТА А., ОТКАЛЕНКО Е.	Государственный финансовый аудит системы высшего образования	100
МАКОГОН В.	Бюджетные расходы в системе социально-экономического развития страны	114

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА СВІТОВИХ РИНКАХ

УДК 339.72

ШУЛЬГА Наталія,

д. е. н., професор, завідувач кафедри банківської справи КНТЕУ

ГЕРБСТ Ольга,

незалежний експерт, Люксембург

ОПЦІОННІ ОПЕРАЦІЇ НА МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ

Удосконалено підхід до загальноприйнятого способу вибору оптимальної стратегії формування портфеля опціонів. Проведено комплексний практичний аналіз заходів забезпечення доходності і зниження ризиків при торгівлі опціонами на позабіржовому ринку і з маржею Інтернетом на світових фінансових ринках. Подано авторську класифікацію опціонних позицій. Розроблено пропозиції щодо способів оптимізації структури опціонного портфеля та прийняття трейдером інвестиційного рішення. Запропоновано авторські рекомендації до визначення оптимальної структури портфеля опціонів як засобу його хеджування від ризиків. Здійснено аналіз головних положень щодо регулювання ринку опціонів у зарубіжних країнах.

Ключові слова: деривативи, пут-опціони, кол-опціони, опціони на акції, опціони на біржові індекси, форексні опціони, опціонна премія, торгівля з маржею, стратегія трейдера, непокрита стратегія, хедж-стратегія, торгова та інвестиційна стратегія, регулятори ринку деривативів.

Шульга Н., Гербст О. Операції с опціонами на международных рынках.
Усовершенствован подход к общепринятому способу выбора оптимальной стратегии формирования портфеля опционов. Проведен комплексный практический анализ мер обеспечения доходности и снижения рисков при торговле опционами на внебиржевом рынке и с маржой по Интернету на мировых финансовых рынках. Представлена авторская классификация опционных позиций. Разработаны предложения по способам оптимизации структуры опционного портфеля и принятию трейдером инвестиционного решения. Предложены авторские рекомендации к определению оптимальной структуры портфеля опционов как средства его хеджирования от рисков. Осуществлен анализ основных положений для регулирования рынка опционов в зарубежных странах.

© Шульга Н., Гербст О., 2016

ISSN 1028-7507. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2016. № 3

5

Ключевые слова: деривативы, пут-опционы, колл-опционы, опционы на акции, опционы на биржевые индексы, фореक्सные опционы, опционная премия, стратегия трейдера, торговля с маржой, непокрытая стратегия, хедж-стратегия, торговая и инвестиционная стратегия, регуляторы рынка деривативов.

Постановка проблеми. Деривативи є одним із найбільш комплексних інструментів при проведенні торгівлі на світових фінансових ринках, які надають трейдерам можливість забезпечити не лише дотримання інвестиційної стратегії, а й досягти певного рівня доходності опціонного портфеля за прийнятного рівня ризику. Поява Інтернету дала поштовх для більш широкого використання деривативів, зокрема опціонів при формуванні стратегії трейдерів та хеджування їх позицій. Започаткування та подальший розвиток торгівлі на фінансовому ринку з маржею в Україні обумовлює потребу розкриття теоретичних засад і практики формування стратегії опціонного портфеля трейдерами в зарубіжних країнах. Актуальність теми полягає в тому, що в перспективі такий інструмент будуть активніше використовувати вітчизняні трейдери, а високий ступінь ризику вимагає не лише застосування теоретичних і практичних знань, а й моделювання та вибору власної стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у розвиток опціонів внесли такі відомі практики і науковці, як Дж. Сорос, Е. Бентон, Френк Дж. Фабозці, Роберт Е. Уейллі, Т. Райс, Б. Койлі, Дж. Дж. Мерфі, Ральф Вінс, Стівен Айкеліс, Джайстін Куепер, Х. Сімон, Д. Ю. Пискулов, І. О. Закарян, І. В. Філатов. Чимало трейдерів відомих брокерських компаній публікують свої статті, практичні рекомендації і методичні інструкції та роз'яснення на спеціалізованих фінансових і трейдерських сайтах та форумах. В Україні через нерозвиненість такого виду торгового інструмента, як опціони, відповідних публікацій та наукових праць практично немає. Це дає поштовх для проведення цього наукового дослідження, визначає його мету та завдання.

Мета статті полягає у розкритті теоретичних та практичних засад формування трейдером опціонного портфеля. Для досягнення цієї мети поставлені такі завдання:

- визначення змісту опціону та класифікації його видів;
- окреслення прав і обов'язків сторін при проведенні торгівлі американськими опціонами;
- визначення факторів впливу на ціну опціону;
- розкриття змісту дефініції опціонної позиції та основних її типів;
- вивчення зарубіжної практики застосування опціонів при здійсненні торгівлі з маржею;
- розроблення пропозицій щодо формування портфеля опціонів та прийняття трейдером інвестиційного рішення;
- аналіз головних положень щодо регулювання ринку опціонів у зарубіжних країнах та Україні.

Об'єктом дослідження є стратегія формування опціонного портфеля та регулювання ринку опціонів.

Матеріали та методи. Дослідження проведено на основі наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених з теорії похідних фінансових інструментів і практичного досвіду трейдерів фінансового ринку країн Заходу. Використано загальнонаукові та спеціальні методи: абстрактно-логічний – для аналізу фахової літератури, теоретичного узагальнення – щодо опціонних стратегій і способів хеджування інвестиційного портфеля трейдера, а також для узагальнення інформації про стан і перспективи змін щодо регулювання ринку опціонів у західних країнах; декомпозиції – для розкриття мети дослідження та постановки завдань; аналізу і синтезу – для визначення стану портфеля опціонів і переоцінки по опціонних позиціях; статистично-економічний – для аналізу ринку опціонів у західних країнах і прогнозування перспектив розвитку таких операцій в Україні.

Результати дослідження. Сучасні фінансові ринки характеризуються стрімким розвитком різних видів фінансових операцій, зокрема так званих похідних фінансових інструментів – деривативів. Поява Інтернету та розвиток інформаційних технологій не лише прискорили активний ріст торгівлі фінансовими інструментами на біржовому і позабіржовому фінансових ринках, а й дали поштовх до поглиблення способів технічного і фундаментального аналізу та використання деривативів як засобу хеджування торгових позицій при торгівлі на ринку форекс. Використання деривативів як похідних фінансових інструментів дає змогу торговцям на фінансових ринках отримати можливість змінювати чутливість власного інвестиційного портфеля до волатильності ринку, а також швидше і економніше реалізовувати стратегії інвестування.

Торгівлю опціонами провадять як на організованій біржі, так і на позабіржовому ринку. У США біржовими опціонами торгують на Чиказькій опціонній біржі (*Chicago Board Options Exchange, CBOE*), Нью-Йоркській фондовій біржі (*New York Stock Exchange, NYSE*), Американській фондовій біржі (*American Stock Exchange, AMEX*), Філадельфійській фондовій біржі (*Philadelphia Stock Exchange, Phil.*), в Об'єднаному Королівстві – на Лондонській фондовій біржі (*London Stock Exchange, LSE*), Нідерландах – на Європейській біржі опціонів (*European Options Exchange, EOE*). Чимало онлайн-брокерів, а також банків здійснюють торгівлю опціонами через Інтернет. Країнами, де такий фінансовий інструмент став найбільш популярним на практиці, є Об'єднане Королівство, США, Німеччина і Італія.

Торгівля деривативами і формування портфеля деривативів потребує від торговця не лише надзвичайного рівня знань і досвіду в сфері фінансових інструментів, а й глибокого усвідомлення високого рівня ризиків. Адже правильно сформований опціонний портфель може забезпечити трейдеру хеджування торгових позицій, а також сприяти

формуванню вираженої стратегії фінансового портфеля в системі координат «ризик – доходність».

Торгівлю деривативами, а саме ф'ючерсами і опціонами, як і іншими фінансовими інструментами, здійснюють як на організованій біржі, так і позабіржовому ринку за посередництвом фінансових брокерів. На відміну від покупця звичайного ф'ючерсного контракту, покупець опціону має не зобов'язання, а право на його виконання. Продавець опціону, з іншого боку, має зобов'язання завершити контракт. У випадку ф'ючерсного контракту покупець і продавець зобов'язані його виконати. Тільки при опціонному контракті покупець опціону сплачує продавцю відповідну премію.

Опціон є видом деривативів, який дозволяє здійснювати торгівлю майбутньою ціною на фінансовому ринку. На нашу думку, опціон – це контракт, за яким продавець надає покупцю право, але не зобов'язання купити (*Call-опціон*) або продати (*Put-опціон*) відповідний актив у певній кількості за фіксованою ціною виконання (страйк-ціною) у будь-який момент часу до строку його погашення. Продавець опціону надає таке право його покупцю за ціною опціону (*option price*) або опціонною премією (*option premium*). Ціна, за якою предмет опціону може бути куплений або проданий, називається ціною виконання (*exercise price*) або ціною-страйк (*strike price*).

На основі узагальнення літературних джерел та власних напрацювань сформульовано класифікацію опціонів. Важливо включити до класифікації всі види опціонів, які пропонують нині на міжнародних фінансових ринках фінансові брокери, навіть ті, що трапляються на практиці рідко.

За способом купівлі (продажу) можна відокремити кол- та пут-опціони. *Put option* (пут-опціон) – це право продати певний фінансовий інструмент за певною ціною. *Call option* (кол-опціон) – це право купити певний фінансовий інструмент за певною ціною. Опціони *Put* і *Call* є різними і незалежними фінансовими інструментами, а купівля-продаж одного з них не передбачає будь-яких дій з іншим.

Максимальним розміром можливого збитку покупця (прибутком продавця) опціону є його ціна. Можливий прибуток покупця опціону може бути як завгодно великим і залежить від росту ціни фінансового активу, тоді як продавець опціону гіпотетично може понести необмежені збитки за умови несприятливої зміни ціни фінансового активу.

Опціони відрізняються за ознакою того, в який час їх може використати покупець. Опціон, який може бути використаний в будь-який час до дати погашення (*expiration date*), називається американським опціоном (*American option*), а тільки на дату погашення – європейським опціоном (*European option*).

Наразі на світових фінансових ринках здійснюють торгівлю американськими опціонами. Права та обов'язки продавця та покупця наведено в *табл. 1*.

Таблиця 1

**Права та обов'язки продавця і покупця
при проведенні торгівлі американськими опціонами**

Тип опціону	Продавець		Покупець	
	Зобов'язання	Право	Зобов'язання	Право
<i>Call</i> -опціон	Продати предмет опціону покупцеві за ціною виконання в момент або до дати погашення	Отримати премію по опціону	Заплатити премію по опціону	Купити предмет опціону у продавця за ціною виконання в будь-який час до дати погашення (включно)
<i>Put</i> -опціон	Купити предмет опціону в покупця за ціною виконання в момент або до дати погашення	Отримати премію за опціоном	Заплатити премію за опціоном	Продати предмет опціону продавцю за ціною виконання в будь-який час до дати погашення (включно)

Джерело: розроблено авторами за [2]

Є два способи, за допомогою яких покупець опціону може реалізувати вартість своєї позиції: по-перше, виконати опціон і, по-друге, його продати. Ціна опціону є відображенням його внутрішньої вартості (*intrinsic value*) та деякої додаткової суми понад нею. Премія понад внутрішню вартість називається часовою премією (*time premium*).

Внутрішня вартість опціону є поточною ціною, і, по суті, його економічною цінністю за умови негайного використання. Внутрішня вартість становить суму переоцінки позиції за опціоном і може набувати трьох значень: прибуткового опціону (*in the money*) – страйк-ціна є вищою, ніж поточна вартість активу; неприбуткового опціону (*out of the money*) – страйк-ціна є нижчою за поточну вартість активу; нейтрального опціону (*at the money*) – ціна-страйк і поточна вартість активу є тотожними. Цей показник має інформативне значення для трейдера опціону, яке є еквівалентним переоцінці за форексною СПОТ-позицією, і може бути використаний для розрахунку переоцінки за окремою позицією та опціонним портфелем загалом, а надалі – для прийняття інвестиційного рішення трейдером.

На ціну опціону впливають такі фактори:

по-перше, рівень поточної ціни фінансового інструмента порівняно зі страйк-ціною (*strike price*). Ціна опціону змінюється під впливом ціни фінансового інструмента, тобто ціни акції, біржового індексу або форексної пари. Для кол-опціону ріст ціни акції збільшує ціну опціону, позаяк зростає його внутрішня вартість. Для пут-опціону залежність є зворотною – при зростанні ціни акції чи іншого фінансового інструмента його ціна зменшується;

по-друге, ціна виконання опціону, яка залишається постійною протягом всього строку його дії. За інших рівних умов що нижчою

є ціна виконання, то вищою є ціна кол-опціону. Для пут-опціонів – що вища ціна виконання, то вища ціна опціону;

по-третьє, період до дати погашення опціону. За решти рівних умов що довшим є час до погашення опціону, то вищою є його ціна. Тобто що менше часу є до дати погашення опціону, то менше часу для можливого росту ціни фінансового інструмента (для покупця кол-опціону) чи для падіння ціни (для покупця пут-опціону). Відповідно, зі зменшенням часу до дати погашення опціону його ціна наближається до внутрішньої вартості;

по-четверте, очікуваний рух ціни фінансового активу протягом строку дії опціону, тобто ринкова волатильність. За інших рівних умов що вищою є мінливість курсу акцій чи іншого фінансового інструмента, то більшу ціну інвестор буде згодний заплатити за опціон, і вищу ціну продавець опціону буде вимагати за нього;

по-п'яте, рівень короткострокової видсоткової ставки. За інших рівних умов що вищою є вона, то вища вартість придбання фінансового активу до дати погашення опціону;

по-шосте, очікувані дивіденди. Як правило, дивідендні виплати за акціями зменшують ціну опціону на покупку, а для опціонів на продаж – збільшують його ціну.

Вплив кожного з цих факторів залежить від виду опціону (табл. 2).

Таблиця 2

Фактори впливу на ціну опціону

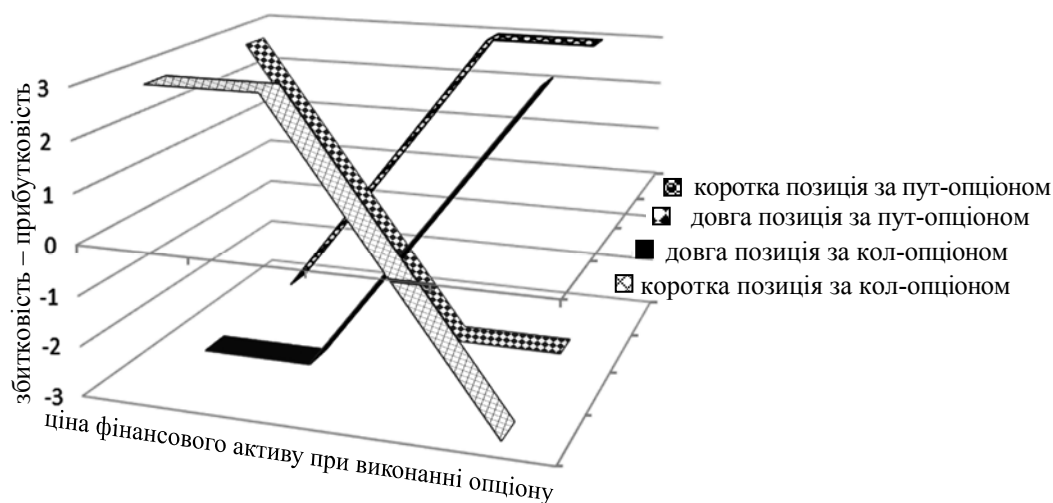
Фактори	Вплив фактора на ціну	
	кол-опціону	пут-опціону
Поточна ціна акцій	Збільшує	Знижує
Ціна виконання опціону	Знижує	Збільшує
Час до дати погашення	Збільшує	Збільшує
Очікувана змінюваність ціни акцій	Збільшує	Збільшує
Короткострокова процентна ставка	Збільшує	Знижує
Очікувані дивіденди	Знижує	Збільшує

Джерело: розроблено авторами за [6]

Опціони надають трейдеру ринку можливість отримати додатковий дохід із суттєвим пониженням рівня ризиків. На нашу думку, фореक्सні опціони є головними інструментами торгівлі в період політичної нестабільності, глибинних економічних негараздів та високого рівня волатильності ринку.

З вищезазначених факторів, трейдер приймає рішення щодо доцільності використання додаткових можливостей, які виникають у процесі торгівлі форексними опціонами.

У міжнародній фінансовій практиці розрізняють чотири основні типи опціонних позицій – купівля кол-опціону (так званий довгий кол-опціон), продаж кол-опціону (короткий кол-опціон), купівля пут-опціону (довгий пут-опціон) і продаж пут-опціону (короткий пут-опціон). Аналізуючи вірогідність отримання прибутків чи збитків за опціонними позиціями, можна зазначити, що купівля кол-опціону чи продаж пут-опціону дозволяє змогу інвестору отримати прибуток, якщо ціна акції або іншого фінансового інструмента, на які відкрито опціон, зростає. Купівля кол-опціонів дає інвестору можливість отримати прибуток, але обмежує збитки розміром премії. Продаж пут-опціонів обмежує прибуток премією опціону, але не захищає його, якщо ціна акцій або іншого фінансового інструмента падає. Купівля пут-опціонів і продаж кол-опціонів дає змогу отримувати прибуток, якщо ціна фінансового активу падає. Купівля пут-опціонів генерує інвестору прибуток, максимальна величина якого може бути досягнута, коли ціна фінансового інструмента падає якомога нижче. Розмір збитку обмежується величиною премії. Продаж опціонів на покупку (кол-опціонів) обмежує прибуток ціною опціону, але не забезпечує його захисту, якщо ціна акцій чи іншого фінансового інструмента зростає, то максимальні збитки є теоретично необмеженими. За різними типами опціонів їх продавці можуть отримати як прибуток, так і збиток (рис. 1).

Рис. 1. Прибуток (збиток) продавця по «коротких» і «довгих» кол- і пут-опціонах

Джерело: розроблено авторами за [6, 7]

На рис. 1 проілюстровано позицію продавця опціону: крива прибутків і збитків за короткою кол-позицією є дзеркальним відображенням кривої прибутків і збитків у випадку довгої кол-позиції. Відповідно, прибуток від короткої кол-позиції на дату погашення опціону є тим самим, що й збиток від довгої кол-позиції. Максимальний прибуток від короткої кол-позиції – це ціна опціону або

опціонна премія, а величина можливого збитку є необмеженою і дорівнює різниці між поточною ціною фінансового активу та опціонною премією. Прибуток і збиток для коротких пут-опціонів є дзеркальним відображенням прибутку довгих пут-опціонів. Максимальний прибуток від короткої пут-позиції дорівнює ціні опціону. Максимальний збиток виникає через падіння ціни базового активу опціону.

Розвиток сучасних інформаційних технологій, фінансових послуг та фінансових інструментів, за якими здійснюють торгівлю через Інтернет, надають трейдеру змогу не лише відкривати довгі чи короткі позиції та їх збільшувати за рахунок прибутку, а й торгувати опціонами і формувати опціонний портфель відповідно до стану фінансового ринку.

За способом забезпечення на момент погашення опціони поділяють на два види – з фізичною поставкою та грошовим розрахунком, тобто без фізичної поставки фінансового активу (*over-the-counter, OTC*). Опціон з грошовим розрахунком, на відміну від опціону з фізичною поставкою, дає своєму власнику право на отримання грошового платежу, еквівалентного різниці між поточною і фіксованою ціною в момент виконання опціону. Кол-опціон з грошовим розрахунком дає право на отримання грошового платежу, якщо вартість акції на момент виконання опціону перевищує ціну виконання, зазначену в опціоні. Пут-опціон з грошовим розрахунком дає право на отримання грошового платежу навпаки, якщо вартість акції в момент виконання є меншою за ціну виконання опціону.

У зарубіжних країнах фінансові брокерські дома і компанії в найбільших обсягах торгують опціонами без реальної поставки (*OTC*). Клієнт онлайн-брокера має змогу здійснювати торгівлю опціонами на фондові індекси, товари та акції, а також фореक्सними опціонами без реальної поставки. Цей вид деривативів дозволяє трейдеру лімітувати ризик і підвищувати доходність власного торгового портфеля.

Залежно від типу ринку, на якому здійснюється торгівля опціонами, доцільно виділити два їх види: фондові та форексні. Фондові опціони поділяють як опціони на:

- біржові індекси;
- товари;
- акції.

Опціон на біржові індекси або на індекс акцій (*stock index option*) – це опціон, предметом якого є не окремі акції, а їх індекс. Опціони на біржові фінансові індекси є контрактами з готівковим грошовим розрахунком, тобто без фізичної поставки акцій. Це означає, що при виконанні опціону продавець виплачує грошову суму покупцю. Наразі на фінансових ринках здійснюють торгівлю такими фондовими індексами, як *NASDAQ 100, WALL STREET DOW 30, DAX 30, CAC 40, NIKKEI* тощо.

У зарубіжних країнах є розвиненою торгівля стандартними контрактами у вигляді лотів на товар, поданий у формі базового фізичного активу, який часто-густо використовують як сировину для

виробництва товарів чи надання послуг. У загальноприйнятій практиці послуги з торгівлі опціонами надають на такі види товарів: нафта, зерно, золото, срібло, природний газ. Торгівлю деривативними контрактами у вигляді лотів на ці товари провадять не лише через фінансових брокерів, а й на світових фінансових біржах. Зазвичай вона відбувається у вигляді контракту на майбутню вартість товару без реальної поставки і без набуття права власності на нього. Наведемо приклад робочої таблиці трейдера для аналізу відкритих позицій за проданими кол- і пут-опціонам на нафту при здійсненні торгівлі з маржею (табл. 3).

Таблиця 3

**Опціони на нафтові контракти
(приклад: стандартний лот для торгівлі на біржі – 1000 барелей)**

Дата	Деталі угоди	Тип опціону	Страйк	Дата погашення	К-ть лотів	Опціонна премія	Розмір позиції EUR	Опціонна премія	
								puts	calls
01.03.04	oil/\$ call 41	call	41,0000	17.08.04	-3	0,1800	-3 000	-	540
01.03.04	oil/\$ call 41	call	41,0000	16.09.04	-5	0,1900	-5 000	-	950
01.03.04	oil/\$ call 41	call	41,0000	15.10.04	-5	0,2000	-5 000	-	1 000
30.06.04	oil/\$ put 30	put	30,0000	15.10.04	-3	0,4000	3 000	1 200	-
20.02.04	oil/\$ call 40	call	40,0000	16.11.04	-5	0,1900	-5 000	-	950

Джерело: розроблено авторами за [9]

Наразі на фінансових ринках часто-густо провадять торгівлю опціонами на акції без їх фізичної поставки. Трейдери мають змогу здійснювати торгівлю опціонами на акції на американському, англійському, європейському фінансових ринках, заключаючи контракти на велику кількість акцій провідних компаній світу.

Для трейдера на фінансовому ринку доступними є кол- і пут-опціони за більшістю з форексних пар. Зокрема, торги проводяться за такими валютними парами, як EUR/USD, EUR/CHF, EUR/JPY, USD/JPY, GBP/USD, EUR/GBP і USD/CHF. Опціонні позиції на ринку форекс закриваються в один і той же час, базуючись на ставках СПОТ о 14 годині за чикагським часом. Є також стандартні форексні опціонні контракти, де трейдер має котировку за принципом «все включено», коли комісію не сплачують окремо, а включають у котировку.

Наявні два види форексних опціонів на ринку: традиційні та типу СПОТ. Традиційні форексні опціони є класичним видом пут- і кол-опціонів, який функціонує аналогічно фондовим. Наприклад, трейдер може придбати опціон на покупку двох лотів EUR/USD по 1,3000 на один місяць, брокер у такому випадку озвучить трейдеру опціон як EUR call/USD put. Доцільно зауважити, що на опціонному ринку при покупці кол-опціону відбувається одночасна покупка і пут-опціону –

так само, як і на грошовому ринку. Якщо ціна EUR/USD впаде нижче 1,3000 для цього прикладу, опціон буде погашено як нічого не вартий, а покупець опціону втратить лише опціонну премію. Якщо ринок EUR/USD підніметься до 1,4000, тоді покупець опціону може його реалізувати, отримуючи EUR/USD за ціною лише 1,3000, які потім можуть бути продані. Позаяк торгівлю опціонами можуть провадити за принципом *OTC (over-the-counter)*, тобто без посередника, то трейдер може обирати ціну і дату погашення опціону для отримання котировки опціонної премії, за якою він зможе його придбати.

Аналіз світових фінансових ринків свідчить, що фінансові брокери пропонують для торгівлі як американські опціони з можливістю їх виконання в будь-який момент до їх погашення, так і європейські – з можливістю їх виконання лише на дату погашення опціону (*expiration date*). Перевагою традиційних опціонів є те, що вони мають нижчу премію, ніж СПОТ-опціони. До того ж американські опціони є більш гнучкими для трейдера, позаяк можуть бути куплені і продані до дати їх погашення. Традиційні опціони є більш складними, ніж СПОТ-опціони з огляду укладання відповідної угоди та їх виконання.

Торгівля опціонами типу СПОТ здійснюється значною мірою подібно традиційним опціонам. Головною відмінністю є те, що фореक्सний трейдер спочатку означає параметри опціону, тобто так званий сценарій – наприклад EUR/USD із страйком 1,3000 на три місяці, отримає премію, а потім і грошову суму у випадку настання сценарію опціону. Такий тип опціону є найбільш простим для проведення торгівлі. Якщо сценарій трейдера виконається, він отримує опціонну премію, а ні – премію втрачає. Оцінювання переваг і недоліків торгівлі опціонами є дуже актуальною в умовах сучасного ринку, позаяк цей фінансовий інструмент все активніше використовують на міжнародних фінансових ринках. У перспективі українські брокерські дома і компанії надаватимуть можливість трейдерам здійснювати таку торгівлю не лише завдяки розширенню спектра фінансових послуг загалом, а й зростанню обсягу послуг онлайн-брокінгу і ринку форекс в Україні.

Проведені дослідження дають авторам змогу сформулювати і назвати такі переваги СПОТ-опціонів:

- фінансові ризики лімітуються розміром опціонної премії при покупці опціону;
- потенціальний прибуток є не лімітованим;
- трейдер встановлює ціну і дату купівлі опціону;
- трейдер вносить менший розмір початкового внеску, ніж при звичайній СПОТ-форексній операції;
- виступають інструментом хеджування грошових позицій трейдера;
- надають можливість здійснювати торгівлю опціонами з урахуванням прогнозу майбутнього стану ринку без ризику втрати вкладених коштів.

Наразі на світовому ринку пропонують велику кількість стандартних типів СПОТ-опціонів. Крім переваг, на нашу думку, СПОТ-опціоном притаманні такі недоліки:

- опціонна премія залежить від дати опціону і страйк-ціни. Саме тому коефіцієнт ризик/доходність може значно коливатися;
- куплений СПОТ-опціон не може бути проданим, а тільки виконаним;
- за умов високої волатильності ринку вельми складним є прогноз руху цін на опціони;
- часто премія на СПОТ-опціон є занадто високою (відповідно до загальноприйнятої практики, опціонна премія по СПОТ-опціону є вищою, ніж при традиційному форексному опціоні).

При торгівлі форексними опціоном дилер може здійснювати аналіз відкритих форексних та/або опціонних позицій (табл. 4).

Таблиця 4

Приклад позиції з проданих форексних опціонів EUR/USD

Дата	Деталі угоди,	Тип опціону	Страйк	Дата погашення	К-ть лотів	Опціонна премія	Розмір позиції EUR	Опціонна премія	
								puts	calls
02.11.04	put 1.25	put	1,2500	31.12.04	-5	110,0000	500 000	5 500	-
10.12.04	put 1.30	put	1,3000	31.12.04	-10	54,0000	1 000 000	5 400	-
14.12.04	call 1,34	call	1,3400	31.12.04	-2	67,0000	-200 000	-	1 340
14.12.04	call 1,35	call	1,3500	31.12.04	-5	35,0000	-500 000	-	1 750
15.12.04	call 1,36	call	1,3600	31.12.04	-10	29,0000	-1 000 000	-	2 900
24.12.04	call 1,36	call	1,3600	31.12.04	-5	33,0000	-500 000	-	1 650

Джерело: розроблено авторами за [8; 9; 11]

Залежно від стану ринку може змінюватися стратегія трейдера. За умов помірного ринку, як правило, опціони на продаж або покупку продають. При активному зростанні ринку трейдер зазвичай приймає рішення купувати опціони на покупку (кол-опціони), при падінні ринку – опціони на продаж (пут-опціони).

При торгівлі опціоном трейдер може обрати як непокриту стратегію, яка не включає в себе компенсуючу або зменшуючу ризик позицію за другим опціоном або базовому активу, так і покриту стратегію, так звану хедж-стратегію, коли використання опціонів включає не лише позиції за опціоном, а й за відповідними активами. Метою хедж-стратегії є врівноваження однією позицією несприятливих змін ціни іншої позиції. Покрита стратегія має два підвиди, перший з яких є покритим продажем кол-опціонів, другий – захисною покупкою пут-опціонів. Перший підвид хедж-стратегії полягає у продажу кол-опціоном

на акції або форексу пару, за якими вже є відкрита довга позиція. Якщо ціна активу падає, то прибутки, отримані від продажу кол-опціону, повністю або частково їх компенсують. Другий підвид хедж-стратегії, а саме захисна покупка пут-опціонів, включає в себе портфель куплених пут-опціонів і довгу позицію за фінансовим активом. Така стратегія допомагає інвестору застрахувати акції або валютну пару, що є в портфелі від ризику зниження їх ринкової ціни. Крім того, є також і комбінована стратегія, коли одночасно купують і продають опціони на покупку та продаж на одні й ті самі акції за однаковою ціною виконання і датою погашення. Може застосовуватися також так звана спред-стратегія, яка становить позицію з одним чи більше опціонами, за якої затрати на купівлю опціону покривають за рахунок його продажу на той самий актив. Вважають, що однією із найоптимальніших стратегій для забезпечення доходності портфеля є покриття кол-стратегія, коли продаються кол-опціони на актив, що вже є в портфелі. На практиці вважають, що жодна з опціонних стратегій не переважає решту.

Опціони дозволяють змогу інвестору формувати такий грошовий потік доходів, який якнайкраще відповідає цілям інвестування.

Завдання трейдера полягає у визначенні оптимального розміру частки опціонного в загальному торговому портфелі. Для трейдера важливим є усвідомлювати, що опціонний портфель має формуватися переважно для хеджування торгових позицій, а не з метою отримання спекулятивного доходу. Як похідний фінансовий інструмент опціони є вельми трудомістким інструментом.

Волатильність різних секторів фінансового ринку, а також умови регулювання деривативних операцій мають бути всебічно враховані трейдерами опціонів до прийняття інвестиційного рішення. Як свідчить проведений аналіз, механізм регулювання деривативних операцій загалом і опціонів зокрема є специфічним для кожної країни, що залежить від стану розвитку її фінансового ринку.

Рекомендації щодо формулювання і надання звітності учасниками фінансового ринку за деривативними операціями, а також вказівки встановлює Форум Регуляторів ОТС Деривативів (*The OTC Derivatives Regulators Forum; ODRF*), який становить групу регуляторів ринку, до складу якої входить більш ніж 40 органів влади з різних країн світу. Форум Регуляторів ОТС Деривативів було створено у вересні 2009 р. з метою сприяння кооперації і обміну думок зацікавлених сторін щодо стану, правил і регулювання ринків похідних фінансових інструментів. З моменту початку своєї роботи Форум успішно проводить обмін інформацією щодо регулювання ринку деривативів незалежно від юрисдикцій, покращуючи своїм учасникам розуміння змісту та ризиків цих операцій на глобальному рівні. До складу Форуму входять міжнародні фінансові регулятори, включаючи центральні банки, банківські наглядові структури, регулятори ринку та інші державні органи влади, які здійснюють контроль ринку учасників і емітентів ОТС деривативів [12].

На рівні Євросоюзу до складу Форуму Регуляторів ОТС Деривативів входять Європейський Центральний банк (*European Central Bank*), Європейська Комісія (*European Commission*), Управління Європейських Банків (*European Banking Authority*) і Європейське Управління Цінних Паперів і Фінансових Ринків (*European Securities and Markets Authority*). Крім того, на наддержавному рівні до складу Форуму входять Міжнародна Організація Комісій з Цінних Паперів (*International Organization of Securities Commissions*) і Комітет з Платежів і Ринкових Інфраструктур (*Committee on Payments and Market Infrastructures*). На макрорівні від США учасниками Форуму Регуляторів ОТС деривативів є Рада Федерального Резерву (*Federal Reserve Board*), Комісія з Цінних Паперів і Валютного Ринку (*Securities and Exchange Commission; SEC*), Комісія з Торгових Ф'ючерсних Контрактів (*Commodity Futures Trading Commission*), Корпорація з Федерального Страхування Депозитів (*Federal Deposit Insurance Corporation*), Бюро з Фінансових Досліджень (*Office of Financial Research*) та решта органів державної влади. З боку Великобританії до складу Форуму входять Банк Англії (*Bank of England*) і Комісія Фінансової Поведінки Великобританії (*UK Financial Conduct Authority; FCA*). Від Німеччини до складу Форуму входить Центральний Банк Німеччини (*Deutsche Bundesbank*) і Комісія з Фінансового Нагляду Німеччини (*German Financial Supervisory Authority; BaFin*), Франція представлена Банком Франції (*Bank of France*) і Комісією з Фінансових Ринків Франції (*French Financial Markets Authority; AMF*).

Як свідчить зарубіжна практика, наразі є скоординований підхід до регулювання ринку деривативів на міждержавному рівні, результатом чого стало створення Форуму, який розробив заходи щодо подолання фінансової кризи 2008 р. У лютому 2016 р. регулятори США і Євросоюзу досягли угоди, відповідно до якої застосовують єдиний підхід щодо здійснення контролю за глобальним ринком деривативів. Єврокомісія визнала, що прийняті у США правила контролю клірингових палат відповідають її власним вимогам, і вживає заходи для зрівняння вимог до діяльності клірингових палат в Європі з американськими. Брак угоди означав би для трейдерів посилення вимог до капіталу в ЄС при проведенні операцій з деривативами через клірингові палати США. Погодження умов регулювання ринку деривативів дає змогу європейським контрагентам легше проводити операції в США [13].

В Україні Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку не лише регулює фондовий ринок загалом, а й встановлює правила обігу деривативів на фондовій біржі [14]. Національний Банк України здійснює законодавчі, організаційні і технологічні заходи щодо розвитку фондового ринку. Крім того, в Україні діє саморегулятивна організація професійних учасників фондового ринку – асоціація «Українські фондові торговці», головними напрямками діяльності якої є виконання функцій та повноважень саморегулятивної організації професійних учасників фондового ринку, розроблення та контроль за дотри-

манням норм та правил поведінки, регламентів, правил здійснення операцій з фінансовими інструментами, сприяння у створенні належної законодавчої бази для розвитку фінансового ринку України тощо.

Згідно із законодавством більшості розвинених країн похідні фінансові інструменти мають спеціальні правові пільги, які сприяють їх формуванню в особливо привабливій правовій формі, що розширює можливості інвесторів щодо залучення коштів. Сильний захист кредиторів, який забезпечується контрагентами похідних фінансових інструментів, в поєднанні з їх складністю і браком прозорості формує підґрунття для недооцінювання кредитного ризику на ринках капіталу. Це може призвести до виникнення кредитних бумів і спричинити зростання рівня системних ризиків. Використання похідних фінансових інструментів для приховування кредитного ризику третіх осіб спричинили появу фінансової кризи 2008 р. у Сполучених Штатах.

З метою відстежування операцій з похідними фінансовими інструментами професійні учасники ринку мають оприлюднювати відповідну фінансову звітність. Таку вимогу закріплено в законодавчих актах США та країнах Європи, зокрема в пакетах законів з регулювання, виданих Європейською Ринковою Інфраструктурою (*EMIR*). Відповідне законодавство з регулювання і звітності діє в Гонконзі, Канаді, Сингапурі, Японії та інших країнах світу.

Як відомо, Базельський комітет з банківського нагляду в 2011 р. розробив набір комплексу регулювальних правил – Базель III, впровадження в дію яких почалося в США і в Європейському Союзі в 2013 р. Базель III посилює вимоги до капіталу банків шляхом підвищення вимог до ліквідності банків. У США таке підвищення вимог призвело до скорочення торгових операцій та зниження кількості трейдерів-співробітників на торгових майданчиках.

Позаяк банки і фінансові установи мають у своєму розпорядженні широкий спектр інструментів зниження ризиків при торгівлі деривативами, сформульовано низку таких правил:

- однакове ставлення до покупців і продавців страхування, попри вищий рівень ризиків для продавців страхової послуги, який вони здатні мінімізувати без допомоги регулятора;
- не вимагати від банків і фінансових компаній досліджувати кореляцію всіх їх внутрішніх ризиків;
- не вимагати оподаткування банків або банківських структур за систематичне або надмірне розповсюдження ризиків, пов'язаних з деривативами, в умовах кризи і посилення вимог до обліку і звітування.

Базель III зазначає, що саме фінансові операції з деривативами є найбільш непередбачуваними з погляду ризиків, а регулювання останніх має здійснюватися без надмірного застосування стрес-тестів [15].

Висновки. З огляду на викладене, в Україні опціони допоки не отримують значного поширення внаслідок дії таких чинників:

- високий рівень системного ризику банківського сектору в Україні стає на заваді розширенню спектра фінансових інструментів загалом і деривативів зокрема;
- стрімке зростання обсягів торгів опціонами на біржовому і позабіржовому фінансових ринках у зарубіжних країнах наразі не впливає на їх розвиток в Україні через надзвичайно низький ступінь інтегрованості вітчизняного фінансового сектора в глобальний фінансовий простір;
- зарубіжний досвід у сфері біржової торгівлі деривативами загалом і опціонами зокрема сягає середини ХХ ст., тоді як в Україні такий тип фінансових послуг є лише в початковій стадії розвитку;
- активне зростання обсягів і спектра фінансових послуг в Україні, що надаються через мережу Інтернет, не має помітного впливу на розвиток похідних фінансових інструментів, що пояснюється браком попиту з боку учасників фінансового ринку.

У перспективі розвиток традиційних фінансових послуг, що надаються учасникам ринку за допомогою Інтернету в Україні, приведе до поширення використання деривативів для забезпечення можливості здійснення хеджування портфеля власних відкритих позицій.

Опціон є видом деривативів, який дає змогу здійснювати торгівлю майбутньою ціною активу на фінансовому ринку. Він є контрактом, за яким продавець надає покупцю право, але не зобов'язання купити або продати відповідний актив у певній кількості за фіксованою ціною в будь-який момент часу до строку його погашення. Використання опціонів дозволяє торговцям на фінансових ринках мати можливість змінювати чутливість власного інвестиційного портфеля до волатильності ринку; інвестору формувати грошовий потік доходів, що якнайкраще відповідає цілям інвестування; швидше та економніше реалізовувати стратегії інвестування.

Запропоновано класифікувати опціони за такими ознаками: способом купівлі (продажу) – кол- та пут-опціони; залежно від типу ринку, на яких здійснюється торгівля опціонами – фондові та фореक्सні, три підвиди фондових опціонів – опціони на біржові індекси, опціони на акції і опціони на товари розглянуті детально.

Установлено, що на ціну опціону впливають такі фактори: рівень поточної ціни фінансового інструменту порівняно із страйк-ціною, ціна виконання опціону, період до дати його погашення, очікуваний рух ціни фінансового активу протягом строку дії опціону, тобто ринкова волатильність, рівень короткострокової процентної ставки, очікувані дивіденди. Вплив кожного з цих факторів залежить від виду опціону.

У міжнародній фінансовій практиці розрізняють чотири основні типи опціонних позицій – купівля кол-опціону (так званий довгий кол-опціон), продаж кол-опціону (короткий кол-опціон), купівля пут-опціону (довгий пут-опціон) і продаж пут-опціону (короткий пут-опціон).

Опціонний портфель (портфель опціонів) має формуватися переважно для хеджування торгових позицій трейдера, а не з метою отримання спекулятивного доходу.

Висока волатильність цін фінансового ринку, а також умови регулювання деривативних операцій мають бути всебічно враховані трейдерами опціонів у процесі прийняття інвестиційного рішення. Для подолання фінансової кризи 2008 р. розроблено скоординований підхід до регулювання ринку деривативів на міждержавному рівні. У лютому 2016 р. регулятори США і Євросоюзу досягли угоди, відповідно до якої застосовується єдиний підхід щодо здійснення контролю за глобальним ринком деривативів.

В Україні опціони допоки не отримали поширення через високий рівень системного ризику, низький ступінь інтегрованості вітчизняного фінансового сектору в глобальний фінансовий простір, брак попиту з боку учасників фінансового ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонов С. Фондовый рынок: регуляторы и регулирование / С. Антонов, С. Шишков. // Зеркало Недели. — Украина. — 2014. — № 16. — 12–18 мая.
2. Traders Laboratory, International Traders and Brokers Forum, Understanding Binary Options Trading [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.traderslaboratory.com/forums/options/18620-understanding-binary-options-trading.html>.
3. Traders Laboratory, International Traders and Brokers Forum, Options Transactions [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.traderslaboratory.com/forums/options-basics/11552-options-transactions.html>.
4. Traders Laboratory, International Traders and Brokers Forum, Margin Requirements [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.traderslaboratory.com/forums/options-basics/11550-margin-requirements.html>.
5. Traders Laboratory, International Traders and Brokers Forum, Introduction to Options [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.traderslaboratory.com/forums/options-basics/11547-introduction-options.html>.
6. Investopedia, Getting Started In Forex Options by Justin Kuepper [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.investopedia.com/articles/trading/04/101304.asp>.
7. Investopedia, What is Option Moneyness? by Helen Simon [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.investopedia.com/articles/optioninvestor/08/option-moneyness.asp>.
8. IG Group, Binaries and others guide [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.ig.com/uk/new-to-options>.
9. IG Group, Commodity definition [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.ig.com/uk/commodities-articles>.
10. Resolution, The Authority on Derivative Pricing. Currency options pricing explained [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.derivativepricing.com/blogpage.asp?id=22>.
11. Online Forex Trading, Forex Options Basics [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.onlineforextrading.com/learn-trading/forex-options>.
12. The OTC Derivatives Regulators' Forum [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.otcdrf.org>.
13. Юридичний портал Pravotoday.in.ua : США і Євросоюз узгодили єдиний підхід до клірингу операцій з деривативами [Електронний ресурс] / Pravotoday.in.ua. — Режим доступу : <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/news/news-15542>.

14. Офіційний сайт Асоціації «Українські Фондові Торговці» [Електронний ресурс] / Асоціація «Українські Фондові Торговці». — Режим доступу : <http://www.aust.com.ua>
15. BIS – Bank for International Settlements, International regulatory framework for banks (Basel III) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bis.org/bcbs/basel3.htm>.
16. Сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України : НКЦПФР разом з міжнародними організаціями завершує розробку законопроектів про деривативи та регульовані ринки: обговорення. — 2015. — 07 жовтн. [Електронний ресурс] / Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку України. — Режим доступу : http://nssmc.gov.ua/press/news/nkcpfr_razom_z_mizhnarodnimi_organizaciyami_zavershueh_rozrobku_zakonoproektivpro_derivati_vi_ta_regulovani_rinki.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2016.

Shulha N., Herbst O. Option operations in international markets.

Background. Derivatives are one of the most complex tools in the course of trade on international financial markets which give traders the opportunity to provide not only compliance of investment strategy but also achieve certain level of yield of optional portfolio for the acceptable level of risk. The appearance of the Internet gave the impetus to increased use of derivatives. Foundation and further development of trade on financial market with margin in Ukraine determine the necessity of theoretical principles disclosure and practice of formation of optional portfolio strategy by traders in foreign countries. The relevance of the topic is that in future such an instrument will be used by domestic traders more actively, and high level of risk demands not only the use of theoretical and practical knowledge but modeling and selection of own strategy.

The **aim** of the article is in disclosure of theoretical and practical bases of optional portfolio formation by trader.

Material and methods. Research is conducted on the basis of scientific works of foreign and domestic scientists of the theory of the derivative financial instruments and practical experience of traders of financial market of Western countries. General scientific and special research methods are used.

Results. The world modern financial markets are characterized by rapid development of different kinds of financial transactions, in particular so-called derivative financial instruments – derivatives. Their use allows traders on financial markets to receive an opportunity to change the sensitivity of own investment portfolio to market volatility, also, to realize investment strategies faster and more economical. The authors improved an approach to the conventional method of choosing the optimal strategy of the portfolio options formation. It is conducted a comprehensive practical analysis of the measures of profitability provision and reducing risks in option trading on OTC market and with margin on the Internet in the world financial markets. The author classification of optional positions is presented. It is created the suggestions on how to optimize the structure of the optional portfolio and making an investment decision by trader. It is suggested author recommendations for definition of optimal option portfolio structure as a means of its hedging against risks. Analysis of the main provisions on option market regulation in foreign countries is conducted.

Conclusion. The rapid growth of the amount of options trading on the exchange and OTC financial markets in foreign countries at this moment does not affect their development in Ukraine due to the extremely low degree of integration of the domestic financial sector into a global financial center. Foreign experience in the field of exchange derivatives trading in general, and options in particular reaches the middle of the last century, while in Ukraine this type of financial service is only in the initial stage of development. The active growth of amount and spectrum of financial services in Ukraine which are provided through the

Internet network, has no noticeable effect on the development of financial derivative instruments due to lack of demand from the side of financial market participants.

Keywords: derivatives, put options, call options, stock options, options on stock indexes, forex options, option premium, trading with margin, hedge strategy.

REFERENCES

1. Antonov S. Fondovij rynek: reguljatory i regulirovanie / S. Antonov, S. Shishkov. // Zerkalo Nedeli. — Ukraina. — 2014. — № 16. — 12–18 maja.
2. Traders Laboratory, International Traders and Brokers Forum, Understanding Binary Options Trading [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.traderslaboratory.com/forums/options/18620-understanding-binary-options-trading.html>.
3. Traders Laboratory, International Traders and Brokers Forum, Options Transactions [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.traderslaboratory.com/forums/options-basics/11552-options-transactions.html>.
4. Traders Laboratory, International Traders and Brokers Forum, Margin Requirements [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.traderslaboratory.com/forums/options-basics/11550-margin-requirements.html>.
5. Traders Laboratory, International Traders and Brokers Forum, Introduction to Options [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.traderslaboratory.com/forums/options-basics/11547-introduction-options.html>.
6. Investopedia, Getting Started In Forex Options by Justin Kuepper [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.investopedia.com/articles/trading/04/101304.asp>.
7. Investopedia, What is Option Moneyneess? by Helen Simon [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.investopedia.com/articles/optioninvestor/08/option-moneyneess.asp>.
8. IG Group, Binaries and others guide [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <https://www.ig.com/uk/new-to-options>.
9. IG Group, Commodity definition [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <https://www.ig.com/uk/commodities-articles>.
10. Resolution, The Authority on Derivative Pricing. Currency options pricing explained [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.derivativepricing.com/blogpage.asp?id=22>.
11. Online Forex Trading, Forex Options Basics [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.onlineforextrading.com/learn-trading/forex-options>.
12. The OTC Derivatives Regulators' Forum [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.otcdrf.org>.
13. Jurydychnyj portal Pravotoday.in.ua : SShA i Jevrosojuz uzgodily jedynyj pidhid do klirynghu operacij z deryvatyvamy [Elektronnyj resurs] / Pravotoday.in.ua. — Rezhym dostupu : <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/news/news-15542>.
14. Oficijnyj sajt Asociacii' «Ukrai'ns'ki Fondovi Torgovci» [Elektronnyj resurs] / Asociaci'a «Ukrai'ns'ki Fondovi Torgovci». — Rezhym dostupu: <http://www.aust.com.ua>.
15. BIS – Bank for International Settlements, International regulatory framework for banks (Basel III) [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.bis.org/bcbs/basel3.htm>.
16. Sajt Nacional'noi' komisii' z cinnyh paperiv ta fondovogo rynku Ukrai'ny : NKCPFR razom z mizhnarodnymy organizacijamy zavershuje rozrobku zakonoproektiv pro deryvatyvny ta regul'ovani rynky: obgovorennya. — 2015. — 07 zhovtn. [Elektronnyj resurs] / Nacional'na komisi'a z cinnyh paperiv ta fondovogo rynku Ukrai'ny. — Rezhym dostupu : http://nssmc.gov.ua/press/news/nkcpfr_razom_z_mizhnarodnimi_organizacijamy_zavershueh_rozrobku_zakonoproektivpro_derivativi_ta_regulovani_rinki.

УДК 005.591.6(4)

СУСІДЕНКО Юлія,

к. е. н., доцент кафедри фінансів

Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ

СІТАШ Тетяна,

к. е. н., доцент кафедри фінансів

Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Проаналізовано стан інноваційної діяльності в Українській державі та виокремлено її головні проблеми і принципи функціонування, які полягають у створенні умов для збереження, піднесення і використання науково-технічного та інноваційного потенціалу, забезпечення розвитку науково-виробничої сфери тощо. Визначено перспективи інноваційної діяльності шляхом реалізації інноваційних проектів суб'єктів господарювання різних форм власності.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інноваційний проект, інноваційний потенціал.

Сусіденко Ю., Сіташ Т. Инновационное развитие предприятий: европейский опыт. Проанализировано состояние инновационной деятельности в Украинском государстве и выделены ее основные проблемы и принципы развития, которые заключаются в создании условий для сохранения, возвышения и использования научно-технического и инновационного потенциала, поддержки предпринимательством научно-производственной сферы. Определены перспективы инновационной деятельности путем поддержки и реализации инновационных проектов субъектов хозяйствования различных форм собственности.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, инновационный проект, инновационный потенциал.

Постановка проблеми. В умовах реформування економіки України одним із найважливіших завдань є забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг на національному та міжнародних ринках. Це потребує прискорення розвитку інноваційних процесів на підприємствах різних форм власності.

Нині інноваційна діяльність є потужним каталізатором та надійною гарантією високоефективного бізнесу. Однією із головних умов успіху фірми в конкурентній боротьбі є її здатність до постійних інновацій, тобто вміння розробляти та впроваджувати на ринок нові товари. Стрімкий розвиток інноваційної сфери України та очевидні переваги

застосування новітніх досягнень науки в повсякденній діяльності вітчизняних підприємств спонукають сучасних підприємців нарощувати інноваційний потенціал. Курс на інноваційний розвиток в Україні дасть змогу реорганізувати економіку на основі удосконалення наукомістких виробництв, запровадження прогресивних високотехнологічних процесів, розробки та випуску нової конкурентоспроможної продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих аспектів інноваційної діяльності в Україні, зокрема її проблемам та перспективам розвитку, присвячено праці таких науковців, як М. Адаменко, І. Балабанов, І. Бланк, Г. Кірейцев, В. Ковальов, Г. Тельнова, О. Терещенко, А. Поддєрьогін, А. Череп, В. Шелудько тощо.

На думку Л. Антонюк, А. Поручника та В. Савчука, залежно від об'єкта і предмета дослідження інновації можна розглядати як: зміни (Й. Шумпетер, Ю. Яковець), процес (Д. Тідд, Д. Бессант, К. Павітт, Б. Твісс, Б. Санто, І. Будникевич, О. Лапко, Л. Нейкова, Д. Черваньов, І. Школа); результат (Х. Рігс, В. Хіппель, С. Покропивний) [1]. У такому контексті інноваційну діяльність доцільно розглядати як вельми складну і різнобічно спрямовану діяльність, яка заснована на здобутках інтелектуальної праці і має конкретний прояв та забезпечує ефективність загальної діяльності підприємства.

У працях А. Сербенівська тлумачить інноваційну діяльність як використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок для розширення і відновлення номенклатури та поліпшення якості продукції, що випускається (товарів, послуг), удосконалення технології їх виготовлення з подальшим впровадженням і ефективною реалізацією на внутрішньому та закордонному ринках [2].

Позаяк проблеми активізації інноваційної діяльності підприємств вимагають термінового розв'язання. Українські науковці здійснюють численні дослідження у цьому напрямі і стверджують, що суттєві структурно-технологічні зрушення на основі розвитку інноваційного процесу, ринкової та інформаційно-комунікаційної інфраструктури потребують потужного фінансового забезпечення та державного регулювання. Позитивно оцінюючи результати наукових досліджень окресленої проблематики, слід зазначити, що багато питань організаційного, правового, фінансового, інформаційного забезпечення та економічного стимулювання інноваційної діяльності ще не вирішено, що обумовлює вибір цього дослідження.

Метою цієї статті є дослідження нагальних проблем інноваційного розвитку в Україні та напрямів їх розв'язання з урахуванням вимог сьогодення.

Матеріали та методи. Інформаційними матеріалами стали дані Державної служби статистики України про економічний розвиток держави, Господарський кодекс та Закон України «Про інноваційну діяльність», праці зарубіжних і вітчизняних науковців [3–9]. Для дослідження різнопланових умов господарських процесів, в яких

реалізують інноваційні технології, автори застосували діалектичний метод дослідження, для вивчення наслідків інноваційної діяльності – статистичний, опрацювання змісту модернізаційних змін – порівняльний.

Результати дослідження. Наразі в умовах зародження нооекономіки інноваційна діяльність стає потужним каталізатором господарського поступу, безпечною запорукою високоефективного бізнесу. Здатність постійно застосовувати ноу-хау, впроваджувати нові технології, розробляти нові асортименти та номенклатуру товарів допомагає фірмам перемагати у конкурентній боротьбі. Сучасні бізнесмени, спонукувані стрімким розвитком та перевагами застосування новітніх досягнень науки та техніки, наполегливо шукають способи застосування інноваційної діяльності у повсякденному житті.

На практиці є надто спрощене розуміння поняття «інновація». Ним у низці випадків позначають, наприклад, новоосвоєний вид продукції, який виготовляють за традиційною технологією, але якого не було в асортименті підприємства. У науковій літературі дискутується питання співвідношення понять «інновація», «новація», «нововведення», «винахід», «відкриття». Етимологічний та семантичний аналіз терміна «інновація» дає підстави стверджувати, що воно є вітчизняним аналогом слова «нововведення». Але позаяк термін «інновація» закріплено у чинному законодавстві та визнано у міжнародних нормативно-правових актах, то його застосуванню потрібно надавати перевагу [5].

Аналіз наукових досліджень та статистичної інформації щодо інноваційно-інвестиційної діяльності свідчить, що в Україні, попри вельми високий рівень активності інноваційних підприємств, практично в усіх регіонах, склалася така ситуація, коли дослідження проводять переважно у сфері промисловості та великого підприємництва. Пояснити таку ситуацію можна домінуванням ролі великих промислових підприємств у впровадженні інновацій за рахунок багатьох факторів, зокрема:

- наявністю значно більшого (порівняно з малим та середнім підприємництвом) рівня матеріальних, організаційних, технічних та фінансових ресурсів;

- існуванням та можливістю використання великих виробничих потужностей;

- зорієнтованістю установ, що проводять прикладні дослідження, науково-технічні розробки та надають науково-технічні послуги, саме на співпрацю з великими промисловими підприємствами. Як наслідок – фінансовий результат інноваційної діяльності великих промислових підприємств є таким, порівняно з яким результати діяльності інноваційного підприємництва становлять у край низьку частку, тобто приймаються за несуттєві;

- підтримкою (фінансовою, правовою, організаційною, технічною) з боку держави стосовно підприємств, що отримали статус таких, що реалізують технологічні інновації. Хоча нормативні документи, що регламентують режим інноваційної діяльності, містять визначення

інноваційного продукту, під яке, за бажанням, можна підвести майже будь-який товар будь-якого підприємства, принципи державної політики і схема роботи технопарків практично створюють підґрунтя фінансової підтримки лише великих підприємств промислово розвинутих регіонів.

Попри щорічне збільшення обсягів фінансування інноваційної діяльності в Україні, коштів, що виділяються на зазначені цілі, бракує. У результаті цього у 2014 р. загальна кількість працівників організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи, становила 129,9 тис. осіб, що менше на 3,6 % порівняно з відповідним звітним періодом 2013 р. [1].

Суттєвим недоліком системи національного регулювання розвитку інноваційної сфери є те, що вона, на відміну від законодавства більшості країн світу, не лише не сприяє розширенню джерел фінансування інноваційного розвитку, а й протидіє залученню небюджетних коштів та унеможливує формування спеціальних, у тому числі відомчих фондів фінансування інноваційних проектів і програм [2]. Про низьку інноваційну активність підприємств свідчать показники обсягів реалізованої інноваційної продукції в Україні. У загальному обсязі за показниками 2014 р. 1037 підприємств реалізували інноваційної продукції на 36,2 млрд грн, або 3,3 % загального обсягу реалізованої промислової продукції (у 2013 р. цей показник становив відповідно 42,4 млрд грн і 3,8 %). Крім цього, простежується постійне зниження рівня наукомісткості вітчизняної продукції.

Проблема фінансування інноваційної діяльності залишається нерозв'язаною, позаяк внутрішні інвестори не мають потрібних стимулів для вкладу коштів у розвиток інноваційної діяльності, а іноземні інвестори не мають бажання вкладати кошти в Україну. Також в умовах розвитку економіки України розраховувати на значне бюджетне фінансування (табл. 1) інноваційної діяльності неможливо. Тому для більшості вітчизняних підприємств головним джерелом стимулювання нововведень є власні кошти.

Таблиця 1

Джерела фінансового забезпечення інноваційного розвитку за 2011–2015 рр., млн грн

Роки	Загальна сума витрат	У тому числі за рахунок коштів		
		власних	держ-бюджету	інші джерела
2011	14277,0	7585,6	149,2	6542,2
2012	10485,8	7335,9	224,3	2925,6
2013	8309,4	6973,4	24,7	1311,3
2014	10129,2	8511,4	50,4	1567,4
2015	14280,1	7654,3	63,5	6562,3

Джерело: розроблено авторами за [1; 3]

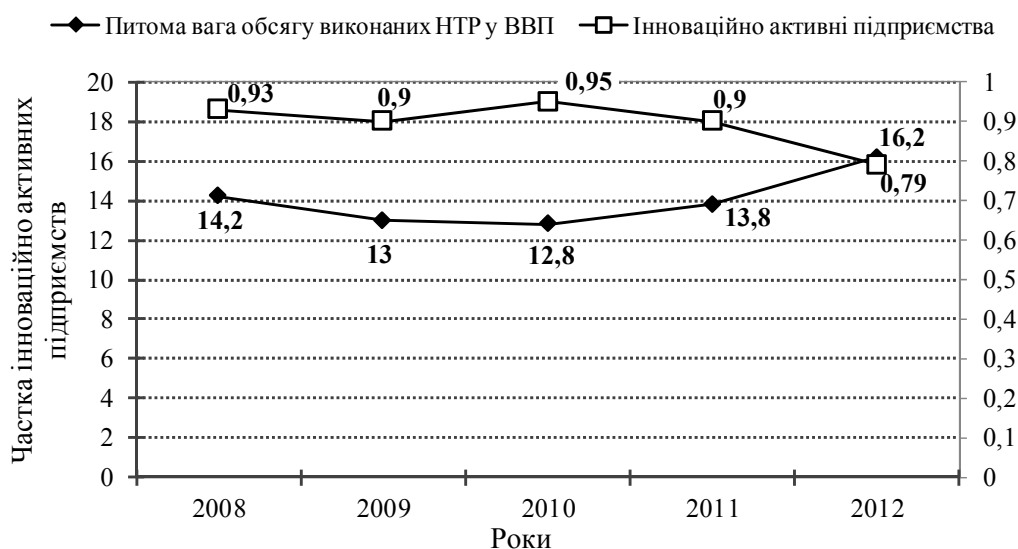
Статистичний аналіз свідчить, що у 2011–2015 рр. головним джерелом фінансування технологічних інновацій були власні кошти підприємств, частка яких у загальному обсязі фінансування інноваційних робіт у 2015 р. становила 62 %.

Помітною економічною складовою механізму фінансового забезпечення інноваційної діяльності є державні органи влади, які відповідають за стратегічне управління інноваційним розвитком країни та її регіонів й покликані регулювати інноваційні процеси в країні, формувати зовнішні умови (інноваційну політику) для господарювання підприємств, забезпечуючи тим самим стійкий розвиток національної економіки. Для цього уряд використовує універсальні інструменти регулювання інноваційного розвитку – податки, відрахування, дотації та субсидії.

До фінансової складової механізму забезпечення інноваційної діяльності входять такі основні елементи, як державне фінансування, банківське та комерційне кредитування, зовнішнє інвестування, зокрема венчурне, та самофінансування, яке передбачає використання підприємствами власних коштів. Така структура цього механізму дозволяє мобілізувати всі наявні джерела фінансових ресурсів і спрямувати їх на створення умов для ефективної інноваційної діяльності та підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств.

Як наслідок, за даними Державної служби статистики в Україні у 2015 р. простежувалася тенденція збільшення кількості підприємств, що витрачали кошти на інноваційну діяльність більш ніж на 20 % (порівняно з 2014 р.). Це відбулося за рахунок задіяння в інноваційній діяльності 1679 підприємств, або 16,2 % від загальної кількості промислових підприємств (що на 2,4 % більше, ніж у 2014 р.). Загальні інноваційні витрати у 2015 р. становили 14,3 млрд грн, а частина інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції становила 3,8 %. Динаміка активності інноваційних процесів на промислових підприємствах в Україні у попередні роки характеризується даними, поданими на *рис. 1*.

Наведені дані все ж таки вказують на тенденцію стримування розвитку інноваційної активності підприємств, що свідчить про ігнорування інноваційно-інвестиційного потенціалу країни. Це вкотре демонструє недостатню ефективність інноваційної політики України, брак віддачі коштів, що виділяються на інноваційно-інвестиційний розвиток, у контексті підвищення конкурентоздатності. Цей висновок підтверджують і результати аналізу питомої ваги обсягу виконаних НТР у ВВП. Зазначені дані ілюструють поступове зменшення частки їх виконання й переконують у тому, що інновації не мали значного впливу на економічні процеси в країні, не стали чинником економічного розвитку. Більше того, стійка понижувальна тенденція даних показників свідчить про індиферентність економіки країни до науково-технічних інновацій і зумовлює зниження рівня міжнародної інвестиційної привабливості України.

Рис. 1. Динаміка обсягів наукових та науково-технічних робіт у ВВП та інноваційних підприємств в Україні у 2008–2012 рр., %

Джерело: розроблено авторами за [2; 3]

За даними Державної служби статистики України в 2014 р. інноваційну діяльність у промисловості здійснювали 1715 підприємницьких структур, або 16,8 % обстежених промислових суб'єктів господарювання (у 2013 р. – 1758, або 17,4 %). Понад три чверті інноваційно активних промислових підприємств впроваджували інновації (або 12,9 % обстежених промислових) – це на 4,3 % менше, ніж у 2014 р. (рис. 2) [1].

Рис. 2. Динаміка інноваційної активності промислових підприємств України у 2006–2014 рр.

Джерело: розроблено авторами за [2; 3]

У 2015 р. кожне сьоме промислове підприємство здійснювало інновації, а кожне шосте – впроваджувало їх у свою діяльність. Найбільша кількість інноваційно активних підприємств знаходиться в Києві, Запорізькій, Львівській, Миколаївській та Харківській областях. В Україні майже 60 % інноваційної продукції створюють підприємства, що належать до галузей виробництва третього та четвертого технологічних укладів, тоді як у розвинених країнах світу понад 90 % інвестицій вкладають у п'ятий та шостий технологічні уклади.

Наявного інноваційного потенціалу недостатньо для сталого розвитку інноваційної діяльності загалом по країні, а інноваційна активність може бути визначена кількістю промислових підприємств, які створювали або впроваджували різноманітну інноваційну продукцію [2]. Взагалі переорієнтація виробничого потенціалу на новітні технології в Україні здійснюється повільно, у багатьох галузях промисловості продовжує домінувати тенденція не оновлення виробничих потужностей, а завантаження наявних, недостатньо продуктивних.

Затримка у їх модернізації та впровадженні інновацій дедалі збільшує розрив між можливостями вітчизняних виробників та аналогічних закордонних нововведень конкурентів, поглиблює технологічне відставання від світових лідерів. Українськими залишаються обсяги виробництва високотехнологічної, отже високоефективної продукції. Для більшості наявних виробництв використання інновацій не є головним фактором розвитку.

Вклад промислового комплексу в економіку, досягнення Україною рівня технологічно розвинених країн, наближення якості життя до європейських стандартів визначає провідну роль і місце промисловості у забезпеченні найважливіших стратегічних інтересів держави. Саме тому, на наш погляд, доцільно простежити динаміку головних показників інноваційної діяльності промислових підприємств України в умовах глобалізаційних змін.

Один із домінантних напрямів інноваційної діяльності підприємницьких структур України полягав насамперед у придбанні машин, обладнання та програмного забезпечення для виробництва нових або значно поліпшених продуктів і послуг. Вагома частка підприємницьких структур здійснювали дослідженнями та розробками (*див. табл. 2*).

У структурі досліджень та розробок переважали внутрішні науково-дослідні роботи, сума яких з роками стабільно зростала, на відміну від зовнішніх науково-дослідних робіт. Також значна частка вітчизняних підприємницьких структур мали інші витрати, пов'язані з навчанням та підготовкою персоналу для розроблення і/або впровадження ними нових або вдосконалених продуктів і процесів; здійсненням ринкових запроваджень інноваційних продуктів та послуг, уключаючи ринкове дослідження та проведення рекламної кампанії; здійсненням процедури і технічної підготовки до запровадження нових або вдосконалених продуктів і процесів, які ще не були представлені тощо.

Розподіл підприємницьких структур з технологічними інноваціями за напрямками інноваційної діяльності протягом 2009–2015 рр., %

Напрями інноваційної діяльності	Період, рр.		
	2009–2011	2011–2013	2013–2015
Дослідження та розробки:			
➤ внутрішні НДР	24,5	19,1	20,7
➤ зовнішні НДР	10,3	7,1	7,4
Придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	76,8	71,6	74,6
Придбання зовнішніх знань	19,2	9,6	11,0
Навчальна підготовка для інноваційної діяльності	30,9	23,8	17,8
Ринкове запровадження інновацій	23,1	21,2	12,8
Різне	21,7	29,3	20,4

Джерело: розроблено авторами за [2; 3]

Найбільш активними суб'єктами господарювання, що впроваджували маркетингові інновації, були підприємницькі структури переробної промисловості, харчових продуктів, напоїв, з виробництва машин та устаткування. Переважно підприємства впроваджували нові методи продажу, включаючи значні зміни в дизайні або упаковці продукту, та його просуванні на ринок.

Простежується тенденція до збільшення інновацій в галузях як з незначною інновативністю, а саме: харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, так і у високотехнологічних секторах економіки, безпосередньо у виробництві устаткування. Проте без належної інвестиційної підтримки інноваційні процеси в Україні відбувалися регресивно, з використанням науково-технологічних надбань попередніх років.

Аналіз показників свідчить про те, що в Україні питома вага підприємницьких структур, що здійснювали інноваційну діяльність, більша за питому вагу підприємницьких структур, що впроваджували інновації. Це пояснюється тим, що не кожне нововведення можна і доцільно впроваджувати.

Європейський вибір Української держави на шляху інтеграції у високотехнологічне конкурентне середовище зумовлює потребу у формуванні та запровадженні інноваційної моделі розвитку, яка має сприяти високим та стабільним темпам сталого економічного зростання, а також розв'яже певні соціальні й екологічні проблеми, дасть змогу забезпечити конкурентоспроможність національної економіки, підвищить експортний потенціал країни, гарантуватиме країні економічну

безпеку та чільне місце в Європейському Союзі. Однак на практиці екстенсивний розвиток економіки обумовлює посилення уваги до пошуку нових факторів прискорення її динаміки, адекватних сучасному стану таких процесів у світі.

Аналіз економічної літератури засвідчив, що головною причиною гальмування інноваційного розвитку в країні є дефіцит фінансових ресурсів. Але майже не приділено уваги спаду платоспроможного попиту на науково-технічну продукцію з боку держави та підприємницького сектору, погіршення якісних характеристик наукових кадрів і матеріально-технічної бази досліджень, і таких не менш важливих факторів є чимало. Водночас Україна має значний потенціал для розвитку інноваційної діяльності за умов проведення ефективної державної політики. Проте маловивченим є механізм комплексного розвитку інноваційної діяльності в умовах трансформаційної економіки України. Нині йдеться вже не про доцільність чи можливість створення системи підтримки технологічних змін, а про концептуальні основи, критерії, інструменти й механізми економічної політики, яка у межах нинішніх фінансових, структурних та інституційних обмежень була б спроможною забезпечити зростання інвестицій у технологічні зміни та належну мотивацію інноваційного підприємництва. Здебільшого фахові дискусії зосереджено навколо нагальних, проте тактичних проблем бюджетного розподілу, реформування податкової системи, монетарної політики тощо. Інноваційна складова розвитку залишається переважно поза увагою фахового наукового аналізу. Тому реальною є загроза перетворення поняття «перехід до інноваційної моделі розвитку» на формальне гасло, відірване від перебігу реального економічного життя країни.

В Україні створено умови для розвитку інноваційної діяльності, сформовано основи нормативно-правової бази та механізми здійснення інноваційної політики, а також створення умов для розвитку відповідної інфраструктури. Проте попри високий інноваційний потенціал, майже не використовується інноваційна складова забезпечення економічного розвитку. Стан інноваційної діяльності в Україні більшість експертів-науковців визначають як кризовий. Останні статистичні дані свідчать про поступове зниження інноваційної активності підприємств у галузі промисловості, яка посідає одне з головних місць у національній економіці.

Огляд даних міжнародного рейтингу, а саме Всесвітнього економічного форуму в Давосі засвідчив, що Україна належить до держав із середнім рівнем інноваційності (79 місце за фактором інноваційності та досвідченості бізнесу, за підсумками 2012 р.). Попри такі високі показники, як наявність кваліфікованих кадрів, патентної активності, наукової інфраструктури, залучення компаній до інноваційних процесів, конкурентоспроможності на внутрішньому ринку, вони мало сприяють перетворенню інновацій на масові та доступні кожному, хоча суспільство і має значний інноваційний, творчий, інтелектуальний потенціал, це не має

значного впливу на економіку та розвиток у цій сфері. І економічний розвиток продовжують здійснювати за інерційним сценарієм відповідно до екстенсивної моделі.

Висновки. Висвітлено низку факторів, що гальмують розвиток інноваційної діяльності в державі. Серед головних проблем її активізації виокремлено брак державної підтримки, незадовільна податкова система та, як результат, відсутність мотивації щодо вдосконалення нових технологій, значна зношеність обладнання та застаріла матеріально-технічна база, дефіцит фінансових ресурсів і слабкий розвиток інфраструктури трансферу технологій. Простежується також недосконалість та недостатність інформаційного забезпечення інноваційної діяльності аграрних підприємств. Брак чіткої методології формування облікової інформації та впорядкованої системи внутрішньої звітності щодо інноваційної діяльності підприємств перешкоджає ефективному управлінню інноваційними процесами.

Для розв'язання порушених проблем потрібно:

- удосконалити нормативно-правову базу державного регулювання та стимулювання інноваційної сфери;
- проводити системну виважену політику щодо стимулювання нарощування та використання інноваційного потенціалу підприємств;
- сформулювати систему державного замовлення науково-технічної та інноваційно-технологічної продукції;
- сформулювати та затвердити на державному рівні стратегію науково-технологічного та інноваційного розвитку;
- створити умови для формування інфраструктури, що здійснювала б інформаційний, консалтинговий, маркетинговий та інші види підтримки інноваційних процесів;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення інноваційних процесів з метою зменшення ризику щодо прийняття управлінських рішень для вибору оптимального варіанта інноваційних проектів.

Перед Україною постає кілька складних завдань, що пов'язані з фінансуванням інноваційної діяльності у контексті європейського досвіду, а саме:

- збільшення загального обсягу інвестицій в інновації з державного і приватних джерел;
- удосконалення управління інноваційною системою з відповідними наслідками для фінансування інноваційної діяльності;
- заповнення прогалів у фінансуванні інноваційної діяльності, зокрема, розроблення ефективних інструментів підтримки інноваційної діяльності для підприємницького сектору, у тому числі для МСП, та залучення первинного і венчурного капіталу;
- досягнення загального балансу фінансування науково-дослідної та інноваційної сфер від державного фінансування організаційної

структури до конкурентного, прозорого і заснованого на проектах з чіткими інноваційними цілями.

Відповідно до Європейських засад для розвитку інноваційної діяльності в Україні потрібно здійснити комплекс організаційно-економічних заходів, що охоплюватимуть:

- здійснення ефективної державної інноваційної політики, погоджуючи темпи і пропорції розвитку науки, технологій і виробництва;
- удосконалення механізму захисту прав інтелектуальної власності та процедур патентного захисту інновацій;
- забезпечення сприятливого клімату для створення власних наукомістких виробництв повного циклу шляхом використання різних форм державної підтримки;
- розвиток інноваційної інфраструктури шляхом покращення системи інформаційного забезпечення інноваційної діяльності, сертифікації і впровадження розробок, підготовки і перепідготовки кадрів;
- забезпечення комерціалізації наукових результатів шляхом формування основ для ефективного партнерства державного та підприємницького секторів в інноваційній сфері;
- розширення міждержавного співробітництва в галузі наукових розробок та інноваційної діяльності, координації зусиль у питаннях розвитку пріоритетних для кількох держав напрямів.

Реалізація напрямів розвитку інноваційної діяльності в Україні згідно із Європейським досвідом дасть змогу підвищити рівень інноваційної активності промислових підприємств, стабілізувати прискорений процес оновлення виробництва, ефективно використовувати внутрішні та залучені зовнішні інвестиції на інноваційну діяльність.

У такому контексті, вважаємо, що реалізація змін сприятиме розвитку інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва, дасть змогу сформуванню сприятливого ділового середовища та умови інноваційного розвитку, що значно зміцнить конкурентні переваги, забезпечить ефективне функціонування й створить надійний фундамент для модернізації та інтеграції України до європейського і світового ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Предеїн А. М. Сучасний стан та шляхи розвитку національної інноваційної системи України // [Електронний ресурс] / А. М. Предеїн. — Режим доступу : <http://udpu1805.mybb3.net/viewtopic.php?t=5>.
2. Сербенівська А. Ю. Сутність та значення інноваційних процесів в діяльності підприємств [Електронний ресурс] / А. Ю. Сербенівська. — Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1690>.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

5. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40–IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
6. Joseph Picard. Small business aid bill stalls in Senate // International business Times [Електронний ресурс] / J. Picard. — Режим доступу : <http://www.ibtimes.com/articles/senate-small-business-banks.htm>.
7. Krystina P. Danylkiv. Theoretical and Methodological Aspects of the Essence of Innovation in the Context of Modern Approaches / К. Р. Danylkiv // International Association of Organizational Innovation [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2003/7-8/20030712.html>.
8. Бузько І. Р. Стратегічне управління інвестиціями та інноваційна діяльність підприємства / І. Р. Бузько, О. В. Варганова, Г. О. Голубенко. — Л. : Вид-во Схід.-укр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2012. — 176 с.
9. Онікієнко В. В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В. В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко, І. В. Терон ; за ред. В. В. Онікієнка. — К. : РВПС НАН України, 2012. — 480 с.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2016.

Susidenko Ju., Sitash T. Innovational development of enterprises: European experience.

Background. *In the conditions of reforming of economy of Ukraine one of the most important tasks is to ensure the competitiveness of domestic goods and services in national and international markets. It requires the acceleration of development of innovation processes in enterprises of different ownership forms.*

Currently, innovation is a powerful catalyst and a solid guarantee for high-performance business. One of the main conditions of success of the firm in the competition is its ability to permanent innovations, that is, the ability to develop and introduce new products to market. The rapid development of the innovation sector of Ukraine and the obvious advantages of applying the latest achievements of science in everyday activities of domestic enterprises encourage the present businessmen to increase the innovative potential. The policy of innovative development in Ukraine will allow reorganizing the economy by improving high-tech industries, the introduction of advanced high-tech processes, development and production of new competitive products.

The aim of the article is the study of problems of innovative development in Ukraine and the designation of areas for their solution, taking account of the requirements of the present.

Material and methods. *Information materials used in the work, became the State statistics service of Ukraine on the economic development of the state, the Economic code and the Law of Ukraine «On innovation activity», works of foreign and domestic scholars. For the study of diverse economic processes, which have implemented innovative technology, the authors applied the dialectical method of research, statistic to study the effects of innovation activity and comparative for the processing content of the modernization changes.*

Results. *Now in terms of the of neo-economy formation innovation becomes a powerful catalyst for economic development, a safe deposit of highly efficient business. The authors analyzed the state of innovation in the Ukrainian state and highlighted the basic problems and principles of development, which consist in creating conditions for the preservation, elevation and the use of scientific-technical and innovation potential, and providing business development, research and production sectors etc. Perspectives innovation through the implementation of innovative projects of economic entities of different ownership forms were defined.*

Conclusion. *Research of innovative activity of the domestic enterprises show that even those enterprises, innovative activity of which is higher, cannot significantly improve*

the financial results because of the lack of purposeful search of all possibilities utilizing in the existing technology, external environment, favorable location, the qualifications of the staff etc. It requires the development of conceptual foundations and methodology of such research which lies in the plane of development of innovation activity, adequate to the capabilities of the enterprise and the conditions of its management and also creating an effective system for managing the implementation of innovations.

Keywords: innovations, innovation activity, innovation project, innovation potential.

REFERENCES

1. Predjein A. M. Suchasnyj stan ta shljahy rozvytku nacional'noi' innovacijnoi' systemy Ukrainy // [Elektronnyj resurs] / A. M. Predjein. — Rezhym dostupu : <http://udpu1805.mybb3.net/viewtopic.php?t=5>.
2. Serbenivs'ka A. Ju. Sutnist' ta znachennja innovacijnyh procesiv v dijal'nosti pidprijemstv [Elektronnyj resurs] / A. Ju. Serbenivs'ka. — Rezhym dostupu : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1690>.
3. Oficijnyj sajt Derzhavnoi' sluzhby statystryky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Gospodars'kyj kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 436–IV [Elektronnyj resurs]. — Pezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Zakon Ukrainy «Pro innovacijnu dijal'nist'» vid 04.07.2002 № 40–IV [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
6. Joseph Picard. Small business aid bill stalls in Senate // International business Times [Elektronnyj resurs] / J. Picard. — Rezhym dostupu : <http://www.ibtimes.com/articles/senate-small-business-banks.htm>.
7. Krystina P. Danylkiv. Theoretical and Methodological Aspects of the Essence of Innovation in the Context of Modern Approaches / K. P. Danylkiv // International Association of Organizational Innovation [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://soskin.info/ea/2003/7-8/20030712.html>.
8. Buz'ko I. R. Strategichne upravlinnja investycijamy ta innovacijna dijal'nist' pidprijemstva / I. R. Buz'ko, O. V. Vartanova, G. O. Golubenko. — L. : Vyd-vo Shid.-ukr. nac. un-tu im. V. Dalja, 2012. — 176 s.
9. Onikijenko V. V. Innovacijna paradygma social'no-ekonomichnogo rozvytku Ukrainy / V. V. Onikijenko, L. M. Jemel'janenko, I. V. Teron ; za red. V. V. Onikijenka. — K. : RVPS NAN Ukrainy, 2012. — 480 s.

УДК 339.56.(477)

ДУНСЬКА Алла,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту

Національного технічного університету України «КПІ»

ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ

Досліджено сучасні тенденції зовнішньоекономічної діяльності України в умовах переорієнтації на ринок Європейського Союзу та ускладнення політичних і торговельних відносин із Російською Федерацією. Проаналізовано динаміку та характер зміни показників експортно-імпоротної діяльності країни, виявлено головні трансформації у географічній та товарній структурі міжнародної торгівлі протягом 2015 року, з'ясовано основні причини цих процесів.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, євроінтеграція, міжнародна торгівля, експорт, імпорт, політичний вектор, структурні зміни.

Дунская А. Экспортно-импортная деятельность Украины. Исследованы современные тенденции внешнеэкономической деятельности Украины в условиях переориентации на рынок Европейского Союза и осложнения политических и торговых отношений с Российской Федерацией. Проанализирована динамика и характер изменения показателей экспортно-импортной деятельности страны, выявлены основные трансформации в географической и товарной структуре международной торговли в течении 2015 года, установлены базисные причины этих процессов.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, евроинтеграция, международная торговля, экспорт, импорт, политический вектор, структурные изменения.

Постановка проблеми. Сучасні зовнішньоекономічні трансформації характеризуються поглибленням процесу інтеграції України в європейське співтовариство, що потребує якнайшвидшого подолання відставання розвитку країни у економічній, правовій та соціальній сферах, а також підвищення добробуту населення. На початку 2014 року Україна офіційно змінила вектор зовнішньої політики та економіки, що привело як до лібералізації та поліпшення умов торгівлі із країнами ЄС, так і до виникнення напруги у відносинах із Російською Федерацією. Збройний конфлікт на сході України, анексія Криму, зміна політичної еліти при владі в державі спричинили значні перетворення у зовнішньоекономічній діяльності країни, зокрема, кардинальні зміни у географічній та товарній структурах експортно-імпорتنних операцій,

що вплинуло на зміну темпів зростання національної економіки та безпосередньо доходів від зовнішньої торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку зовнішньоекономічної діяльності України з урахуванням різних факторів впливу, проблеми розширення зовнішніх взаємозв'язків економіки нашої країни у світовому економічному середовищі у контексті зміни національних пріоритетів досліджують провідні українські вчені: М. І. Дідківський, В. В. Козик, Д. Г. Лук'яненко [1], А. А. Мазаракі, Ю. В. Макогон, Т. М. Мельник [2], В. Є. Новицький, А. С. Філіпенко [3], Т. М. Циганкова [4], В. І. Чужиков, О. І. Шнирков [5]. Попри вагомі наукові напрацювання, наразі доцільно конкретизувати вплив сучасних трансформацій у розвитку міжнародних відносин нашої країни на потенціал і характер здійснення зовнішньоекономічних операцій.

Мета статті полягає в аналізі зовнішньоекономічної діяльності України на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин, дослідженні головних змінних тенденцій у географічній та товарній структурах зовнішньої торгівлі України, з'ясуванні причин та наслідків цих процесів.

Матеріали та методи. Головними матеріалами дослідження стали наукові праці з проблематики зовнішньої торгівлі України, інформаційні бюлетені та звіти Державної служби статистики, Міністерства економічного розвитку та торгівлі, Національного інституту стратегічних досліджень. У процесі дослідження були використані методи економічного і статистичного аналізу, методи порівняння та групування, графічного моделювання економічних процесів.

Результати дослідження. На думку науковців, міжнародне безпекове середовище на сьогодні у стані глибокої кризи, яку оцінюють як найбільш масштабну після завершення холодної війни [6].

Міжнародні політичні відносини характеризуються значним ступенем агресивності, протистоянням різних економіко-політичних систем та утворень.

У євроекономічному просторі важливим аспектом політичних змін та одним із факторів зростання напруги у торговельних відносинах між провідними європейськими країнами та Російською Федерацією стало українське питання. Після Революції гідності весь світ зрозумів позицію українського народу та його шлях, обраний для подальшого розвитку. Наразі головним зовнішньоекономічним і політичним пріоритетом та основою економіко-правового, соціально-культурного і політичного розвитку України стала євроінтеграція. Її завдання реалізують у форматі Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Сучасне бачення світового порядку та характеру міжнародних відносин випливає з того, що глобальний геополітичний простір поділений не стільки між великими державами із сферами їх впливу, скільки внутрішніми лініями напруги між зоною стабільності, де панує закон та міжнародне право і де пріоритетними є права людини, і сферою

невизначеності, яка характеризується зневагою до закону, численними локальними конфліктами, гіпертрофією сил кримінального гатунку тощо, – всім тим, що становить загрозу безпеці, стабільності і розвитку людської цивілізації [6].

Зміна політичного вектора розвитку України обумовила кардинальні зміни у її зовнішньоекономічній політиці. Якщо кілька років тому головним союзником України на міжнародній арені вважали РФ, то тепер ним є Сполучені Штати Америки [7], які намагаються вплинути на пришвидшення реформ в Україні, включно з супервайзерством над певним блоком реформ (в органах внутрішніх справ, прокуратурі, митній службі) у плідній координації з країнами ЄС, а також здійснюють фінансову підтримку та сприяють посиленню енергетичної безпеки.

Особливо важливою стає всебічна політична, фінансова та гуманітарна підтримка, яку надає Україні Німеччина. Головні інтереси якої: стримування конфлікту на Сході України; політична консолідація та реалізація реформ, спрямованих на розвиток країни, а також запобігання дестабілізаційним та дезінтеграційним процесам.

У ширшому регіональному контексті особливої актуальності набуває формування Балто-Чорноморської системи співпраці на основі поглибленого партнерства центральноєвропейських країн – членів ЄС (Балтійські держави та країни Вишеградської групи), а також країн – учасниць програми «Східне партнерство» ЄС (Україна, Молдова, Грузія).

Події в Україні створюють вторинні ефекти для всіх країн СНД та їх базових торговельних партнерів, адже за подальшої нестабільності зростуть ризики порушення торговельних та фінансових зв'язків у регіоні [8]. Тож Україна має переводити відносини із країнами СНД переважно у двосторонній формат, розвиваючи співпрацю із країнами Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) – Білорусь, Вірменія, Казахстан і Киргизстан, які не відмовилися від зони вільної торгівлі з нашою державою.

Наслідки від внутрішніх політичних та економічних потрясінь поширилися на більшість секторів вітчизняної економіки, через які поглиблюються наявні диспропорції, прискорюється падіння ВВП, скорочення обсягів промислового виробництва, виконаних будівельних робіт, зовнішньої торгівлі, зниження рівня освоєння капітальних інвестицій тощо [8].

Головним показником, який характеризує результативність економічної діяльності країни та відображає сукупну ринкову вартість кінцевої продукції, виробленої резидентами України, є валовий внутрішній продукт (ВВП). Здійснений аналіз номінального ВВП на підставі даних Державної служби статистики за допомогою графічного методу дав змогу відстежити позитивну динаміку зростання річного ВВП у національній валюті та негативну – його зміни у доларах США. Валовий внутрішній продукт у гривнях у 2015 р. порівняно з 2014 р.

збільшився на 17 %, а порівняно із 2011 р. зріс на 41 %, тоді як він у доларах США скоротився у 2015 р. порівняно з 2014 р. на 41 %, а порівняно з 2011 р. зменшився на 52 % (рис. 1).

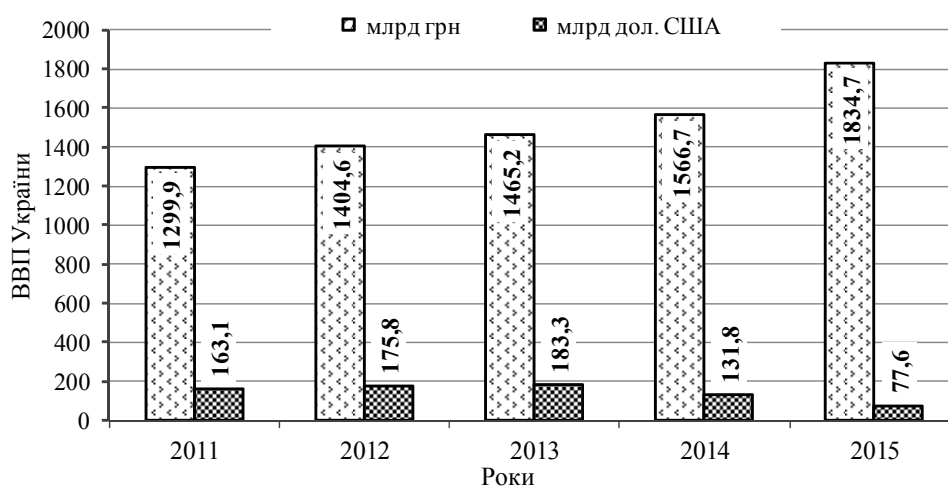

Рис. 1. ВВП України за фактичними цінами у 2011–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за [9]

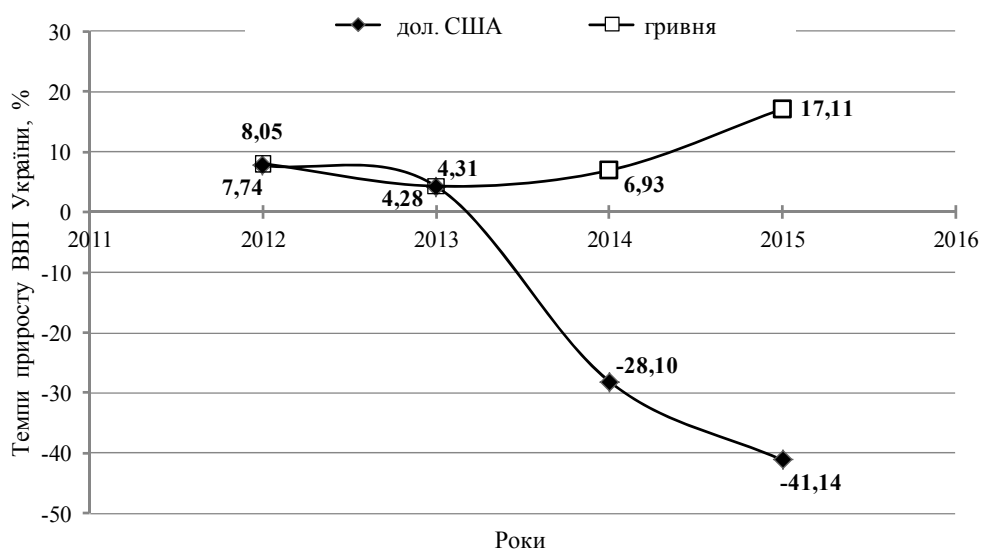
За оцінкою Мінекономрозвитку, понад 40 % негативної динаміки ВВП обумовлено ситуацією в Донецькій і Луганській областях. Без урахування впливу зазначених регіонів падіння ВВП за підсумками 2015 р. становило б 5,9 %, промисловості – 5,2 %, сільськогосподарського виробництва – 2,9 %, будівництва – 9,1 %.

Також важливими факторами, які вплинули на скорочення ВВП України, можна вважати несприятливу зовнішню кон'юнктуру ринку та брак радикальних реформ, про які точаться лише безрезультатні розмови.

Якщо проаналізувати ВВП України як в національній валюті, так і в доларах США, враховуючи суттєве посилення інфляційних процесів, що спостерігалися в країні протягом останніх трьох років, стає помітною їх тенденція до послаблення протягом 2014–2015 рр. (див. рис. 1; 2). Головною причиною такої різниці є не лише інфляція, а й девальвація гривні відносно долара США, яка сягнула за цей період 215 %.

За інформацією Мінекономрозвитку, головними причинами падіння ВВП України стали:

- руйнування виробничої і транспортної інфраструктури;
- втрата традиційних економічних зв'язків між підприємствами України і суб'єктами господарювання частини зони АТО;
- обмеження доступу до російського ринку;
- слабкий зовнішній попит;
- падіння світових цін на ключових товарних ринках;
- низька платоспроможність населення і фінансові труднощі підприємств на тлі зростання собівартості виробництва.

Рис. 2. Динаміка зміни номінального ВВП України за 2012–2015 рр.

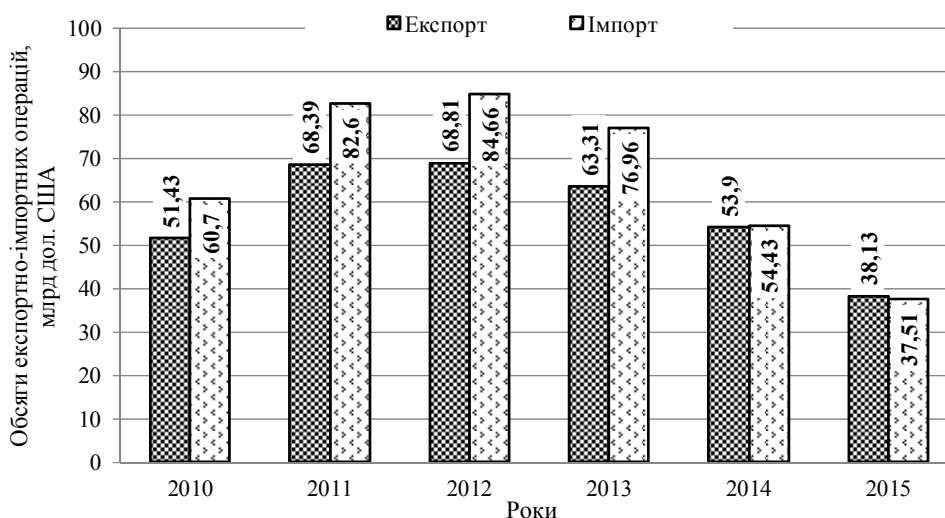
Джерело: побудовано автором за [9]

Падіння ВВП протягом останніх трьох років призвело до:

- зниження реальних доходів населення та індексу довіри інвесторів;
- зростання цін не лише на імпортні товари, а й на вітчизняні;
- збільшення темпів інфляції та безробіття.

Значна частина українського бізнесу пов'язана із зовнішньоторговельними операціями, адже зовнішньоторговельний оборот країни майже збігається із номінальним ВВП.

У 2015 р. експорт України вперше за останні десять років перевищив імпорт (рис. 3), профіцит зовнішньої торгівлі становив 632,5 млн дол. США [9]. Але й експорт, і імпорт скоротилися за рік приблизно на 40 %.

Рис. 3. Зовнішня торгівля України протягом 2010–2015 рр.

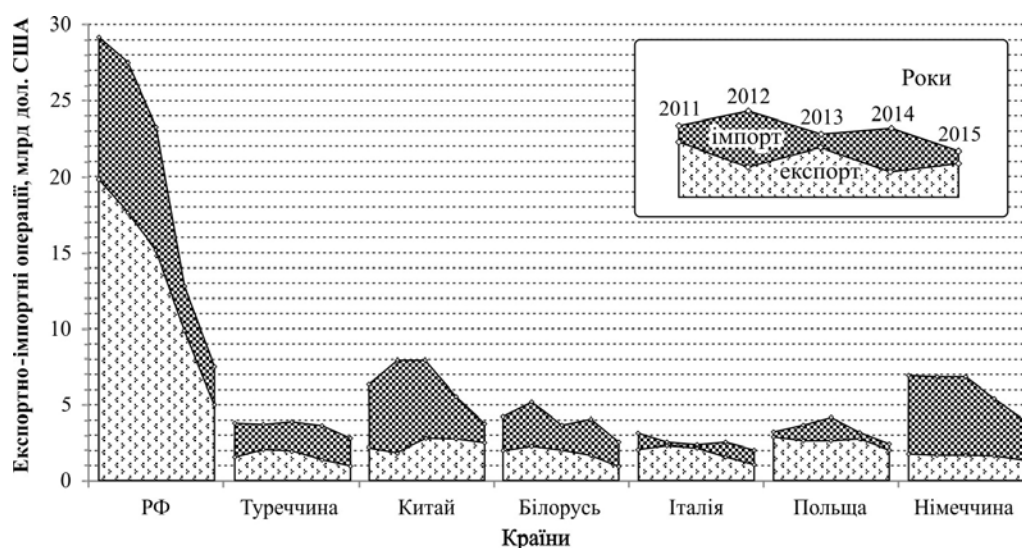
Джерело: побудовано автором за [9]

Зниження у 2012–2015 рр. обсягів експорту обумовлено низкою факторів, а саме: війна на сході держави; зміна цінової кон'юнктури на світовому ринку (падіння цін на головні позиції експорту України – чорний прокат (на 15,4 %), зерно і залізну руду (45,6 %) та добрива (9,6 %); загальною економічною ситуацією у світі; розривом економічних зв'язків із РФ. Позатим головною причиною падіння обсягів імпорту є девальвація гривні.

Найбільше скорочення зовнішньої торгівлі спостерігається у відносинах із країнами СНД. Експорт у цьому напрямі зменшився на 51,3 %, імпорт – на 57,8 %. Передусім це обумовлено скороченням обсягів торгівлі з РФ, експорт товарів до якої зменшився на 61,3 %, що пов'язано з обмеженнями, накладеними обома державами на взаємну торгівлю.

У 2015 р. профіцит торговельного балансу України спостерігався більш ніж із половиною держав світу (найбільше – із Туреччиною, Єгиптом та Казахстаном), але наша країна вкрай залежна від імпорту з РФ, Китаю та Німеччини. За даними вітчизняного Держстату були виділені головні торговельні партнери нашої країни у зовнішньоекономічних операціях (рис. 4).

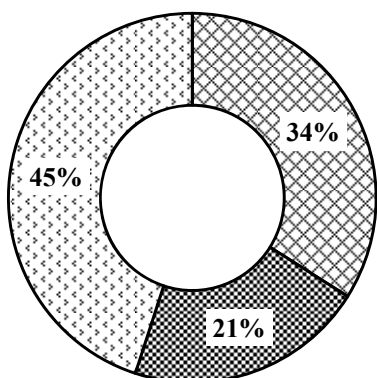
Рис. 4. Головні торговельні партнери України у зовнішньоекономічних операціях за 2011–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за [9]

Головні торговельні партнери України в системі зовнішньоекономічної діяльності досі – ЄС та СНД, але наразі обсяг зовнішньої торгівлі з країнами ЄС переважає (див. рис. 5), хоча експорт за рік впав на 23,4 % (у країнах СНД – на 47,5 %).

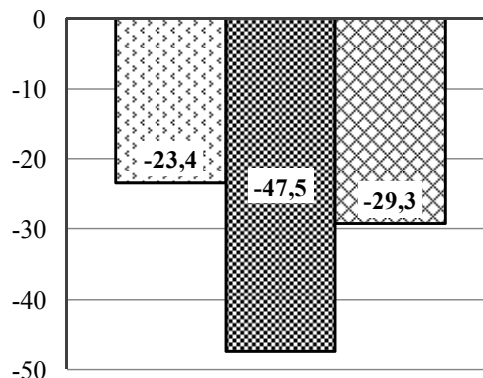
Усі країни СНД не планують припинити дію зони вільної торгівлі із Україною, винятком є РФ, тому доцільним є розгляд зовнішньоторговельних операцій України саме з Росією та Європейським Союзом (див. рис. 6).

Обсяги продажів у 2015 р., %

■ ЄС ■ СНД ■ Інші

Динаміка зміни обсягів продажу по відношенню до 2014 р., %

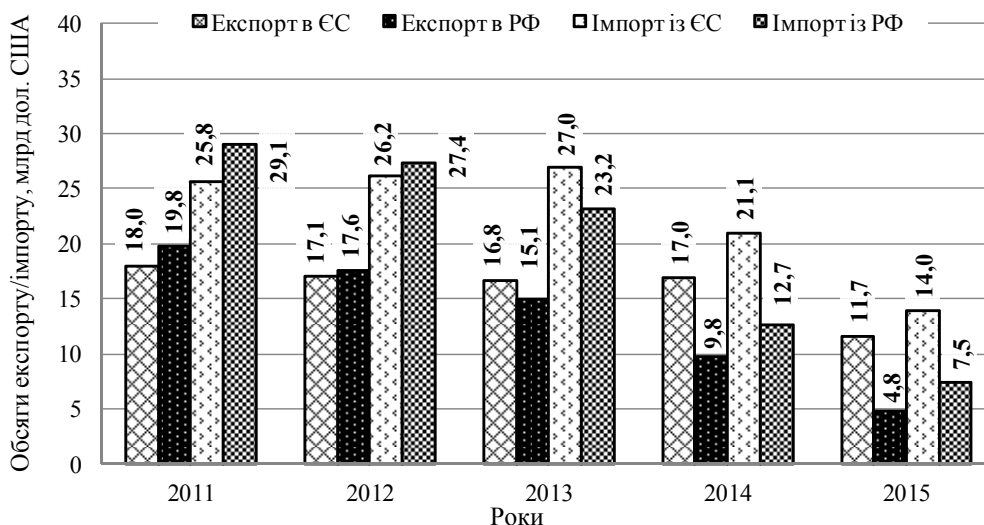
■ ЄС ■ СНД ■ Всього

Рис. 5. Обсяги та динаміка продажів із головними зовнішньоторговельними партнерами

Джерело: побудовано автором за [9]

Чинники, які обумовили падіння експорту товарів та послуг до ЄС:

- війна на сході держави;
- зміна цінової кон'юнктури в ЄС на низку позицій, зокрема на пшеницю, кукурудзу та вугілля;
- економічна ситуація в ЄС;
- недостатня поінформованість бізнесу щодо виходу на ринок ЄС;
- брак системи просування експорту;
- недостатня пріоритетність і швидкість роботи щодо відкриття доступу на ринок ЄС української продукції, нескоординованість дій усіх органів влади.

Рис. 6. Зовнішня торгівля України із РФ та країнами ЄС

Джерело: побудовано автором за [9]

Протягом останніх п'яти років значну частку в експорті України становлять недорогочінні метали та вироби з них (24,9 %), продукти рослинного походження (21 %), машини, обладнання та механізми (10,4 %), жири й олії тваринного або рослинного походження (8,7 %) та мінеральні продукти (8,2 %).

У 2011–2015 рр. спостерігалось збільшення обсягів експорту лише продуктів рослинного походження (на 44 %), що обумовлено наданням торгових преференцій і квот ЄС, а також активним реформуванням галузі АПК Міністерством агрополітики. Головними причинами спаду експорту є запровадження РФ продуктового ембарго на українські товари та обмеження транзиту її територією; спад у туристичній галузі Туреччини; падіння цін на залізну руду та металопрокат.

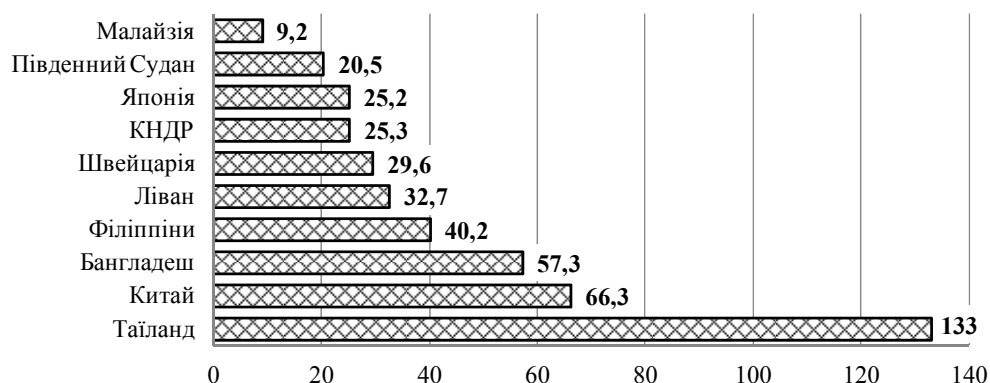
Протягом 2015 р. відбулися певні зрушення в структурі експорту українських товарів. Зокрема, зросла частка продукції АПК та харчової промисловості (на 7,4 %), деревини, паперової маси та виробів із цієї сировини (на 0,3 %), а також продукції легкої промисловості (на 0,2 %). Зменшилася частка мінеральних продуктів (на 3,5 %), недорогочінних металів та виробів з них (на 2,6 %) і продукції машинобудування загалом (на 2,3 %).

Український експорт зберіг свою переважно сировинну та напів-сировинну орієнтацію, хоча, з погляду інтересів розвитку національної економіки, така спеціалізація є несприятливою, позаяк Україна втрачає додану вартість, яку вона могла б отримати від експорту готової продукції.

Українські компанії змушені шукати нові ринки збуту своєї продукції через втрату ринку РФ, найважче довелося виробникам продукції машинобудування і хімічної промисловості. Головним споживачем української сільськогосподарської продукції за підсумками 2015 р. стала Азія, куди надходить 45 % аграрного експорту, 28,2 % – до Європи, 13,6 % – до Африки, 10 % – до країн СНД (крім РФ).

Найбільш позитивним трендом 2015 р. є значне збільшення експорту до країн Східної Азії, частка яких в загальному обсязі експорту агропродукції сягнула 12 %, проти 7 % у 2014 р. Якщо ж розглядати експорт всіх товарів та послуг у 2015 р., то найвищі темпи зростання із Таїландом, Китаєм та Бангладеш (див. рис. 7).

Трансформації відбулися і у сфері імпорتنих операцій. Станом на 2015 р. головними товарними групами в українському імпорті є мінеральні продукти (31,4 %), машини, обладнання та механізми (16,8 %), продукція хімічної промисловості (13,4 %), полімерні матеріали та пластмаси (7,1 %), недорогочінні метали та вироби з них (5,4 %), попри спад обсягів імпорту усіх товарів та послуг протягом останніх п'яти років [9]. Як наголошено у звіті Мінекономіки, зниження імпорту відбулося через девальвацію національної валюти та скорочення обсягів сировини, матеріалів і обладнання, придбаних для потреб вітчизняного виробництва.

Рис. 7. Обсяг експорту з України, за найбільшим показником зростання у 2015 р., млн дол. США

Джерело: розроблено автором за [10]

Висновки. Проведений аналіз зовнішньоекономічної діяльності України надав можливість виокремити головні проблеми розвитку міжнародних економічних відносин України в сучасних умовах з урахуванням зміни політичного вектора.

За два останні роки сталися суттєві зміни у географічній структурі міжнародної торгівлі України: вперше за роки незалежності експорт та імпорт до країн ЄС перевищив обсяги експорту до країн СНД. Головними союзниками країни на міжнародній арені тепер є США та Німеччина, тоді як взаємовідносини із РФ стали головною проблемою для української економіки. У 2015 р. вперше за останнє десятиліття Україна має профіцит зовнішньої торгівлі, хоча як експорт, так і імпорт за рік впали приблизно на 40 %. Головними торговельними партнерами у зовнішньоекономічних операціях є передусім країни СНД та ЄС, а також Китай та Туреччина. Через втрату ринку РФ українські експортери були змушені активно шукати нові ринки збуту, серед яких набувають значення країни Східної Азії та Північної Африки.

Протягом 2015 р. відбулися певні зміни в товарній структурі експорту. Зросла частка продукції АПК та харчової промисловості, деревини, а також продукції легкої промисловості, зменшилася частка мінеральних продуктів, недорогоцінних металів і продукції машинобудування.

Базовими чинниками, які вплинули на такі зрушення в географічній та товарній структурі, можна вважати: втрату економічних зв'язків між підприємствами України і суб'єктами господарювання частини зони АТО; руйнування виробничої і транспортної інфраструктури; слабкий зовнішній попит; обмеження доступу до російського ринку; падіння світових цін на ключових товарних ринках; низьку платоспроможність населення і фінансові труднощі підприємств на тлі зростання собівартості виробництва.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на розбудову дієвих механізмів відтворення експортного потенціалу економіки України, раціоналізації структури зовнішньої торгівлі в нових зовнішньополітичних умовах розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование / [Д. Лукьяненко, А. Колот, Я. Столярчук и др.] : под. науч. ред. профессор Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. — К. : Киев. нац. экон. ун-т, 2013. — 466 с.
2. Економічний суверенітет України в умовах глобальних викликів / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, В. В. Юхименко [та ін.] ; за заг. ред. : А. А. Мазаракі. — Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. — 683 с.
3. Філіпенко А. С. Міжнародні торговельні зв'язки України: генезис і структура / А. С. Філіпенко. — К. : Знання України, 2008. — 223 с.
4. Циганкова Т. М. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ / Т. М. Циганкова, А. О. Олефір, О. В. Фурсова, Д. А. Войчак, М. А. Войчак ; кер. авт. кол. Т. М. Циганкова. — К. : Київ. нац. экон. ун-т, 2003. — 660 с.
5. Шнирков О. І. Україна – Європейський Союз: економіка, політика, право / О. І. Шнирков, В. В. Копійка, В. І. Муравйов. — К. : ВЦ Київ. ун-т, 2006. — 268 с.
6. Парахонський Б. О. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська ; за заг. ред. К. А. Кононенка. — К., 2014. — 42 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_table/0625_dop.pdf.
7. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році : аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. — Київ : НІСД, 2015. — 684 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/POSLANNYA-2015_giper_new.pdf.
8. Щодо тенденцій розвитку економіки України у 2014-2015 рр. : аналітична записка [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1635>.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. 10 свежих и понятных графиков об экспорте Украины в 2015 году [Електронний ресурс] / Business Views. — Режим доступу : <http://businessviews.com.ua/ru/economy/id/eksport-ukrainy-v-2015-godu-931>.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2016.

Dunsa A. Export-import activities Ukraine.

Background. *Modern foreign economic transformation marked by the deepening of the process of Ukraine's integration into the European community, which requires a faster overcoming of lagging of the country's development in economic, legal and social spheres, as well as the increasing of the population welfare. The armed conflict in the East of Ukraine, annexation of Crimea, the change of the political elite in power in state has resulted in significant changes in the foreign economic activity of the country, in particular the dramatic changes in the geographical and commodity structure of export-import operations, which in turn affected the change in growth efficiency of the national economy and directly the income from foreign trade.*

The aim of the article lies in the analysis of foreign economic activity of Ukraine on the modern stage of international relations development, the study of key variables trends in the geographical and commodity structure of foreign trade of Ukraine, clarifying the causes and consequences of these processes.

Material and methods. *The main materials of the study became scientific works on the problems of foreign trade of Ukraine, newsletters and reports of the State statistics service, Ministry of economic development and trade, the National Institute for strategic studies. During the study there were used methods of economic and statistical analysis, methods of comparison and grouping, graphical simulation of economic processes.*

Results. Now the main foreign economic and political priority and the basis of economic-legal, socio-cultural and political development of Ukraine is European integration. In the article the author investigates the current trends of foreign economic activity of Ukraine in the conditions of reorientation to the EU market and aggravation of political and trade relations with the Russian Federation, analyzes the dynamics and nature of changes in the indices of export-import activity in the country, identifies the main transformation in the geographical and commodity structure of international trade during 2015, clarifies the main causes of these processes.

Conclusion. The analysis of foreign economic activities of Ukraine gave the possibility to identify the main problems of development of international economic relations of Ukraine in modern conditions, taking into account changes in the political vector. The main factors that influenced such displacements in geographical and commodity structure, can be considered: the loss of economic ties between enterprises of Ukraine and economic entities of the zone ATO; the destruction of production and transport infrastructure; weak external demand; the restriction of access to the Russian market; the fall of world prices for key commodity markets; low solvency of the population and the financial difficulties of enterprises against the background of rising production costs. Further studies are advisable to direct to the development of effective mechanisms of export potential reproduction of Ukraine's economy, the rationalization of the structure of foreign trade in the new conditions of foreign policy development.

Keywords: foreign economic activity, European integration, international trade, export, import, political direction, structural changes.

REFERENCES

1. Global'noe jekonomicheskoe razvitie: tendencii, asimmetrii, regulirovanie / [D. Luk'janenko, A. Kolot, Ja. Stoljarchuk i dr.] : pod. nauch. red. profesorov D. Luk'janenko, A. Poruchnika, V. Kolesova. — K. : Kiev. nac. jekon. un-t, 2013. — 466 s.
2. Ekonomichnyj suverenitet Ukrai'ny v umovah global'nyh vyklykiv / A. A. Mazaraki, T. M. Mel'nyk, V. V. Juhymenko [ta in.] ; za zag. red. : A. A. Mazaraki. — Kyi'v : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2015. — 683 s.
3. Filipenko A. S. Mizhnarodni torgivel'ni zv'jazky Ukrai'ny: genezys i struktura / A. S. Filipenko. — K. : Znannja Ukrai'ny, 2008. — 223 s.
4. Cygankova T. M. Global'na torgova systema: rozvytok intyutiv, pravyl, instrumentiv SOT / T. M. Cygankova, A. O. Olefir, O. V. Fursova, D. A. Vojchak, M. A. Vojchak ; ker. avt. kol. T. M. Cygankova. — K. : Kyi'v. nac. ekon. un-t, 2003. — 660 s.
5. Shnyrkov O. I. Ukrai'na – Jevropejs'kyj Sojuz: ekonomika, polityka, pravo : monograf. / O. I. Shnyrkov, V. V. Kopijka, V. I. Muravjov. — K. : VC Kyi'v. un-t, 2006. — 268 s.
6. Parahons'kyj B. O. Aktual'ni vyklyky ta zagrozy regional'nij bezpeci: vysnovky dlja Ukrai'ny / B. O. Parahons'kyj, G. M. Javors'ka ; za zag. red. K. A. Kononenka. — K., 2014. — 42 s. — [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_table/0625_dop.pdf.
7. Pro vnutrishnje ta zovnishnje stanovyshe Ukrai'ny v 2015 roci : analitychna dopovid' do Shhorichnogo Poslannja Prezydenta Ukrai'ny do Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — Kyi'v : NISD, 2015. — 684 s. — [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/POSLANNYA-2015_giper_new.pdf.
8. Shhodo tendencij rozvytku ekonomiky Ukrai'ny u 2014–2015 rr. : analitychna zapyska [Elektronnyj resurs] / Nacional'nyj instytut strategichnyh doslidzhen'. — Rezhym dostupu : <http://www.niss.gov.ua/articles/1635>.
9. Oficijnyj sajт Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrai'ni [Elektronnyj resurs] / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrai'ny. — Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. 10 svezhih i ponjatnyh grafikov ob jeksporte Ukrainy v 2015 godu [Elektronnyj resurs] / Business Views. — Rezhym dostupu : <http://businessviews.com.ua/ru/economy/id/eksport-ukrainy-v-2015-godu-931>.

УДК 655.3.066.11(100)

СУХОРУКОВА Ольга,

к. е. н., доцент, доцент кафедри організації видавничої справи, поліграфії та книгорозповсюдження Національного технічного університету України «КПІ»

СВІТОВЕ КНИГОВИДАННЯ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Розглянуто проблему міжнародної конкурентоспроможності видавничої галузі. Виявлено негативні тенденції розвитку вітчизняного книговидання. Досліджено показники світового книговидання та з'ясовано країни-лідери. Визначено чинники, що обумовлюють їх конкурентоспроможність на світовому ринку.

Ключові слова: конкурентоспроможність, видавництва, медіаконцерни, книжковий ринок, медіаменеджмент, диверсифікація, державне регулювання книговидання.

Сухорукова О. Мировое книгоиздание: уроки для Украины. Рассмотрена проблема международной конкурентоспособности издательской отрасли. Выявлены негативные тенденции развития отечественного книгоиздания. Исследованы показатели мирового книгоиздания и выяснены страны-лидеры. Определены факторы, обуславливающие их конкурентоспособность на мировом рынке.

Ключевые слова: конкурентоспособность, издательства, медиаконцерны, книжный рынок, медиаменеджмент, диверсификация, государственное регулирование книгоиздания.

Постановка проблеми. Випуск книжкової продукції в Україні характеризується такими негативними тенденціями: кількість суб'єктів видавничої діяльності в Україні скоротилася з 3865 до 3406 одиниць (на 11,9 %), чисельність зайнятих у видавничій сфері – з 33,5 до 25,9 тис. осіб (на 22,7 %) протягом 2010–2014 рр.; кількість назв книжкової продукції зменшилася з 26036 до 19958 назв (на 23,34 %) протягом 2012–2015 рр.; загальний тираж – з 62120,5 до 36409,8 тис. примірників (на 41,38 %) [1]. У грошовому вираженні обсяг виробництва видавничої продукції зменшився на 14,2 %, обсяг реалізації на 33,41 %. Рентабельність діяльності середніх видавництв у 2014 р. загалом була негативною (–16,1 %), як і малих – (–17 %) [2, с. 379]. Значну частку книжкового ринку в Україні займають видання Російської Федерації та Білорусі.

Низька конкурентоспроможність вітчизняного книговидання породжує потребу системного дослідження чинників та серйозних шляхів активізації книговидавничої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічним проблемам розвитку видавничої справи в Україні присвячено праці вітчизняних вчених Я. Котляревського, Л. Швайки, А. Штангрета [3–5]. Проблеми розвитку видавничого ринку розглянуто у працях С. Водозької, Г. Грет, В. Теремка [6–8]. Проте у наукових дослідженнях та практичній діяльності не приділено належної уваги проблемам міжнародної конкурентоспроможності видавничої галузі, диверсифікації в ній, комплексному використанню синергетичного потенціалу всіх складових галузі.

Метою статті є дослідження тенденцій розвитку книговидання в розвинутих країнах світу, аналіз культурних, економічних та правових чинників, що визначають конкурентоспроможність книговидання; виявлення напрямів підвищення ефективності видавничої діяльності в Україні на основі світового досвіду.

Матеріали та методи. Використано загальнонаукові методи, положення теорії державного управління, табличний та економіко-статистичний для дослідження зв'язку показників ВВП та обсягу випуску, експертного оцінювання чинників конкурентоспроможності. Інформаційною базою досліджень були наукова, довідкова та реферативна література з теми дослідження, статистичні матеріали та доповіді з розвитку книжкового ринку *International Publishers Association (IPA)* (Міжнародна Асоціація видавців).

Результати дослідження. Книговидання є однією з головних галузей креативної економіки, складовою культурної та освітньої сфери. Показники випуску книжкової продукції слугують індикаторами культурного розвитку країни. Випуск продукції за кількістю назв та доходи від реалізації найбільших світових видавничих ринків подано в *табл. 1*.

У 2013–2014 рр. найбільшими ринками книжкової продукції є Великобританія, Китай, Німеччина, США, Японія. Статистика за випуском назв не є зіставною за різними країнами. У Великобританії, Іспанії, Китаї, США, Туреччині вона враховує видання нових та перевидання раніше випущених книг. А в Кореї, Німеччині, Франції, Японії в її основу покладено дані про нові видання. Отже, їх доцільно використовувати для оцінки динаміки видавництва в країні. У звіті IPA не подано даних про книжковий ринок Російської Федерації. За даними Російської книжкової палати, у 2014 р. у РФ випущено 112,1 тис. назв книг і брошур, що менше даних 2013 р. на 7 %. Загальна ємність ринку оцінюється в розмірі 1486 млн євро [10, с. 26].

Найбільші темпи зростання книжкового ринку за отриманими доходами в Іспанії, Китаї, Туреччині, за кількістю назв – у Великобританії, Нідерландах, Туреччині. Максимальне падіння випуску за назвами було у Німеччині (–6,93 %), за обсягами реалізації – в Італії (–4,19 %), Нідерландах (–4,51 %), Норвегії (–4,5 %). За експортом книжкової продукції ведуть перед Великобританія (1,5 млрд євро), США (1 млрд євро), Іспанія (331 млн євро) [10, с. 27–30].

Таблиця 1

Показники видання та доходів від реалізації продукції у 2013–2014 рр.

Країна	Доходи від реалізації продукції, млн євро		Темпи росту, %	Кількість назв		Темпи росту, %
	2013	2014		2013	2014	
США	22210	22918	103,19	304912	–	–
Китай	9173	10578	115,32	444000	448000	100,90
Німеччина	5567	5547	99,64	93600	87134	93,09
Великобританія	4551	4587	100,79	184000	220330	119,74
Японія*	5409	5501	101,70	77910	76465	98,15
Корея	2949	–	–	43146	–	–
Франція	2687	2652	98,70	95483	98306	102,96
Іспанія	2060	2196	106,60	76734	78508	102,31
Бразилія	1645	1650	100,30	62235	60829	97,74
Італія	1645	1576	95,81	64117	63922	99,70
Туреччина	1183	1268	107,19	47352	50752	107,18
Нідерланди	1108	1058	95,49	24177	25793	106,68
Норвегія	311	297	95,50	6373	6521	102,32
Фінляндія	254	245	96,46	8870	–	–
Бельгія	240	244	101,67	4612	4452	96,53

* Дані наведено за ємністю ринку.

Джерело: складено автором за даними [9]

Очевидним є зв'язок розміру ВВП досліджуваних країн та обсягу доходів від реалізації книжкової продукції, що отримало математичне підтвердження в роботах Х. Виллкома та Є. Марголіна [11]. За даними досліджень, коефіцієнт кореляції у 1987 р. становив для країн Європи – 0,9879, Америки – 0,9934, Азії – 0,9058, світу загалом – 0,9567. Перевірка ступеня кореляції між показниками реалізації продукції (див. табл. 1) і обсягу ВВП за даними МВФ [12] також засвідчує наявний зв'язок (коефіцієнт кореляції – 0,9853). Високий рівень ВВП забезпечує купівельну спроможність населення, розвиток людського капіталу. Отже, очікувати зростання випуску книжкової продукції в Україні слід лише за умови зростання національної економіки.

Наведені в табл. 1 країни мають високий рівень освіти (наприклад, за даними Програми Розвитку ООН рівень грамотності становить від 95 % у Китаї та Бразилії до 99 % у решті країн), а також розвинені традиції книговидавництва і читання, що формує позитивні параметри попиту на продукцію галузі.

Для зазначених країн характерний високий рівень забезпеченості факторами виробництва. США, Німеччина, Японія, Корея є світовими лідерами у виробництві сучасного поліграфічного і комп'ютерного устаткування та програмного забезпечення. Високий культурний та науково-технічний потенціал розвинених країн є основою розвитку авторського

середовища, висококваліфікована робоча сила забезпечує високу продуктивність та якість виконання видавничих та поліграфічних робіт.

Українське поліграфічне машинобудування випускає обмежений асортимент продукції – машини для флексографського друку та брошурально-палітурне устаткування (ПАТ «Київполіграфмаш»). Переважна частка устаткування і витратних матеріалів, що застосовуються підприємствами галузі, постачається за імпортом. В Україні практично не виробляються витратні матеріали та високоякісні сорти паперу. Загалом для вітчизняної видавничої галузі характерним є високий рівень морального та фізичного зношення обладнання, недостатність кадрових та інвестиційних ресурсів, розрив зв'язків у ланцюжку «галузеве виробництво – наука – освіта».

Структура видавничої галузі в досліджуваних країнах є розгалуженою і включає: незалежні книжкові видавництва; невеликі видавничі групи та об'єднання; об'єднання великих видавничих та медійних підприємств (медіаконцерни).

Специфікою книговидання розвинених країн світу є формування незалежного видавничого середовища. Малі незалежні видавництва та автори, що здійснюють самопублікації, пропонують на ринок видання новаторської, оригінальної літератури. Їх існування здебільшого базується на самовідданості засновників та відмові від надмірних прибутків. У Німеччині незалежними видавництвами опікується заснована у листопаді 2000 р. фундація Курта Вольфа [6].

Провідна роль у формуванні ринкової пропозиції на світовому книжковому ринку належить міжнародним медіаконцернам, які об'єднують книжкові, газетні та журнальні видавництва різного розміру, типографії, книжкові мережі та споріднені галузі – телевізійні та інформаційні мережі, радіоканали, підприємства сфери розваг тощо. Міжнародні медіа концерни утворюють філіали та дочірні підприємства в різних країнах світу, що дає можливості використовувати ефект диверсифікації, ефект масштабу продаж та інші синергетичні ефекти.

Доход найбільших 50 видавничих груп світу у 2014 р. становив 37,74 % загального доходу книжкової галузі. Найбільшими медіаконцернами, що здійснюють видання книжкової продукції, є *Pearson* (Великобританія), *Thomson Reuters* (Канада), *RELX Group (Reed Elsevier)* (США – Нідерланди – Великобританія). До десяти найбільших медіа концернів світу увійшли й дві видавничі групи з Китаю: *Phoenix Publishing and Media Company* та *China South Publishing & Media Group (Zhong Nan)*. Більшість підрозділів цих концернів спеціалізуються на виданні навчальної, наукової та спеціалізованої літератури [10].

Поширеними стратегіями управління медійними об'єднаннями є:

➤ комплексне розв'язання проблеми реалізації продукції, залучення сторонніх малих та середніх видавничих та інших медійних підприємств до субконтрактації, аутсорсингу, регіональних коопераційних зв'язків;

- диверсифікація видавничих ідей, які втілюються у різноманітних медійних продуктах – книгах, кіно- та телефільмах, постановках, комп'ютерних іграх, продовжуваних виданнях;
- уніфікація видавничих програм, оформлення, змісту і стилю книг, створення глобалізованої масової книги, що продаватиметься в усьому світі;
- дезінтеграція та надання більшої самостійності підрозділам та філіалам з метою подолання негативного ефекту масштабу, забезпечення адаптації продукту до вимог місцевих медійних ринків, відповідності нормам місцевого законодавства.

Перевагами медіаоб'єднань є використання можливостей вертикальної та горизонтальної інтеграції, зниження витрат та максимізація прибутку, розширення економічного, політичного та культурного впливу на інші країни світу. Наприклад, з метою підвищення конкурентоспроможності видавничої галузі та ефективності використання ресурсів на початку 2000-х років уряд Китаю стимулював створення видавничих груп, чисельність яких станом на 2014 р. вже досягає 32 [13].

На міжнародному ринку поширене явище злиття та поглинання видавничих підприємств. Наприклад, у 2013 р. медіа концерни *Pearson* (Великобританія) і *Bertelsmann* (Німеччина) об'єднали видавничі підрозділи *Random House* і *Penguin Group*, утворивши видавництво *Penguin Random House*. Таке злиття дало змогу утворити більш сильну платформу із інвестиціями в нові моделі цифрового друку, а також ринки, які швидко розвиваються. Унаслідок злиття видавництв *Macmillan Science & Education* (Великобританія) та *Springer Science & Business* (Німеччина) утворилася глобальна видавнича група з чисельністю працюючих понад 13 тис. осіб та обсягом продажів 1,8 млрд дол. США [10].

В Україні видавнича галузь представлена лише середніми та малими підприємствами, видавничих об'єднань немає. Українські видавництва здійснюють діяльність на окремих тематичних сегментах видавничого ринку, одночасно реалізують проекти, пов'язані з використанням інформаційних ресурсів (онлайн-проекти, організація та інформаційне супроводження подій, консалтинг тощо). Прикладом української медіа-компанії, яка обрала вертикальну інтеграцію, є ЗАТ «Холдингова компанія «Бліц-Інформ» (об'єднує редакцію всеукраїнського журналу «Наталі», газети «Бізнес», друкарню «Бліц-Прінт» та ще низку підприємств). Найбільшим вітчизняним медійним холдингом, що здійснює горизонтальну інтеграцію у видавничій діяльності, є *UMH Group*. Головними напрямками діяльності є видання періодики, у тому числі за ліцензіями іноземних видавництв; реалізація інформаційних інтернет-проектів; інші медіа-продукти.

Основна частина портфелю інших медійних холдингів України (*StarLightMedia*, *InterMediaGroup*, *1+1 Media*, *Media Group Ukraine*) включає телевізійні активи [14], власники їх зацікавлені у отриманні інформаційного медіаресурсу, а не прибутку: рентабельність телевізійних

компаній є набагато нижчою, ніж у видавничій діяльності [2, с. 379]. Отже, споріднені галузі в Україні не можуть бути підтримувальним чинником конкурентоспроможності видавничої діяльності.

Іноземні видавничі корпорації в Україні представлені кількома видавництвами Російської Федерації (зокрема, «Махаон» й «Ексмо») та Німеччини («Бурда Україна», що видає періодичні видання). Перевагами залучення іноземних медійних концернів до української видавничої справи є запровадження передового медіаменеджменту; доступ до інвестиційних ресурсів, поширення видавничих продуктивних та технічних новацій, забезпечення якісного розвитку і підвищення конкурентоспроможності галузі. Потенційними проблемами є посилення конкуренції на внутрішньому ринку та занепад вітчизняних малих підприємств; втрата національної та культурної ідентичності; поглинання вітчизняних компаній; уникнення оподаткування та вплив прибутків.

Для світового книговидання характерний активний інноваційний розвиток, який проявляється в асортиментних зрушеннях книжкової продукції. У випуску книжкової продукції спостерігається орієнтація на одночасний друкований, цифровий та мобільний паблішинг; кросплатформність; створення мультимедіавидань, що поєднують інтерактивні ілюстрації, аудіо-, відеоефекти. Порівняно з англомовними країнами в країнах континентальної Європи розвиток електронного книговидавництва є менш активним: якщо у Великобританії електронні книги займають 25 % ринку, у США – 21 % [15], то в Німеччині – близько 10 %, у Іспанії майже 5 %, Франції – 3 %. Посилюється позиція електронних видань у сфері художньої літератури (у США – до 50 % видань) [15].

У структурі реалізованих видань провідних країн світу переважають видання, підготовані традиційними видавництвами. Проте поширюється й мережеве книговидання, суть якого полягає в тому, що письменники створюють книги тільки в цифровій формі й пропонують їх безпосередньо читачам у мережі Інтернет. У США частка таких видань у загальній структурі випуску станом на 2015 р. перевищує 20 % і постійно зростає [16]. В Україні достовірних статистичних даних щодо розвитку цифрових видань та самопублікацій немає, продуктові та маркетингові інновації є похідними від західних аналогів.

Ефективність книговидання в європейських країнах забезпечує розвинена система розповсюдження книжкової продукції. У Франції один книжковий магазин припадає на 20 тис. жителів, у Німеччині – на 15 тис., у Польщі й Данії – на 12 тис., Норвегії – на 10,5 тис., Нідерландах – на 10 тис., Фінляндії – на 7 тис., Австрії – на 4 тис. [7]. Основу німецької та французької книготоргівлі становлять не філії гігантських книжкових торгових концернів, а малі приватні книжкові магазини, які ефективно функціонують в умовах регулювання ціноутворення. Розвинені інтернет-торгівля, читацькі клуби, продаж книг поштою.

Сучасні книжкові видавництва та книготорговельні підприємства підвищують ефективність діяльності, використовуючи такі бізнес-моделі

та технології: друк на замовлення (*printondemand*); друк після продажу загального тиражу з наступним постачанням (*printposttrading*); крауд-фандінг (передплатна модель книговидавання). Подібні стратегії дають змогу ефективно використовувати матеріальні ресурси, уникнути складських витрат, налагодити плідну взаємодію зі споживачами.

Сучасні комп'ютерні технології використовують і для маркетингових досліджень, реклами та пропаганди книжкової продукції; прямої взаємодії з читацьким середовищем; формування електронних бібліотечних систем.

Згідно зі статистикою Держкомтелерадіо в Україні є 1409 книгарень, а книжкових кіосків та прилавків – 7102. На 96 тис. жителів припадає 1 книгарня [7]. Гуртові та роздрібні мережі розвинені недостатньо. Причиною руйнування системи книгорозповсюдження в Україні стали брак державної підтримки соціально значущої галузі, витіснення книгарень іншими комерційними закладами.

Спільними проблемами світового книговидавання є зростання витрат на здійснення виробничої та збутової діяльності внаслідок зменшення тиражності та зростання цін на витратні матеріали; зменшення інтересу до книжкової продукції та читання через брак вільного часу, поширення альтернативних засобів розваг; зростання витрат на підготовку електронних книг; нелегальне використання видавничої продукції. З метою розв'язання наявних проблем, вирішення фіскальних завдань, забезпечення розвитку національної культури в багатьох країнах світу реалізують заходи державного регулювання видавничої справи.

В основі ефективного регулювання книговидавання розвинених країн є дієва система захисту авторських прав та прав власності. За підтримки держави реалізують програми читання та книжкової пропаганди, формують бібліотечні фонди, організують видавничі події – книжкові виставки, ярмарки, літературні конкурси та премії тощо. В Україні прийняті закони та програми найчастіше мають декларативний характер. Наразі Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію державної політики щодо розвитку національної видавничої справи та популяризації читання на період до 2020 року [17], проте конкретні механізми перебувають у стадії розроблення.

Моделі регулювання видавничої діяльності в світі відрізняються за змістом, ступенем лібералізації та використовуваними методами.

Ефективна ліберальна модель регулювання економічної діяльності характерна для видавничого ринку США: використовують прямі та непрямі методи регулювання з метою сприяння розвитку бізнесу; спеціальні заходи для подолання кризових ситуацій (у 2010 р. задля зменшення наслідків фінансової кризи запроваджено заходи підтримки малого бізнесу у вигляді розширення системи гарантування кредитів, погашення наявної заборгованості; розвитку системи мікрокредитування) [18]. Спеціальне регулювання видавничого бізнесу застосовують з метою протистояння монополії та концентрації засобів масової інфор-

мації (зокрема, встановлена заборона на одночасне володіння однією газетою та радіо- і телестанцією в одному місті, або на інформаційному ринку) [19]; для охорони навколишнього середовища та забезпечення безпеки праці [20].

Актуальним для України є досвід Канади. У 70-х роках ХХ століття у ній був занепад власної видавничої справи через конкурентний тиск з боку США, Великобританії, Франції. Аби уникнути цього, її уряд прийняв федеральну програму розвитку книговидавничої справи; спільно з провідними банками засновано низку програм з надання позик та кредитів на видання навчальної, культурологічної літератури, творів канадських авторів, здійснення маркетингових досліджень, проведення реклами та пропаганди канадської книжки; запроваджено пільгове оподаткування та зниження тарифів на перевезення та розповсюдження друкованої продукції канадських видавців. Іноземні інвестиції у видавничу справу можуть здійснювати лише спільні підприємства, що перебувають під державним контролем [21].

Сувору, але результативну модель регулювання прийнято в Китаї. Розроблено кілька державних програм розвитку галузі (Заходи з управління ринком друкованої продукції, Заходи з управління імпортом друкованої продукції). Установлено жорсткі обмеження щодо створення видавництв (офіційно функціонують лише державні видавництва та видавничі групи, хоча є і напівлегальні приватні видавничі підприємства). Заборонено іноземні інвестиції у виробництво та публікацію електронних видань; створення новинних сайтів, видавничих підприємств та онлайн-сервісів. Дозволено створення спільних видавничих та книготорговельних підприємств. Для активізації розвитку книговидання практикують субсидування діяльності, продаж приміщень у власність за низькими цінами, надають пільги при отриманні кредитів та при первинному публічному розміщенні акцій (*Initial Public Offering – IPO*) [13; 22].

У країнах ЄС практикують регулювання умов книгопоширення та ціноутворення. У Франції у 1981 р. прийнято Закон Ланга, згідно з яким встановлено єдиний ціновий режим при реалізації книг, регулюють розміри знижки для книготорговельних організацій [23]. У Німеччині видавнича ціна на книги може коливатися у визначених межах, і великі книготорговельні мережі, що закупають оптові партії книг, не можуть продавати їх вроздріб за нижчими цінами. Така система підтримує невеликі книжкові магазини в умовах запеклої конкуренції з потужними галузевими гігантами [6].

У багатьох країнах книжкову продукцію оподатковують податком на додану вартість за нульовою ставкою (Великобританія, Норвегія, Бразилія, Канада) або за зниженою ставкою (Китай, Франція, Італія, Німеччина, Іспанія, Туреччина, Норвегія, Фінляндія). Для електронних видань ставки податку, як правило, встановлюють на рівні загального податку [24]. В Україні Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи»

скасував оподаткування податком на додану вартість операцій з виготовлення та реалізації книжкової продукції вітчизняного виробництва.

Висновки. Тенденціями розвитку книговидання в розвинутих країнах світу є: уповільнення темпів зростання випуску видавничої продукції; формування розгалуженої конкурентної структури галузі; поширення діяльності міжнародних медійних об'єднань; впровадження комплексних технологічних, продуктових та організаційних інновацій. Моделі державного регулювання видавничої галузі в досліджених країнах відрізняються за ступенем лібералізації та використовуваними методами. Конкурентоспроможність видавничої галузі в Україні є низькою через низьку інноваційну активність виробників; недостатній рівень забезпечення факторами виробництва; брак потужних забезпечувальних та споріднених галузей (книгопоширення та медійної сфери); неієздатність правових інструментів захисту інтелектуальної власності. Напрямами підвищення ефективності вітчизняного книговидання, з огляду на світовий досвід, мають бути: ріст ступеня концентрації галузі, впровадження медіаменеджменту, диверсифікація та використання синергетичного потенціалу всіх складових галузі; розвиток дієвої системи захисту авторських прав; пропаганда книги та читання; використання засобів непрямой підтримки книговидання.

Перспективами подальших досліджень в теоретичній сфері є вивчення суті, класифікації та конкурентних переваг об'єднань підприємств у медійній галузі; у практичній сфері – аналіз можливостей застосування методів регулювання у книговиданні України, розроблення конкретних рекомендацій з формування ефективних протекціоністських заходів з боку держави, підвищенню ділової та інноваційної активності вітчизняних видавництв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Офіційний сайт Книжкової палати України. Випуск видавничої продукції в Україні в 2015 році [Електронний ресурс] / Книжкова палата України. — Режим доступу : http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2015.
2. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва : стат. зб. [за ред. М. С. Кузнецової]. — Київ : Держ. служба статистики України, 2015. — 450 с.
3. Котляревський Я. В. Управління інноваційним розвитком видавничо-поліграфічної діяльності в процесі формування економіки знань / Я. В. Котляревський. — Львів : Укр. академія друкарства, 2012. — 360 с.
4. Швайка Л. А. Видавничо-поліграфічна справа в Україні: стан, конкурентоспроможність і перспективи / Л. А. Швайка // Поліграф. і видавнича справа. — 2011. — № 2. — С. 10–14.
5. Дурняк Б. В. Видавнича справа та поліграфічна діяльність в Україні / Б. В. Дурняк, А. М. Штангрет, О. В. Мельников. — Львів : Укр. академія друкарства, 2009. — 150 с.
6. Водозазька С. Інноваційні особливості розвитку видавничого ринку Німеччини [Електронний ресурс] / С. Водозазька. — Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/821>.
7. Грет Г. П. Книгорозповсюдження в структурі книжкової справи України / Г. П. Грет // Вісн. Львів. ун-ту. — Вип. 12. — 2012. — С. 105–116.

8. Теремко В. С. Концептуальні та соціопсихологічні джерела конкурентоспроможності видавничих стратегій / В. С. Теремко // Поліграф. і видавнича справа. — 2012. — № 2. — С. 3–18.
9. International Publisher Associations. Annual Report October 2014 – October 2015 [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.internationalpublishers.org/images/annual-reports/ipa_ar_online.pdf. — p. 17–20.
10. Книжный рынок России. Состояние, тенденции и перспективы развития. Отраслевой доклад / Под общ. ред. В. В. Григорьева. — М. : Федеральное агентство по печати и массовым коммуникациям, 2015. — 112 с.
11. Марголин Е. Методы оценки емкости рынка полиграфических работ [Электронный ресурс] / Е. Марголин. — Режим доступа : <http://www.compuart.ru/article.aspx?id=17988&iid=832#1>.
12. Report for Selected Countries and Subjects [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/weorept.aspx>.
13. Sophie Rochester and Xin Lin. The Publishing Landscape in China: New and Emerging Opportunities For British Writers [Electronic resource]. — Mode of access : http://theliteraryplatform.com/collective/wp-content/uploads/sites/2/2015/05/The_Publishing_Landscape_in_China_2015.pdf.
14. Рейтинг 25 крупнейших медиакомпаний СНГ [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://rating.rbc.ru/articles/2013/04/11/33924845_tbl.shtml?2013/04/11/33924786.
15. Global eBook : A report on market trends and developments/ Written by Ruediger Wischenbart [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.wischenbart.com/upload/1234000000358_04042014_final.pdf.
16. January 2015 Author Earnings Report [Electronic resource]. — Mode of access : <http://authorearnings.com/report/january-2015-author-earnings-report>.
17. Про схвалення Концепції державної політики щодо розвитку національної видавничої справи та популяризації читання на період до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-p>.
18. Иваний П. В. Малый бизнес США в условиях кризиса / П. В. Иваний // Россия и Америка в XXI веке. Электрон. журн. — 2010. — № 1.
19. Малінін В. С. Монополізація та концентрація ЗМІ [Електронний ресурс] / В. С. Малінін. — Режим доступу : <http://journal.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1390>.
20. Consumer and Occupational Health and Safety [Electronic resource]. — Mode of access : <https://www.sba.gov/managing-business/business-guides-industry/printing-publishing>.
21. Кузьмук О. С. Державна підтримка культурних індустрій : досвід Канади / О. С. Кузьмук // Стратегічні пріоритети. — 2008. — № 4 (9). — С. 70–76.
22. Kimberly Wright. The Publishing Industry in China: Regulatory Nightmare or Niche Market Opportunity? [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.china-briefing.com/news/2015/06/23/the-publishing-industry-in-china-regulatory-nightmare-or-niche-market-opportunity.html>.
23. Господдержка книжной отрасли: миф или реальность? [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.unkniga.ru/bookrinok/zarubez/2559-gospodderzhka-knizhnoy-otrasli-mif-ili-realnost.html>.
24. VAT/GST on Books & E-books. An IPA/FEP Global Special Report [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.internationalpublishers.org/images/VAT2015.pdf>. — p. 8–10.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2016.

Sukhorukova O. World book publishing: lessons for Ukraine.

Background. *Book publishing in Ukraine is characterized by negative tendencies. Low competitiveness of the domestic book publishing causes need in researching of factors and ways of activation of book publishing activity.*

The *aim* of the article is to research the tendencies of book publishing development of developed countries of the world which define the competitiveness of book publishing, revealing of ways of rising of the effectiveness of publishing activity in Ukraine on the base of world experience.

Material and methods. General scientific methods, theory of public administration, tabular and economics and statistics methods for research of tightness of the bond between GDP indicators and the amount of output, methods of expert evaluation of factors of competitiveness were used.

Results. The common problems of world book publishing are growth of the expenses on implementation of production and sales activity in the result of reducing of circulation and increase of prices on consumable materials, diminishing of the interest to book products and reading due to lack of free time, expanding of alternative ways of entertainment; the growth of expenses on preparation of electronic books; illegal usage of publishing production. With an aim to solve existing problems and providing of national culture development measures of governmental regulation of publishing business are realized in many countries of the world.

In Ukraine it is introduced only by middle and small enterprises, publishing unions are absent. Ukrainian publishing bodies realize the activity on the separate thematic segments of market, at the same time they realize projects connected with the use of informational resources. The example of Ukrainian media company which chose vertical integration is closed joint-stock company «Holding Company «Blits-Info». The biggest domestic media holding which makes horizontal integration in publishing activity is UMH Group. The main part of the portfolio of other Ukrainian media holdings (StarLightMedia, InterMediaGroup, 1+1 Media, Media Group Ukraine) includes TV assets, owners of which are interested in receiving of informational media resource but not the income. Foreign publishing corporations in Ukraine are presented by some Russian (in particular, «Makhaon» and «Eksmo») and German («Burda Ukraina») publishing body). The introduction of leading media management; the access to investment funds, distribution of product and technical innovations, provision of quality development and increasing of the competitiveness of the industry are the advantages of attraction of foreign media concerns to Ukrainian publishing.

Conclusion. The models of the state regulation of the publishing industry in the leading countries of the world differ by its level of liberalization and the methods which are used. The perspectives of the further researches in Ukraine in the theoretical sphere is studying of essence, classification and competitive advantages of the unification of enterprises in media industry; in practical sphere it is the analysis of abilities of application of regulation methods in book publishing, creation of concrete recommendations about formation of effective protectionist measures from the side of state, increase of business and innovational activity of domestic publishing bodies.

Keywords: competitiveness, publishing bodies, media concerns, book market, media management, diversification, state regulation of book publishing.

REFERENCES

1. Oficijnyj sajt Knyzhkovoї palaty Ukraїny. Vypusk vydavnychoї produkciї v Ukraїni v 2015 roci [Elektronnyj resurs] / Knyzhkova palata Ukraїny. — Rezhym dostupu : http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2015.
2. Dijal'nist' sub'ektiv velykogo, seredn'ogo, malogo ta mikropidpryjemnyctva : stat. zb. [za red. M. S. Kuznjecovoї]. — Kyїv : Derzh. sluzhba statystyky Ukraїny, 2015. — 450 s.
3. Kotljarevs'kyj Ja. V. Upravlinnja innovacijnym rozvytkom vydavnycho-poligrafichnoї dijal'nosti v procesi formuvannja ekonomiky znan' / Ja. V. Kotljarevs'kyj. — L'viv : Ukr. akademija drukarstva. — 2012. — 360 s.

4. Shvajka L. A. Vydavnycho-poligrafichna sprava v Ukraini: stan, konkurentospromozhnist' i perspektivy / L. A. Shvajka // Poligraf. i vydavnycha sprava, 2011. — № 2. — s. 10–14.
5. Durnjak B. V. Vydavnycha sprava ta poligrafichna dijalnist' v Ukraini / B. V. Durnjak, A. M. Shtangret, O. V. Mel'nykov. — L'viv : Ukr. akademija drukarstva, 2009. — 150 s.
6. Vodolaz'ka S. Innovacijni osoblyvosti rozvytku vydavnychogo rynku Nimechchyny [Elektronnyj resurs] / S. Vodolaz'ka. — Rezhym dostupu : <http://social-science.com.ua/article/821>.
7. Gret G. P. Knygorozpovsjudzhennja v strukturi knyzhkovoï spravy Ukrainy / G. P. Gret // Visn. L'viv. un-tu. — Vyp. 12. — 2012. — S. 105–116.
8. Teremko V. S. Konceptual'ni ta sociopsychologichni dzherela konkurentospromozhnosti vydavnych strategij / V. S. Teremko // Poligraf. i vydavnycha sprava. — L., 2012. — № 2. — S. 3–18.
9. International Publisher Associations. Annual Report October 2014 – October 2015 [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.internationalpublishers.org/images/annual-reports/ipa_ar_online.pdf. — p. 17–20.
10. Knizhnyj rynek Rossii. Sostojanie, tendencii i perspektivy razvitija. Otrasleyvoj doklad / Pod obshh. red. V. V. Grigor'eva. — M. : Federal'noe agentstvo po pečati i massovym kommunikacijam, 2015. — 112 s.
11. Margolin E. Metody ocenki emkosti rynku poligraficheskikh rabot [Elektronnyj resurs] / E. Margolin. — Rezhim dostupu : <http://www.compuart.ru/article.aspx?id=17988&iid=832#1>.
12. Report for Selected Countries and Subjects [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/weorept.aspx>.
13. Sophie Rochester and Xin Lin. The Publishing Landscape in China: New and Emerging Opportunities For British Writers [Electronic resource]. — Mode of access : http://theliteraryplatform.com/collective/wp-content/uploads/sites/2/2015/05/The_Publishing_Landscape_in_China_2015.pdf.
14. Rejting 25 krupnejshih mediakompanij SNG [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupu : http://rating.rbc.ru/articles/2013/04/11/33924845_tbl.shtml?2013/04/11/33924786.
15. Global eBook : A report on market trends and developments/ Written by Ruediger Wischenbart [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.wischenbart.com/upload/1234000000358_04042014_final.pdf.
16. January 2015 Author Earnings Report [Electronic resource]. — Mode of access : <http://authorearnings.com/report/january-2015-author-earnings-report>.
17. Pro shvalennja Koncepicii' derzhavnoi' polityky shhodo rozvytku nacional'noi' vydavnychoï spravy ta populjaryzacji' chytannja na period do 2020 roku [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-r>.
18. Ivanij P. V. Malyj biznes SSHA v uslovijah krizisa / P. V. Ivanij // Rossija i Amerika v XXI veke. Jelektron. zhurn. — 2010. — № 1.
19. Malinin V. S. Monopolizacija ta koncentracija ZMI [Elektronnyj resurs] / V. S. Malinin. — Rezhym dostupu : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1390>.
20. Consumer and Occupational Health and Safety [Electronic resource]. — Mode of access : <https://www.sba.gov/managing-business/business-guides-industry/printing-publishing>.
21. Kuz'muk O. S. Derzhavna pidtrymka kul'turnyh industrij : dosvid Kanady / O. S. Kuz'muk // Strategichni priorityty. — 2008. — № 4 (9). — S. 70–76.
22. Kimberly Wright. The Publishing Industry in China: Regulatory Nightmare or Niche Market Opportunity? [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.china-briefing.com/news/2015/06/23/the-publishing-industry-in-china-regulatory-nightmare-or-niche-market-opportunity.html>.
23. Gospodderzhka knizhnoj otrasli: mif ili real'nost'? [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupu : <http://www.unkniga.ru/bookkrinok/zarubez/2559-gospodderzhka-knizhnoj-otrasli-mif-ili-realnost.html>.
24. VAT/GST on Books & E-books. An IPA/FEP Global Special Report [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.internationalpublishers.org/images/VAT2015.pdf>. — S. 8–10.

УДК 330.341.4(4)

БИЦЮРА Юрій,

к. е. н., доцент кафедри економічної теорії

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Проаналізовано сучасну структуру економіки України та ЄС за видами економічної діяльності, пропозицією і використанням ресурсів у зведених національних рахунках. Виявлено тенденції у структурі національної економіки щодо змін співвідношення матеріального виробництва і сфери послуг. Обґрунтовано їх прогресивність як одного із головних чинників підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки.

Ключові слова: структура національної економіки, види економічної діяльності, сфера послуг, конкурентоспроможність національної економіки.

Бицюра Ю. Структурные сдвиги в экономике европейских стран.
Проанализирована современная структура экономики Украины и ЕС по видам экономической деятельности, предложению и использованию ресурсов в сводных национальных счетах. Определены тенденции в структуре национальной экономики по соотношению материального производства и сферы услуг. Обоснована их прогрессивность в качестве одного из главных факторов повышения уровня конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова: структура национальной экономики, виды экономической деятельности, сфера услуг, конкурентоспособность национальной экономики.

Постановка проблеми. Країни ЄС за індексом глобальної конкурентоспроможності у 2014–2015 рр. обіймали переважно високі місця у загальносвітовому рейтингу з середнім його значенням на рівні 4,74 [1, с. 13], позаяк значний ступінь їх технологічного та соціально-економічного розвитку забезпечується завдяки таким прогресивним змінам у структурі економіки, як: розвиток V–VI високотехнологічних укладів; утвердження наукомістких, ресурсощадних, екологічно безпечних виробництв; збільшення частки сфери послуг.

Висока якість політичних інститутів і прогресивна структура економіки є потужними чинниками економічного зростання і розвитку країни. Як зазначає О. Сухарев, комбінація інституціональних чинників і структура економіки, обумовлюючи розподіл потоку ресурсів, забезпечують високий технологічний рівень виробництва і соціально-економічного розвитку [2, с. 11].

Україна за індексом глобальної конкурентоспроможності на рівні 4,14 посідає лише 76 місце серед 144 країн [1, с. 13]. Це обумовлено переважанням сировинних та ресурсоемних галузей III–IV технологічних укладів з низьким рівнем інноваційної активності в структурі національної економіки. Тому для неї актуальним є завдання модернізації господарства відповідно до прогресивних структурних економічних зрушень країн ЄС, які стали на шлях постіндустріального розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та практичні основи дослідження структурних зрушень у національній економіці в умовах формування постіндустріального суспільства відображено в працях відомих зарубіжних та вітчизняних вчених.

На основі аналізу трансформації у сферах зайнятості та виробництві Д. Белл виділив зростання частки сфери послуг у розвинених країнах як одну з важливих характерних особливостей формування сервісної економіки в постіндустріальному суспільстві [3]. У головних роботах Е. Тоффлера [4–5] викладено хвильову концепцію розвитку суспільства: на зміну першій хвилі аграрної цивілізації і другій (індустріальної цивілізації) приходить нова, яка призводить до формування надіндустріальної інформаційної цивілізації, що характеризується значною зміною соціальної та економічної структури суспільства.

Академік А. Чухно зробив значний внесок у розробку методології якісно нових закономірностей соціально-економічного розвитку суспільства, що базується на цивілізаційному світоглядному підході [6].

Досліджуючи структуру виробничого відтворення в умовах формування нооекономіки, А. Гальчинський [7] наголошує, що відбуваються суттєві зрушення, пов'язані з якісним удосконаленням структури потреб і попиту, а саме: починають виникати постматеріальні потреби вищого порядку (соціальні, визнання, самореалізації інтелектуального та творчого потенціалу особистості).

Монографію В. Гейця і В. Семиноженка [8] присвячено розгляду інноваційних перспектив України в контексті глобальних постіндустріальних трансформацій. Особливу увагу приділено аналізу проблем становлення економіки знань, глобальних змін економічного ландшафту планети, світового досвіду інноваційних трансформацій та нових форм інституційної організації постіндустріальної економіки.

Попри глибину та різноплановість проведених досліджень, у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених недостатньо досліджено проблеми структурних трансформацій у національній економіці відповідно до сучасних тенденцій розвитку європейських країн, які пішли шляхом розбудови постіндустріального суспільства.

Метою статті є аналіз сучасних структур економіки ЄС і України та виявлення тенденцій їх розвитку.

Матеріали та методи. Під час дослідження використано матеріали Державної служби статистики України, Організації економічного

співробітництва та розвитку, Всесвітнього економічного форуму, ЦРУ США та наукові праці з питань розвитку структури національної економіки. Застосовано методи аналізу, синтезу, узагальнення і моделювання щодо виявлення тенденцій розвитку сучасних структур економіки ЄС та України.

Результати дослідження. Світова економічна криза 2008–2009 рр. зумовила розгортання негативних процесів в економіці України, а саме: лише за 2009 р. катастрофічно зменшився реальний ВВП на 14,8 %, обсяги промислового виробництва – на 20,6 %, обсяги експорту – на 40,7 %, інвестиції в основний капітал – на 41,5 % [9]. Масштабні втрати національної економіки на тлі світової економічної кризи обумовлені особливостями структури, в якій домінують сировинні експортоорієнтовані низькотехнологічні галузі економіки. Після незначного поживлення розвитку вітчизняної економіки у 2010–2012 рр. через нестабільну військово-політичну та економічну ситуацію в країні, військову агресію на Сході України реальний ВВП скоротився у 2014 р. на 6,6 %, обсяги промислової продукції – на 10,1 %, а у 2015 р. відповідно на 9,9 % та 13,4 % [9].

Аналіз структури використання ресурсів у зведених національних рахунках України засвідчив (*див. табл. 1*), що у 2014 р. порівняно з 2013 р. відбулося зменшення частки кінцевого споживання (на 1,0 %) переважно через перерозподіл використаних ресурсів на користь збільшення експортних поставок (на 1,9 %) та проміжного споживання (на 0,4 %). Але лише 5,1 % загального обсягу ресурсів в економіці було використано у 2014 р. на валове нагромадження основного капіталу, що менше на 1,2 % ніж у 2013 р. і на 4,7 % ніж у 2007 р. [9].

Задоволення потреб економіки відбувалося за рахунок поступового збільшення експортованої продукції. Попри те, що питома вага імпорту у загальному обсязі пропозиції ресурсів на внутрішньому ринку збільшилася у 2014 р. порівняно з 2013 р. на 0,2 % (до 18,9 %), стосовно 2011 р. цей показник зменшився на 1,5 % при збільшенні частки випуску вітчизняної продукції (з 74,9 % до 76,5 %) [9].

Тенденції свідчать про поступове відновлення втрачених позицій вітчизняних виробників на внутрішньому і зовнішніх ринках. Це відбулося через підвищення курсу іноземної валюти і відповідне здорожчання імпортованої продукції та зменшення попиту на неї. Крім цього, важливим також є те, що зріс рівень конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Зокрема, за період 2011–2015 рр. у рейтингу країн за індексом глобальної конкурентоспроможності Україна піднялася з 82 на 76 місце [1, с. 372].

У структурі пропозиції та використання ресурсів в ЄС найбільшу частку становить національне виробництво (93,4 %) [10], яке використовується переважно на внутрішньому ринку за незначного сегмента зовнішньоекономічної діяльності (питома вага як імпорту, так і експорту у 2–3 рази нижча, ніж в Україні).

Таблиця 1

Структура пропозиції та використання ресурсів у зведених національних рахунках України, %*

Показники	Роки														
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
	Пропозиція ресурсів**														
Випуск в основних цінах	75,2	77,5	78,4	77,6	78,2	78,3	77,7	77,7	76,3	77,9	77,1	74,9	75,9	76,8	76,5
Імпорт товарів і послуг	19,6	18,5	17,8	19,0	18,7	17,6	17,7	18,1	19,2	17,5	18,8	20,4	19,4	18,7	18,9
	Використання ресурсів***														
Проміжне споживання	46,2	47,1	47,1	46,7	48,0	47,7	46,5	46,2	45,9	46,2	46,3	45,9	45,5	44,6	45,0
Кінцеві споживчі витрати	25,7	26,3	26,5	25,9	23,7	26,6	27,9	27,7	27,9	30,8	29,5	28,8	31,0	33,6	32,6
Валове нагромадження основного капіталу	6,7	6,8	6,7	7,1	7,5	7,6	8,8	9,8	9,2	6,7	6,3	6,3	6,8	6,3	5,1
Експорт товарів і послуг	21,4	19,1	19,3	19,8	21,2	17,9	16,7	16,0	16,4	16,9	17,7	18,3	16,6	15,7	17,6

* Дані за 2014 р. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та зони антитерористичної операції.

** Дані вказані без податків та субсидій на продукти.

*** Дані вказані без зміни запасів матеріальних оборотних коштів та придбання за виключенням вибуття цінностей.

Джерело: складено автором за [9–11]

Зменшення частки проміжного споживання в Україні з 48 % у 2004 р. до 45 % у 2014 р. [9] є позитивною тенденцією, що свідчить про поступове зниження у вітчизняній економіці матеріалоемності та енергоемності виробництва. На тлі технологічної відсталості національного виробництва це підвищує рівень його конкурентоспроможності. Крім цього, зменшення частки проміжних витрат у структурі випуску продукції збільшує можливості вітчизняних підприємств в ефективному перерозподілі ресурсів за умов низької ліквідності національної фінансової системи.

Однією з прогресивних трансформацій в структурі економіки розвинутих країн ЄС є дематеріалізація виробництва і зростання частки соціально важливої сфери послуг (науки, освіти, культури, охорони здоров'я тощо). Завдяки високому рівню технологій у матеріальному виробництві для задоволення попиту на відповідну продукцію потрібно все менше задіювати ресурси у цій сфері. Тим самим вивільняється все більший обсяг ресурсів на розвиток сфери послуг, частка якої у 2006–2014 рр. зросла з 64,0 % до 66,2 % ВВП. Також переважну частину залучених ресурсів в економіці ЄС зосереджено у сфері послуг (73,1 % у 2014 р.) [10].

В Україні простежується позитивна тенденція до зміни структури економіки на користь сфери послуг, яка за період 2000–2014 рр. зросла з 39,8 % до 54,1 % ВВП [9], а частка зайнятих у ній у 2012 р. – до 62,7 % [12, с. 342]. Така тенденція сприяє удосконаленню структури національної економіки та спрямуванню її на розбудову постіндустріального суспільства.

Крім зміни у кількісній пропорції між секторами національної економіки, слід враховувати і якісні зміни. Відповідно до результатів досліджень В. Бодрова і Е. Прушківської [13, с. 28–29] за моделлю кількісного співвідношення між секторами Україна демонструє рух до постіндустріального суспільства, а за моделлю функціонування (виділення кількісних та якісних, ендогенних та екзогенних чинників у межах певного середовища) вона показує індустріальний тип розвитку та переважання індустріальних цінностей. Ці результати свідчать про значний вплив на секторальну структуру національної економіки інституціонального середовища. Саме поєднання кількісних факторів з якісними у межах певного інституціонального середовища дозволяє виявити реальну траєкторію суспільного розвитку.

Економічна діяльність України (див. табл. 2) характеризується значною сировинною спрямованістю, в якій у 2014 р. частка добувної промисловості у ВВП становила 5 %, сільського господарства – 10,2 %. Крім того, у структурі вітчизняного експорту товарів переважають чорні метали (23,9 %), зернові культури (12,1 %) та мінеральні продукти (11,3 %) [9].

Проте наша країна має значний потенціал розвитку високо-технологічних виробництв у ракетно-космічній галузі, літакобудуванні,

оборонній промисловості, електрозварюванні, біотехнологіях та інших галузях, які можуть закласти основи для підвищення рівня конкурентоспроможності економіки України.

Таблиця 2

**Структура економіки України
за основними видами економічної діяльності, % у ВВП**

Види економічної діяльності	Роки								
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Сільське, лісове та рибне господарство	14,0	8,9	6,5	6,9	7,4	8,2	7,8	8,7	10,2
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	4,2	3,9	5,4	4,2	5,7	6,4	5,7	5,4	5,0
Переробна промисловість	17,4	18,5	15,9	14,3	13,1	11,8	12,2	11,1	12,2
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	5,7	3,1	2,7	3,1	2,8	3,1	3,1	2,9	2,8
Будівництво	3,5	3,9	3,3	2,6	3,3	3,0	2,8	2,5	2,3
Оптово-роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	8,4	12,2	13,1	13,6	14,5	15,0	14,4	14,6	14,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	9,0	8,3	7,0	8,1	7,8	8,0	7,1	7,2	6,4
Інформація та телекомунікації	2,8	3,0	2,8	3,2	3,0	2,9	3,0	3,2	3,3
Фінансова та страхова діяльність	1,9	4,5	6,9	5,4	5,6	4,4	4,3	4,4	4,4
Операції з нерухомим майном	3,7	4,5	5,3	5,5	5,4	5,3	6,0	6,5	6,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	1,3	1,9	2,4	3,0	2,5	2,3	2,9	3,2	3,0
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	3,8	4,5	4,6	5,0	4,8	4,3	4,4	4,8	5,0
Освіта	4,1	4,6	4,4	5,2	5,0	4,6	5,2	5,4	4,8
Охорона здоров'я та соціальна допомога	2,4	3,0	2,9	3,6	3,7	3,4	3,6	3,4	2,9

Джерело: складено автором за [9]

Аналіз сучасної структури економіки України за видами економічної діяльності, враховуючи їх внесок у ВВП за період 2000–2014 рр., свідчить про структурні зрушення в економіці: питома вага переробної промисловості у ВВП зменшилася з 17,4 до 12,2 %, сільського господарства – з 14,0 до 10,2 %, будівництва – з 3,5 до 2,3 %, проте добувної промисловості і розроблення кар'єрів – зросла з 4,2 до 5,0 % [9].

У 2000–2014 рр. є позитивна тенденція до зростання внеску галузей сфери послуг у ВВП: частки торгівлі, інформації та телекомунікацій, фінансової та страхової діяльності, професійної, наукової та технічної діяльності, освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, операції з нерухомим майном.

У 2008, 2010 та 2011 рр. були значні негативні тенденції у зміні структури національної економіки. Зокрема, у ці роки значно зросла частка добувної промисловості, суттєво зменшилася питома вага переробної, будівництва тощо.

В Україні питома вага переробної галузі промисловості у 2014 р. досягла рівня 12,2 % [9], що не відповідає показнику ядра збалансованої технологічної структури (20 %). Крім того, у її структурі домінують галузі важкої промисловості – чорної металургії та паливно-енергетичного комплексу.

Одним із головних резервів підвищення конкурентоспроможності є зниження енергоспоживання, позаяк Україна належить до енергодефіцитних країн і водночас має високий рівень енергоспоживання. За рахунок власних джерел вона задовольняє свої потреби в паливно-енергетичних ресурсах менш ніж на 50 %. Вітчизняній промисловості притаманні високі рівні енергомісткості виробництва продукції внаслідок її недосконалої структури – великої питомої ваги енерговитратних галузей і технологій та їх застарілості. Зокрема, питомі витрати енергоносіїв на виробництво основних видів промислової продукції в Україні в 3–5 разів вищі, ніж у розвинених країнах світу, і продовжували протягом останніх років збільшуватися [14, с. 88].

Протягом 1990–2011 рр. у структурі промислового виробництва відбулися негативні зміни: частка машинобудування, що є основою високо- та середньотехнологічних галузей, знизилася у 2,7 раза: з 31 до 11,6 %, тоді як частка металургії, що є сировинною та середньонизькотехнологічною галуззю, збільшилася у 1,6 раза: з 11,0 до 18,1 % [15, с. 106]. Далі лише за 2012–2014 рр. частка машинобудування у загальному обсягу реалізованої промислової продукції зменшилася з 10,2 до 7,2 %, а металургії – зросла з 4,3 до 4,6 % [12, с. 90]. Такі тенденції посилюють сировинну спрямованість виробництва й експорту в Україні та залежність від кон'юнктури на зовнішніх сировинних ринках.

Як впливає з даних *табл. 3*, головною тенденцією в зміні структури ВВП ЄС за видами економічної діяльності є те, що в період 2006–2014 рр. питома вага матеріального виробництва поступово зменшувалася (з 25,4 % у 2006 р. до 23,3 % у 2014 р.), а частка сфери послуг збільшувалася (64,0 % та 66,2 % відповідно) [10]. В Україні у 2014 р. частка сфери послуг становила лише 54,1 % у загальному обсязі ВВП, але порівняно з 2000 р. вона суттєво зросла аж на 14,3 %. Поряд з цим частка аграрного сектору збільшилася з 6,3 % у 2007 р. до 10,2 % у 2014 р. [9].

Аналіз вітчизняної сфери послуг показав, що після кризового 2009 р. більшість структурних компонентів цієї сфери продемонстрували зменшення своїх часток у загальному обсязі ВВП (транспорт – на 1,7 %, фінансова та страхова діяльність – на 1,0 %, охорона здоров'я – на 0,8 %) [9]. Крім цього, за період 2008–2014 рр. у виробничій сфері зменшилася частка переробної промисловості до 12,2 %, будівництва – до 2,3 % [9].

Таблиця 3

Структура економіки ЄС за видами економічної діяльності, % у ВВП

Види економічної діяльності	Роки									
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Виробнича сфера										
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	1,5	1,5	1,5	1,4	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4
Промисловість та постачання електроенергії	18,2	18,0	17,8	16,7	17,3	17,5	17,4	17,3	17,1	
Будівництво	5,7	5,8	5,8	5,6	5,2	5,1	4,9	4,8	4,8	
Сфера послуг										
Оптова та роздрібна торгівля, ремонтні роботи; транспорт; тимчасове розмішування й організація харчування	17,1	17,1	17,2	17,2	17,0	16,9	16,9	16,9	16,9	
Інформація та телекомунікації	4,5	4,5	4,4	4,5	4,4	4,4	4,4	4,4	4,4	
Фінансова та страхова діяльність	4,9	5,0	4,6	5,1	5,0	4,8	4,8	4,8	4,9	
Операції з нерухомим майном	9,1	9,3	9,6	9,6	9,7	9,8	10,0	10,0	10,0	
Професійна, наукова та технічна діяльність; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	9,0	9,1	9,3	9,2	9,1	9,2	9,3	9,4	9,5	
Державне управління; обов'язкове соціальне страхування; освіта; охорона здоров'я	16,4	16,1	16,4	17,6	17,5	17,2	17,3	17,3	17,2	
Інші надані послуги	3,1	3,0	3,1	3,2	3,2	3,1	3,2	3,2	3,2	

Джерело: складено автором за [9–11]

Загалом це свідчить про нестійкість вітчизняної сфери послуг до негативних зовнішніх впливів і збереження проблем у сфері матеріального виробництва, низький рівень ефективності якої, з одного боку, не забезпечує задоволення матеріальних потреб суспільства на достатньому рівні, з іншого – вивільнення частини ресурсів для розвитку сфери послуг.

Порівняння структури ВВП в економіці України з ЄС засвідчило, що є позитивна тенденція до поступового зростання питомої ваги сфери послуг. Але головну позицію у вітчизняному матеріальному виробництві займає промисловість та постачання електроенергії (за 2014 р. 20,5 % в Україні проти 17,1 % в ЄС) та агропромисловий комплекс (відповідно 10,2 % та лише 1,4 %), тоді як у європейських країнах – машинобудування [9–10].

Як стверджує В. Стадник, розвиток машинобудування має залишатися пріоритетом для економіки України. Адже це одна із високотехнологічних галузей, де вітчизняні виробники ще є конкурентоспроможними на ринках не лише СНД, а й інших країн, у тому числі європейських. До того ж, як свідчить світовий досвід, кожна з країн, які входять нині до переліку найбільш розвинених, у період модернізації своєї економіки здійснювали структурно-технологічні зміни з метою забезпечення провідної ролі індустріального сектору [16, с. 89].

Майже всі види економічної діяльності сфери послуг країн – членів ЄС порівняно з Україною становлять більшу частку, а саме: інформація та телекомунікації, фінансова та страхова діяльність, операції з нерухомим майном, професійна наукова та технічна діяльність, освіта, охорона здоров'я тощо. В Україні лише частка сфери обігу (торгівля 21,7 % ВВП [9]) переважає відповідну частку в економіці ЄС (16,9 % ВВП [10]).

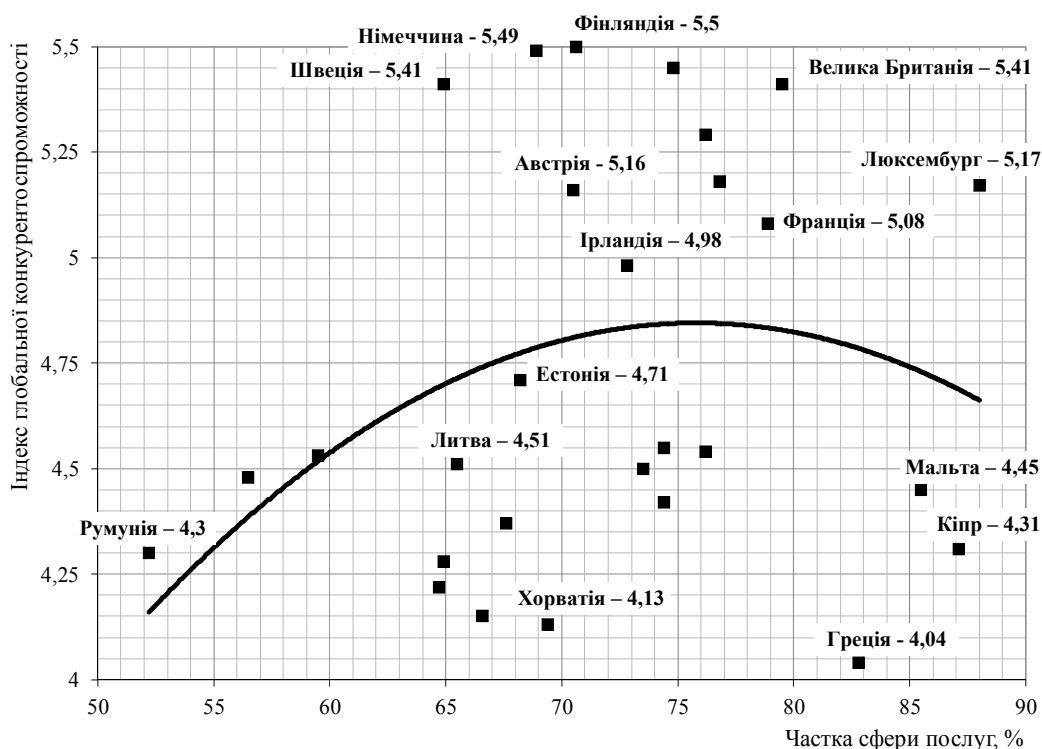
Домінування машинобудування та сфери послуг у ЄС свідчить про втілення прогресивних технологічно-інноваційних змін в організації виробничої діяльності, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності та ефективності виробництва, яке переважно складається з високотехнологічних та середньотехнологічних галузей економіки.

Як зазначав Д. Белл, прогрес суспільства тепер залежить від успіхів у сфері знань, тобто від прискореного розвитку науки та освіти [3, с. 288]. Частка цих сфер в ЄС у 2014 р. досягла рівня 26,7 % [10], а в Україні лише 16,8 % [9]. Про значну соціальну спрямованість розвинутих країн ЄС свідчить те, що найбільшою серед усіх видів економічної діяльності є частка сфери обов'язкового соціального страхування, освіти та охорони здоров'я (17,2 % ВВП у 2014 р. [10]).

Дані *рис. 1* свідчать про те, що зростання частки сфери послуг у загальному обсязі ВВП є важливою ознакою прогресивних структурних трансформацій у національній економіці. Так, розвиток сфери послуг у країнах ЄС позитивно впливає на підвищення їх рівня конкурентоспроможності. Фінляндія з часткою сфери послуг у ВВП на рівні 70,6 % [17]

має високий індекс конкурентоспроможності – 5,50 [1, с. 13], відповідно у Німеччині показники становили – 68,9 % [17] і 5,49 [1, с. 13], Нідерландах – 74,8 % [17] і 5,45 [1, с. 13].

Параболічна форма графіка, що ілюструє цю залежність, вказує на те, що критичною точкою є зростання частки сфери послуг до межі 75–80 %, після чого рівень конкурентоспроможності країни може значно зменшитися. Тобто надмірний розвиток сфери послуг без одночасного розвитку матеріального високотехнологічного виробництва може погіршити економічне становище країни. Зокрема, подібні ознаки є характерними для таких країн, як Мальта, Греція і Кіпр.

Рис. 1. Залежність між часткою сфери послуг у ВВП країн ЄС та індексом глобальної конкурентоспроможності

Джерело: розроблено автором за [1, с. 13; 17]

Згідно з концептуальними положеннями стратегії структурних змін в економіці України з посиленням дії ендогенних факторів розвитку формування прогресивної структури національної економіки має відбуватися у напрямках:

- прискореного розвитку видів діяльності, що забезпечують відтворення потужного інноваційно-інвестиційного потенціалу як головного джерела внутрішнього розвитку;
- активізації соціально орієнтованих видів діяльності, що працюють на внутрішній ринок і формують умови продовольчої та економічної безпеки держави;
- сприяння випуску та експорту продукції з високим рівнем перероблення та доданої вартості;

- зниження питомої ваги галузей з високим рівнем енергомісткості виробництва на користь галузей, що орієнтовані на використання потенціалу енергоефективності [18, с. 221].

Запропоновані українськими науковцями методологічні підходи до комплексного оцінювання структурної динаміки, що базуються на застосуванні індексних методів макроструктурного аналізу, дозволяють змогу кількісно оцінювати ефекти трансформацій основних макроекономічних пропорцій виробництва з позицій їх наближення до прогресивної галузевої структури економіки [18].

У 2001–2011 рр. динаміка індексів структурних зрушень у фактичних цінах свідчить про брак тенденцій подолання наявних в економіці України диспропорцій і відсутність просування на шляху до прогресивної структури виробництва. Низький рівень розрахованих зазначених інтегральних індексів зумовлений такими змінами: дотримуванням високого рівня питомої ваги енергосировинних галузей і виробництв з первинного оброблення (23,9–22,5 %) при збереженні на низькому рівні (16,6–16,9 %) частки інвестиційно спрямованих видів діяльності (питома вага машинобудівної, хімічної, нафтохімічної промисловості зменшилася на 0,1–0,2 %) за умов відчутного скорочення (на 9,3 %) частки споживчоорієнтованого сектору (питома вага харчової промисловості знизилася на 2,6 %, а легкої – більш ніж удвічі) [18, с. 224–226].

Реалізація прагнень України щодо орієнтації на європейські стандарти життя вимагає проведення структурних перетворень в економіці, які дозволили б сформувати нову якість людського капіталу і на цій основі закласти підґрунтя подальшої структурної модернізації та підвищення ефективності національної економіки. З огляду на це, зростає потреба розгляду підвищення рівня розвитку людського капіталу як критерію структуризації національної економіки у напрямі забезпечення її інноваційності та надання їй рис економіки знань. Саме пріоритетність розвитку людського капіталу здатна забезпечити реальність поступу до постіндустріального суспільства, створити передумови для удосконалення технологічної, соціальної, інституційної структури економіки [19, с. 256].

Вітчизняні вчені зазначають, що внаслідок політичної та економічної дестабілізації вимушено набувають значущості не прямі структурні зміни в економіці, зумовлені інноваціями, а такі, що опосередковані дією попиту. З огляду на це, зростання національної економіки може бути забезпечено через підвищення доходів населення і, відповідно, збільшення попиту на товари вітчизняного виробництва (при зменшенні частки імпортової продукції у споживанні). Ця передумова дасть змогу надалі відтворити в Україні більш типовий для сучасного цивілізаційного розвитку порядок структурних змін в економіці [20, с. 181].

Висновки. Аналіз сучасної структури економіки ЄС засвідчив, що відбувається концентрація значної частки виробництва і зайнятих у сфері послуг розвинутих європейських країн, що вказує на активне формування сервісної економіки. В Україні також є позитивна тенденція

у зростанні внеску галузей сфери послуг у ВВП: торгівлі, інформації та телекомунікацій, фінансової й страхової діяльності, наукової та технічної діяльності, освіти, охорони здоров'я тощо. Така тенденція сприяє удосконаленню структури національної економіки і розбудові основ постіндустріального суспільства.

Розвиток сфери послуг в країнах – членах ЄС сприяє підвищенню їх рівня конкурентоспроможності. Проте проведений аналіз показав, що критичною точкою є зростання частки сфери послуг до межі 75–80 %, після чого рівень конкурентоспроможності країни може значно зменшитися. Тобто паралельно з розвитком сфери послуг потрібно розвивати матеріальне високотехнологічне виробництво та підвищувати якість інститутів.

Аналіз структури національної економіки засвідчив, що в Україні сформувалася модель економіки зі значною часткою сировинних, матеріалоемних та енергоємних галузей, орієнтованих на зовнішні ринки. Для підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, що сприяло б збереженню його провідних позицій як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку, потрібно послабити вплив негативних структурних диспропорцій у національній економіці (сировинна спрямованість виробництва і експорту, значна ресурсоемність і низькотехнологічність виробництва) та підвищити рівень людського капіталу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The Global Competitiveness Report 2014–2015 / World economic forum. — Geneva, 2014. — 549 p.
2. Сухарев О. С. Институционально-структурные факторы экономического развития / О. С. Сухарев. — М. : ИЭ РАН, 2015. — 214 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. изд. 2-ое, испр. и доп. — М. : Academia, 2004. — 788 с.
4. Тоффлер Э. Революционное богатство / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер. — М. : АСТ : АСТ МОСКВА, 2008. — 569 с.
5. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер ; науч. ред. и предисл. П. С. Гуревича. — М. : Изд-во АСТ, 2004. — 784 с.
6. Чухно А. А. Твори : у 3 т. — Т. 2. Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика / А. А. Чухно ; НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Н.-д. фін. ін-т при М-ві фін. України. — К., 2006. — 512 с.
7. Гальчинський А. С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань / А. С. Гальчинський. — К. : Либідь, 2013. — 472 с.
8. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. — Х. : Константа, 2006. — 272 с.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Statistics Directorate Organisation for Economic Co-operation and Development [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.oecd.org/std>.
11. Національні рахунки України за 2014 рік. : Стат. зб. / Держ. служба статистики України ; [за ред. І. М. Нікітіної]. — К. : Держ. служба статистики України, 2016. — 179 с.
12. Статистичний щорічник України за 2014 рік / Держ. служба статистики України ; [за ред. І. М. Жук]. — К. : Держ. служба статистики України, 2015. — 585 с.

13. Бодров В. Г. Інституційні чинники розвитку національної економіки України в контексті структурних перетворень / В. Г. Бодров, Е. В. Прушківська // Економ. простір. — 2015. — № 100. — С. 24–33.
14. Гавриш О. О. Формування ефективної структури економіки як запорука успішного розвитку України / О. О. Гавриш, М. С. Савченко-Марущак // Економ. інновації. — 2015. — Вип. 60 (1). — С. 84–90.
15. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Держ. служба статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. — К. : Август Трейд, 2012. — 558 с.
16. Стадник В. В. Структурно-технологічне трансформування промислового сектора економіки України : проблеми і перспективи в контексті євроінтеграційних процесів / В. В. Стадник // Вісн. Хмельн. нац. ун-ту. — 2015. — №4 (2). — С. 86–91. — (Серія «Економічні науки»).
17. The World Factbook [Електронний ресурс] // Central Intelligence Agency. — Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>.
18. Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні / за ред. М. І. Скрипниченко ; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». — К., 2015. — 544 с.
19. Васіна А. Ю. Розвиток людського капіталу в контексті забезпечення структурного оновлення економіки / А. Ю. Васіна // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. — 2015. — Вип. 1 (1). — С. 255–258. — (Серія «Економіка»).
20. Шкурупій О. В. Можливості прогресивної динаміки розвитку України на основі структурних змін національної економіки / О. В. Шкурупій, Н. Г. Базавлук // Проблеми економіки. — 2014. — № 3. — С. 177–181.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2016.

Bitsyura Y. Structural changes in the economy of European countries.

Background. In structure of economy of Ukraine the raw and resource-intensive industries prevail. Therefore for Ukraine the problem of structural modernization of national economy according to progressive structural shifts in economy of EU countries is actual.

A research ***purpose*** is the analysis of modern structures of economy of the EU and Ukraine and identification of tendencies in their change.

Material and methods. During research materials of Public service of statistics of Ukraine, the Organization for Economic Cooperation and Development, the World economic forum are used. Methods of the analysis and synthesis, generalization and systematization, modeling are applied.

Results. The analysis of structure of use of resources in cumulative national accounts of Ukraine showed that reduction of a share of final consumption mainly through redistribution of the used resources for benefit of increasing export deliveries took place. Reduction of a share of intermediate consumption in Ukraine is a positive tendency which demonstrates gradual decrease in domestic economy of materials and energy intensity of production.

The economy of developed countries of the EU is characterized by such progressive changes in its structure, namely there is dematerialization of production and growth of a share of the service industry. In Ukraine the positive tendency to change of structure of economy for benefit of the service industry is also observed. But near it, the economy of Ukraine is characterized by a considerable raw material orientation with considerable share of a mining industry and the agriculture.

Conclusion. Concentration of considerable part of production and occupied in the field of services in developed countries of the EU demonstrates active forming of service economy. In Ukraine the positive tendency in growth of a share of the industries of the service industry in GDP which promotes improvement of structure of national economy is also observed.

Development of the service industry in EU countries promotes increase of their level of competitiveness. The carried-out analysis showed that critical point is growth

of a share of the service industry to a limit of 75-80% then the level of competitiveness of the country can decrease considerably.

Keywords: structure of national economy, types of economic activity, service industry, competitiveness of national economy.

REFERENCES

1. The Global Competitiveness Report 2014–2015 / World economic forum. — Geneva, 2014. — 549 p.
2. Suharev O. S. Institucional'no-strukturnye faktory jekonomicheskogo razvitija / O. S. Suharev. — M. : IJe RAN, 2015. — 214 s.
3. Bell D. Grjadushhee postindustrial'noe obshhestvo. Opyt social'nogo prognozirovaniya / D. Bell : per. s angl. izd. 2-oe, ispr. i dop. — M. : Academia, 2004. — 788 s.
4. Toffler Je. Revoljucionnoe bogatstvo / Je. Toffler, H. Toffler. — M. : AST : AST MOSKVA, 2008. — 569 s.
5. Toffler Je. Tret'ja volna / Je. Toffler ; nauch. red. i predisl. P. S. Gurevicha. — M. : Izd-vo AST, 2004. — 784 s.
6. Chuhno A. A. Tvory : u 3 t. — T. 2. Informacijna postindustrial'na ekonomika: teorija i praktyka / A. A. Chuhno ; NAN Ukrai'ny, Kyi'v. nac. un-t im. T. Shevchenka, N.-d. fin. in-t pry M-vi fin. Ukrai'ny. — K., 2006. — 512 s.
7. Gal'chyns'kyj A. S. Politychna noekonomika: nachala onovlenoi' paradygmy ekonomichnyh znan' / A. S. Gal'chyns'kyj. — K. : Lybid', 2013. — 472 s.
8. Gejec' V. M. Innovacijni perspektyvy Ukrai'ny / V. M. Gejec', V. P. Semynozhenko. — H. : Konstanta, 2006. — 272 s.
9. Oficijnyj sajт Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrai'ny [Elektronnyj resurs] / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrai'ny. — Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Statistics Directorate Organisation for Economic Co-operation and Development [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.oecd.org/std>.
11. Nacional'ni rahunky Ukrai'ny za 2014 rik : Stat. zb. / Derzh. sluzhba statystyky Ukrai'ny ; [za red. I. M. Nikitinoi']. — K. : Derzh. sluzhba statystyky Ukrai'ny, 2016. — 179 s.
12. Statystychnyj shhorichnyk Ukrai'ny za 2014 rik / Derzh. sluzhba statystyky Ukrai'ny ; [za red. I. M. Zhuk]. — K. : Derzh. sluzhba statystyky Ukrai'ny, 2015. — 585 s.
13. Bodrov V. G. Instytucijni chynnyky rozvytku nacional'noi' ekonomiky Ukrai'ny v konteksti strukturnyh peretvoren' / V. G. Bodrov, E. V. Prushkiv'ska // Ekonom. prostir. — 2015. — № 100. — S. 24–33.
14. Gavrysh O. O. Formuvannja efektyvnoi' struktury ekonomiky jak zaporuka uspishnogo rozvytku Ukrai'ny / O. O. Gavrysh, M. S. Savchenko-Marushhak // Ekonom. innovacii'. — 2015. — Vyp. 60 (1). — S. 84–90.
15. Statystychnyj shhorichnyk Ukrai'ny za 2011 rik / Derzh. sluzhba statystyky Ukrai'ny ; [za red. O. G. Osaulenka]. — K. : Avgust Trejd, 2012. — 558 s.
16. Stadnyk V. V. Strukturno-tehnologichne transformuvannja promyslovogo sektora ekonomiky Ukrai'ny : problemy i perspektyvy v konteksti jevrointegracijnyh procesiv / V. V. Stadnyk // Visn. Hmel'n. nac. un-tu. — 2015. — №4 (2). — S. 86–91. — (Serija «Ekonomichni nauky»).
17. The World Factbook [Elektronnyj resurs] // Central Intelligence Agency. — Rezhym dostupu : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>.
18. Modeli identyfikacii' makroekonomichnyh dysbalansiv v Ukrai'ni: kol. monogr. / za red. M. I. Skrypnichenko ; NAN Ukrai'ny, DU «Instytut ekonomiky ta prognozuvannja NAN Ukrai'ny». — K., 2015. — 544 s.
19. Vasina A. Ju. Rozvytok ljuds'kogo kapitalu v konteksti zabezpechennja strukturnogo onovlennja ekonomiky / A. Ju. Vasina // Nauk. visn. Uzhgorod. un-tu. — 2015. — Vyp. 1 (1). — S. 255–258. — (Serija «Ekonomika»).
20. Shkurupij O. V. Mozhlyvosti progresyvnoi' dynamiky rozvytku Ukrai'ny na osnovi strukturnyh zmin nacional'noi' ekonomiky / O. V. Shkurupij, N. G. Bazavluk // Problemy ekonomiky. — 2014. — № 3. — S. 177–181.

УДК 334.758

ГАММА Тетяна,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства
Одеського національного економічного університету

СИНЕРГІЯ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ УГОД М & А

Досліджено напрацювання вітчизняних та зарубіжних економістів з питання визначення суті дефініцій «синергія» та «синергетичний ефект», через що було систематизовано та доповнено класифікацію видів синергетичного ефекту за різними ознаками. Розроблено концептуальну схему отримання загального синергетичного ефекту в інтеграційних процесах, яку покладено в основу розробки методології визначення його величини. Виокремлено головні чинники, що впливають на синергетичний ефект на макро- і макрорівні, та запропоновано оцінювати цей вплив методом аналізу ієрархій.

Ключові слова: синергія, синергетичний ефект, інтеграційні процеси, ефект агломерації, угода злиття та поглинання, метод аналізу ієрархій.

Гамма Т. Синергия как фактор эффективности сделок М & А. Исследования наработки отечественных и зарубежных экономистов по вопросу определения сути дефиниций «синергия» и «синергетический эффект», в результате чего была систематизирована и дополнена классификация видов синергетического эффекта по различным признакам. Разработана концептуальная схема получения общего синергетического эффекта интеграционных процессов, положенная в основу разработки методологии определения его величины. Выделены основные факторы, влияющие на синергетический эффект на макро- и микроуровне, и предложено оценивать это влияние методом анализа иерархий.

Ключевые слова: синергия, синергетический эффект, интеграционные процессы, эффект агломерации, сделка слияния и поглощения, метод анализа иерархий.

Постановка проблеми. У наукових дискусіях з питань здійснення інтеграційних процесів одним із найбільш складних і суперечливих є питання щодо оцінювання ефективності угод злиття та поглинання (від англ. *Mergers Acquisitions – M & A*), яке призводить до зіткнення протилежних думок. Одні автори вважають інтеграційну взаємодію справді важливим джерелом підвищення ефективності бізнесу, інші, навпаки, стверджують, що інтеграція компаній в результаті виникнення внутрішнього конфлікту інтересів найчастіше відображає владні інстинкти менеджерів і призводить до негативної динаміки показників ефективності. Крім того, сама система оцінювання економічної ефективності інтеграційних процесів перебуває в процесі становлення.

Метою об'єднання більшості компаній є досягнення певних позитивних економічних ефектів, які виникають від консолідації виробничих, фінансових, наукових та управлінських ресурсів. Поєднання цих ресурсів визначає потенціал організації. При створенні інтегрованих корпоративних структур передбачається отримання позитивних синергічних ефектів.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження проявів синергетичного ефекту в економіці з'явилися вперше у ХХ ст., але питання застосування цього прояву в різноманітних галузях почали розглядатися відносно недавно. Учена І. Фадеева у своїх роботах з'ясовує головні принципи координації підсистем у складних інтегрованих системах управління нафтогазовидобувних корпорацій [1], І. Грибик, Н. Смолінська, А. Гирило присвятили свої роботи розгляду особливостей розвитку корпоративної культури на засадах синергії [2]; А. Балабаниць розроблено і теоретично обґрунтовано науково-методологічний підхід до оцінки результативності маркетингової взаємодії на основі синергетичного підходу [3]. В. Марченко було запропоновано розмежування ефектів злиття й поглинання на економію та синергію, що зумовило потребу дослідження природи їх походження, джерел виникнення й узагальнення методичного інструментарію оцінки таких ефектів [4]. Також багато уваги вчені приділяють розгляду можливості розвитку ефекту синергії на підприємствах. Доцільності застосування синергетичного підходу до здійснення підприємницької діяльності присвячені роботи дослідників О. Дмитришина, В. Яцури [5], О. Підвальної та Н. Козяра [6]. Вчені дійшли висновку, що синергетичний ефект є джерелом конкурентних переваг у сучасних умовах господарювання. Але, зважаючи на виняткову актуальність питання визначення ефективності інтеграційних процесів на вітчизняних підприємствах, зокрема, через призму синергізму, варто зазначити про існування певної невідповідності теоретичних розробок отриманим практичним результатам, що необхідність породжує потребу подальших досліджень у напрямі розробки адекватної методології оцінювання синергетичного ефекту в процесі інтеграції підприємств.

Мета статті полягає у всебічному дослідженні та систематизації знань щодо суті, джерел виникнення та оцінки синергетичного ефекту в інтеграційних процесах для побудови концептуальної схеми його отримання при здійсненні інтеграційної взаємодії, яку буде покладено в основу розробки методології визначення його величини.

Матеріали та методи. Теоретичною та методологічною основою дослідження є наукові праці представників різних шкіл та напрямів економічної теорії, сучасні наукові розробки вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячені питанням синергії, синергетичного ефекту та їх прояву й вимірюванню в інтеграційних процесах. Методичну основу дослідження склали системний та комплексний підходи до вивчення синергетичного ефекту в інтеграційних процесах. У роботі використано

структурно-логічний метод, порівняльний аналіз, що дало змогу забезпечити обґрунтованість теоретичних положень та вагому аргументацію висновків.

Результати дослідження. Для того, щоб розробити адекватну вітчизняним реаліям методологію оцінювання синергетичного ефекту в інтеграційних процесах, потрібно спиратися на відповідний концептуальний базис, для чого слід з'ясувати базові дефініції.

Більшість вчених розглядають поняття «синергія» як спільне функціонування кількох структур, що досягають такого результату, який за незалежної діяльності був би недосяжним [1–7]. Як поняття «синергія» окремі вчені розуміють можливість якісно відмінних типів поведінки економічної системи за рахунок нелінійних динамічних взаємозв'язків між елементами самої системи і системою та її середовищем [8]. Дослідник Д. Колесніков наголошує, що терміни «синергетичний ефект» та «синергія» тотожні [9]. На думку автора, це твердження є сумнівним, позаяк синергію слід розглядати як факт взаємозв'язків у системі, а його врахування може призвести до певного ефекту – позитивного чи негативного процесу.

Розглядаючи суть категорії «синергетичний ефект», більшість вчених наголошують, що в економіці синергетичний ефект, пов'язаний із комбінованим використанням кількох взаємоузгоджених стратегій, виявляється кориснішим, аніж ізольоване впровадження якоїсь однієї з них, і на практиці менеджерів більше цікавить результат дії синергії внаслідок поєднання складових в єдине ціле [1–8].

Наразі немає єдиного підходу до визначення поняття ефекту синергії від злиття та поглинання компаній, що призводить до складнощів визначення його величини.

Ефект синергії – це, насамперед, така комбінація бізнесів, яка призводить до ситуації, коли $2 + 2 = 5$ або навіть $2 + 2 > 5$, – вважають Л. Грязнова, Е. Кембелл, М. Федотова [10]. Друга група вчених, зокрема, Т. Колер, Т. Коупленд, Дж. Муррін, під синергетичним ефектом інтеграційних процесів розуміють поєднання вигод від об'єднання стратегій та економії на масштабі: сума всіх вигод від створення інтегрованої виробничої системи для кожного її учасника, включаючи маркетингові, технологічні, інформаційні, економічні та фінансові складові, отримання яких було б неможливо при розрізненому функціонуванні учасників [11]. Учені Ф. Еванс, Д. Бішоп, М. Сіроуер у своїх працях з цієї проблематики наголошують на збільшенні конкурентної переваги інтегрованої структури за рахунок підвищення ефективності діяльності об'єднаної структури понад те, що дві фірми вже можуть або мають виконувати як незалежні, що управлінською мовою означає «конкурувати краще, ніж будь-хто будь-коли міг очікувати» [12]. Подібний підхід можна простежити у працях О. Романової, яка розглядає ефект від синергії інтеграційної взаємодії як конкурентно-інтеграційний потенціал: здатність всіх підсистем економічного потенціалу підтримувати режими

функціонування комплексу головних економічних показників на рівні, що дає змогу створювати переваги над аналогічними галузевими системами ресурсних регіонів світу в процесі інтеграції у світову господарську систему [13].

Найбільше прихильників має вартісна гіпотеза виникнення синергетичного ефекту в процесі інтеграції підприємств. Дослідники З. Боді, Р. Мертон вважають, що цей ефект виникає як результат об'єднання двох компаній, за якого вартість виробничих активів об'єднаної фірми виявляється вища, ніж проста сума їх активів (вартість капіталу збільшується через те, що використання факторів виробництва в об'єднаній фірмі організовано більш ефективно) [14]. Вчені І. Гранд, А. Дамодаран, Д. Ван Хорн, А. Ігнатова, А. Іванов розглядають ефект синергії як ефект від спільних дій, комбінована вартість обох фірм (фірми-цілі і фірми-покупця), або потенційну додаткову вартість, що з'являється в результаті об'єднання двох фірм [15].

Не менш важливою в інтеграційних процесах є проблема оцінювання синергетичного ефекту що, насамперед, передбачає ідентифікацію форм і вимірювання синергетичного ефекту, який може бути як позитивним, так і негативним.

Види синергії, на думку дослідників цього поняття, виникають з багатьох джерел, причини її виникнення – різні. В одному випадку вона проявляється з поточної ситуації, у іншому – треба докласти значних зусиль, щоб отримати цей ефект. З питання виникнення синергії існує багато думок, іноді суперечливих, через що і види синергії та, відповідно, синергетичного ефекту мають різне тлумачення (див. табл. 1).

З огляду на те, що найважливішим критерієм ефективності інтеграційних процесів є збільшення вигод власників компанії-інтегратора та об'єданого бізнесу, а головною суб'єктивною метою будь-якої підприємницької діяльності є отримання та збільшення обсягів прибутку, то є потреба детальнішої класифікації видів синергетичного ефекту за ознакою виникнення (джерела) прибутку.

Ідеться про операційний синергетичний ефект, що виникає в результаті економії на масштабах. Ця економія виникає при горизонтальній або вертикальній інтеграції в тому випадку, коли учасники інтеграційних процесів створюють єдині центри управління, єдину інфраструктуру, знижуючи тим самим постійні витрати на одиницю продукції. Економія за рахунок спрямування інтеграції відбувається при горизонтальній інтеграції внаслідок того, що об'єднання усуває дублюючі функції, сприяє поглибленню спеціалізації та зростанню продуктивності праці. У випадку вертикальної інтеграції підвищується ефективність технологічного процесу загалом, відбувається відхід від ринкової вартості ресурсів, поліпшується контроль якості, в результаті знижуються і трансакційні витрати, і витрати на одиницю товару/послуги. Зниження операційних витрат можливе також через те, що після інтеграції при отриманні доданої вартості витрати на одиницю продукції

знижуються на фіксований відсоток за кожного подвоєння обсягу продукції. Таке явище отримало назву ефекту агломерації.

Таблиця 1

Класифікація видів синергетичного ефекту в інтеграційних процесах

Ознака класифікації	Види синергетичного ефекту
Джерело прибутку	Операційний, фінансовий, інвестиційний, функціональний, маркетинговий, управлінський, інноваційний
Початок діяльності	Економія грошових коштів, економія часу
Операційна діяльність	Економія масштабу, гнучкості, можливості розширення ринків, розподіл накладних витрат на більші обсяги виробленої продукції
Функціональна галузь	Внесок компанії-інтегратора, внесок компанії-мети, спільні можливості
Симетрія ефектів	Вигоди для нової товарної лінії, доступ до стійких пасивів
Період часу	Статичний синергізм, динамічний синергізм
Види активів	Комплементарні активи, нематеріальні активи
Механізм створення синергетичної вартості	Усуспільнення ресурсів, ефект «розливу», «споріднені» галузі, загальний імідж
Комплементарні можливості	Ефект розриву між ресурсами інтегрованої структури та обсягом операцій, нерівномірне використання виробничих потужностей у часі
Тип взаємозв'язку	Матеріальні, нематеріальні, конкурентні
Портфельна стратегія	Ринкова, ресурсна, споживацька та технологічна

Джерело: систематизовано та доповнено автором на основі [16–17]

Важливим є фінансовий синергетичний ефект. Зростання вартості компанії після об'єднання відбувається на основі оптимістичних очікувань гравців ринку, що приводить до зростання цін на акції. Крім того, вартість компанії може зрости через збільшення чистого грошового потоку. Економія на податкових платежах можлива за рахунок використання податкових пільг учасників інтеграції, не здатних раніше самостійно їх застосувати, а також за рахунок зниження податкової бази на основі об'єднання амортизаційних відрахувань і збитків минулих років. Крім того, інтеграція дає змогу оптимізувати систему податкових платежів. Зниження витрат на фінансування можливо в результаті зміни джерел фінансування, а також за рахунок збільшення розмірів забезпечення позик внаслідок об'єднання матеріальних і фінансових ресурсів інтегрованих компаній та зниження вартості залучення

капіталу. Збільшення фінансових можливостей дає змогу компанії оптимізувати фінансові потоки. Мобілізація фінансових ресурсів може бути мотивом інтеграції в умовах дефіциту мобільних активів. Не менш значущим мотивом інтеграції є прагнення до отримання великих контрактів, позаяк об'єднання допомагає успішніше конкурувати за нові контракти. І, нарешті, за рахунок формування нового портфеля активів з різними рівнями коливань попиту на продукцію можлива стабілізація грошових потоків інтегрованої компанії.

На увагу заслуговує інвестиційний синергетичний ефект, коли зростання інвестиційних можливостей досягається за рахунок підвищення привабливості інтегрованої компанії для потенційних інвесторів, що дозволяє змогу отримати додатковий інвестиційний капітал. Потреба розміщення тимчасово вільних грошових коштів найчастіше реалізується через придбання активів учасників, їх майна, прав/інструментів контролю тощо, що своєю чергою допомагає оптимізувати корпоративний контроль і підвищити ефективність управління новим інвестиційним портфелем інтегрованої компанії. Якщо об'єднання відбувається за рахунок тимчасово вільних коштів учасників, інтеграцію можна розглядати як інвестиційний проект, який є ефективним, зокрема, в ситуації, коли є небезпека ворожої інтеграції. Вивільнення дублюючих активів та їх реалізація, а також позбавлення від непрофільного майна дає змогу оптимізувати структуру активів, отримати економію з податку на майно, земельного податку, звільнити значну частину фінансових ресурсів. У результаті інтеграції виникає математичний ефект зростання прибутку на акцію.

Функціональний синергетичний ефект виникає, коли головним мотивом у групі є підвищення ефективності алокації ресурсів через структурно-функціональну реорганізацію бізнесу після інтеграції. Зниження асиметричності організаційної структури бізнесу досягають за рахунок перегляду й оптимізації її якісних і кількісних характеристик. Інтегрована компанія має змогу позбутися від диспропорцій в організаційній структурі, від неприбуткових підрозділів, а також перерозподілити центри відповідальності і прибутку. Крім того, завдяки інтеграції можуть бути сформовані нові організаційні структури і механізми, що забезпечують ефективніше використання загальних ресурсів і можливостей. Під час інтеграції нерідко змінюються принципи формування бізнес-процесів на основі переоцінки їх ефективності. Менеджери інтегрованої компанії мають змогу застосувати нові способи проектування бізнес-процесів і управління ними у межах загальної перебудови організаційно-функціональної структури компанії і домогтися значного підвищення ефективності бізнесу. Ефект швидкого досягнення стратегічних цілей також можливий за рахунок функціональної реструктуризації компанії.

Маркетинговий синергетичний ефект спостерігаємо, коли головним мотивом у групі є збільшення ринкової частки компанії. Не менш

важливою метою інтеграції може бути зниження взаємної конкуренції та, як результат, вивільнення частини ресурсів компанії. Інтеграція дає змогу учасникам, які раніше конкурували один з одним, отримати ефект зниження витрат на конкурентну боротьбу. Можливо також зміцнення конкурентних позицій об'єднаної компанії на ринку. Ефект придушення конкурентів через придбання прав контролю над ними зазвичай пов'язаний з неузгодженою інтеграцією, але також може бути використаний для зниження ризиків цінової конкуренції.

Управлінський синергетичний ефект веде до підвищення ефективності управління, яке відбувається, як правило, на основі реструктуризації апарату управління та ліквідації дублюючих функцій після інтеграції, що найчастіше приводить до зниження витрат на управління. Підвищення якості управління можливе внаслідок поліпшення координації бізнес-процесів, а також за рахунок зростання професійно-кваліфікаційного рівня працівників у результаті інтеграції. Ефект перенесення компетенції і управлінських ноу-хау досягається шляхом формування команди досвідчених менеджерів, які працюють у компанії, що купується. Можливий варіант залучення стороннього менеджменту за рахунок вивільнення фінансових ресурсів після інтеграції. Ефект престижності масштабів досягається на основі нарощування економічної бази та подальшого перетворення її в політичну владу і збільшення політичного впливу в регіоні. Такий ефект дозволяє долати законодавчі бар'єри і обмеження, знижувати трансакційні і адміністративні витрати управління, а також зменшувати політичні ризики. Удосконалення корпоративної стратегії і культури можливе за рахунок командної синергії завдяки об'єднанню управлінських здібностей команди.

Інноваційний синергетичний ефект настає, коли використання нових технологій можливе в результаті об'єднання ресурсів не лише за позиціями майнового комплексу, а й за технологічними процесами. Підвищення потенціалу науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) пов'язане з можливим поєднанням та/або придбанням науково-дослідних центрів, а також об'єднанням кадрів, здатних генерувати інновації. Зниження витрат на НДДКР може виникнути внаслідок зміни структури та оптимізації її напрямів, а також за рахунок венчурного інвестування в проекти, що були спочатку орієнтовані на використання технологічних новинок та інших результатів наукових досягнень. Не менш важливим мотивом інтеграції може стати фінансування нових НДДКР та/або розробка нових марок, раніше (до об'єднання) не доступних. Серед мотивів можуть враховуватися можливості поділу ризиків з розробки нових продуктів і зниження інформаційної асиметричності. І, нарешті, інтеграція дає змогу домогтися отримання і широкого впровадження ноу-хау учасників за рахунок об'єднання, а також спрощення доступу до інформації завдяки інтеграції, що дає додаткові інноваційні імпульси розвитку бізнесу [16].

За детальнішого аналізу здійснення інтеграційних процесів та їх організаційно-правової специфіки можна виокремити такі бар'єри, що перешкоджають отриманню синергетичних ефектів інтеграції підприємницьких структур. До головних із них слід віднести операційні (управлінські), які ускладнюють поточне управління інтегрованою структурою через великий обсяг оперативних завдань, покладених на її загальне керівництво, фінансові, що полягають у відсутності централізації контролю за фінансовими потоками, які призводять до збільшення трансакційних витрат, та стратегічні, що ускладнюють стратегічне управління інтегрованою структурою через брак системи ключових показників діяльності холдингу, розмитості відповідальності за реалізацію спільних стратегічно важливих проектів, а також відсутність ефективної системи моделювання цільових параметрів діяльності об'єднаної структури.

Наведені види синергетичних ефектів інтеграційних процесів та їх бар'єрів дають змогу виокремити такі головні групи *чинників впливу* на створення синергетичного ефекту як результату злиття та поглинання [4; 8; 10; 11; 13]:

- *маркетингового характеру*. До них варто віднести такі економічні переваги злиття та поглинання, як доступ до нових продуктів, нових ринків, нових каналів дистрибуції, збільшення частки ринку, а саме: розширення номенклатури продукції в результаті об'єднання окремих виробництв у загальну систему й ефекту комбінування взаємодоповнюючих ресурсів; централізація маркетингу, унаслідок якої можливості реалізації стратегії «пов'язаних продажів», можливості пропонувати дистриб'юторам ширший асортимент продуктів і використовувати загальні рекламні компанії, що дає змогу уникнути нових інвестицій у розвиток збутової мережі та просування продукту; збільшення ринкової частки через зниження конкуренції та можливості конкурувати за великі, у тому числі державні, контракти, отримання яких забезпечує високий рівень завантаження виробничих потужностей; прискорення руху компанії стратегічною траєкторією: швидше вирішуються завдання зростання;

- *інституційного характеру*, суть яких полягає у зростанні впливовості об'єднаного підприємства. За рахунок зростання обсягів закупівлі сировини та матеріалів об'єднана компанія має змогу впливати на постачальників, зокрема, вимагати зниження цін, покращання умов поставки тощо. Крім того, об'єднана компанія за рахунок зростання величини активів, обігу, прибутку підвищує свій кредитний рейтинг та отримує доступ до кращих умов кредитування. До цієї групи входять такі чинники: підвищення ефективності роботи з постачальниками в результаті придбання додаткового важеля зниження закупівельних цін шляхом збільшення сукупного обсягу закупівель і придбання тим самим можливості користуватися додатковими знижками та шляхом прямої загрози зміни; зниження

впливу факторів ділового ризику, яке може виражатися в зниженні розмаху коливань надходжень від продажу товарів і послуг, стабілізації притоку грошових коштів від операцій компанії за рахунок формування портфеля активів з різними життєвими циклами й об'єднання компаній різного профілю діяльності; збільшення політичного впливу компанії в регіоні/країні для обстоювання своїх інтересів, подолання законодавчих бар'єрів й обмежень та зниження національних ризиків за рахунок міжнародної диверсифікації;

- *зростання гудвілу*. Ця група дає можливість внаслідок злиття чи поглинання отримати доступ до нематеріальних активів партнера, зокрема його технологічних досягнень, досвіду персоналу, прогресивних методів управління, ділових зв'язків, престижу торгових марок тощо. У цій групі можна виділити: функціональну синергію (коли цільова компанія виявляється сильнішою в тих сферах функціонування, де компанія – покупець проявляє слабкість) і взаємодоповнюваності у сфері НДДКР; диференційовану ефективність, яка означає, що управління однієї з фірм було неефективним, і після злиття активи фірми стануть більш продуктивними. У цьому випадку під синергією розуміємо додаток управлінських здібностей менеджерів корпорації-покупця до неефективно використовуваних активів корпорації-цілі; вдосконалення корпоративної стратегії та культури і прояву ефекту об'єднання управлінських здібностей команди, або командної синергії: у команді учасники відчують себе в безпеці, вона дає відчуття належності до колективу; перенесення компетенції: керуюча компанія може володіти унікальною компетенцією, управлінським ноу-хау, умінням створювати ефективні системи управління, здатним забезпечити конкурентоспроможність на ринку;

- *економії поточних витрат*. До цієї групи належать: ефект конгломерації, за якого витрати на одиницю продукції при отриманні доданої вартості стосовно товару зменшуються на фіксований відсоток при кожному подвоєнні обсягу продукції; операційна синергія, основними різновидами якої є економія на масштабі, що проявляється в зниженні витрат на одиницю продукції за рахунок зниження постійних витрат в загальному обсязі витрат, а також економія на охопленні, що виникає внаслідок можливості виробляти більшу кількість товару, використовуючи наявні основні засоби, сировину та матеріали;

- *фінансові*, до яких включаються: різниця у ринковій ціні компанії та вартості її заміщення, що означає найчастіше простіше купити діюче підприємство, ніж створити нове; фінансова економія: об'єднання компаній може внести вклад у зміцнення платоспроможності, поліпшити покриття виплат за позиковими коштами за рахунок додаткових потоків грошових коштів, і насамкінець знизити фінансовий ризик компанії, а значить, знизити витрати на капітал, здешевити його залучення та полегшити до нього доступ; скорочення податкових

платежів у разі, коли високоприбуткова фірма, яка несе високе податкове навантаження, купує компанію з великими податковими пільгами, котрі будуть використані для створеної корпорації загалом.

На основі проведеного дослідження суті, видів та форм прояву синергетичного ефекту в інтеграційних процесах, а також чинників впливу, організаційних умов та бар'єрів його виникнення автор розробив концептуальну схему отримання інтегрального ефекту синергії при здійсненні операцій злиття та поглинання, яка є обґрунтуванням для розроблення методики його розрахунку (рис. 1).

Рис. 1. Концептуальна схема отримання загального синергетичного ефекту в інтеграційних процесах

Джерело: розроблено автором

Механізм утворення синергетичного ефекту інтеграції відповідно до розробленої концептуальної схеми такий. Припустимо, що адитивна дія (ефект) як результат реалізації цільової функції кожного елемента системи (інтегрованої господарської структури) має позначення:

$$\begin{aligned} S_1 &= f_1(x_1): \\ S_2 &= f_2(x_2): \\ S_n &= f_n(x_n) \end{aligned} \quad (1)$$

Якщо ці функції знаходяться в одній площині та абсолютно збігаються за напрямом, тобто є абсолютно узгодженими (когерентними), то цільова функція системи може розглядатися як арифметична сума:

$$S = \sum_{i=1}^n f_i(x_i) \quad (2)$$

Однак синергетичні ефекти не тотожні арифметичній сумі ефектів. Це сума, яка додатково враховує ефекти взаємодій між елементами системи. У загальному випадку модель формування синергетичного ефекту в інтегрованій господарській структурі може бути представлена як добуток множин цільових функцій елементів системи і впливу факторів зовнішнього середовища:

$$SE = \{f_{\text{зовн1}} \cup f_{\text{зовн2}} \cup \dots \cup f_{\text{зовнн}}\} \cap \{f_{\text{внутр1}} \cup f_{\text{внутр2}} \cup \dots \cup f_{\text{внутрл}}\}, \quad (3)$$

де: $\{f_{\text{зовн1}} \cup f_{\text{зовн2}} \cup \dots \cup f_{\text{зовнн}}\}$ – множина факторів зовнішнього середовища;
 $\{f_{\text{внутр1}} \cup f_{\text{внутр2}} \cup \dots \cup f_{\text{внутрл}}\}$ – цільові функції елементів системи.

Наявні підходи до оцінки синергетичного ефекту, що може бути досягнутий в результаті інтеграційної угоди [3; 4; 8; 10–12], вельми трудомісткі і вимагають великого обсягу інформації про компанію, яку планується придбати. Тому доцільно на етапі планування злиття або поглинання бракувати компанії-кандидати з низьким синергетичним інтеграційним потенціалом, під яким розуміється здатність і можливість досягнення інтегрованою господарською структурою позитивного синергетичного ефекту в результаті приєднання до неї цієї компанії [15]. Процедура відбракування компаній з низьким синергетичним інтеграційним потенціалом повинна бути легко здійсненна в умовах дефіциту інформації і займати менше часу, ніж повноцінне оцінювання можливого синергетичного ефекту інтеграції.

Будь-яка відкрита система характеризується взаємодією між її елементами та зв'язками з навколишнім середовищем, тому потрібно оцінити вплив елементів системи (компаній, що входять до інтегрованої господарської структури) і факторів зовнішнього середовища (держави, покупців, постачальників, конкурентів тощо) на можливий синергетичний ефект інтеграції. Через різноманітність факторів зовнішнього середовища, різні способи їх визначення й одиниці виміру доцільно застосовувати безрозмірні величини, що виражають відносну зміну економічних показників діяльності компанії в результаті впливу зовнішніх факторів у вигляді коефіцієнтів. Для оцінювання взаємовпливу факторів зовнішнього середовища й елементів системи доцільним вельми слушно залучити експертів. При аналізі результатів експертного опитування постає проблема інтерпретації думок експертів. Саме на формалізацію об'єднання оцінок окремих експертів спрямовані головні зусилля фахівців-системотехніків. У застосовуваних нині експертних методиках прийняття рішень експерти виконують інформаційну та аналітичну роботу з формування та оцінки рішень.

Для оцінювання взаємовпливу факторів зовнішнього середовища та елементів системи найліпше використовувати метод аналізу ієрархічних структур, запропонований американським математиком Т. Сааті в 1971–1978 рр. та апробований при вирішенні різноманітних завдань. Цей метод дає змогу перетворювати якісні суб'єктивні оцінки експерта у кількісні відносини між пріоритетами критеріїв досягнення мети, факторів (сил або суб'єктів, що впливають на досягнення мети) та альтернативних варіантів рішення. На відміну від багатьох інших експертних методів, метод аналізу ієрархій «є моделлю природного ходу людського мислення, що створює концепцію і структуру складної проблеми». Крім того, метод аналізу ієрархій враховує психологічні особливості поведінки людини в процесі прийняття рішення [15].

Метод аналізу ієрархій протистоїть лінійній логіці (що відповідає синергетичному підходу), внаслідок чого раціональне його застосування для вирішення багатокритеріальних оптимізаційних завдань в умовах невизначеності, коли критерії оптимізації не можуть бути вимірні кількісно. До подібних ситуацій належить і прийняття рішення щодо здійснення або нездійснення угод злиття і поглинання.

Висновки. Аналіз досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців з питання визначення синергетичного ефекту в інтеграційній діяльності підприємств дав змогу зробити такі висновки:

- наявні методики визначення величини синергетичного ефекту спираються на розуміння авторами його економічної суті та джерел виникнення. Більшість економістів розглядає синергетичний ефект як приріст вартості об'єднаної компанії, що і визначає домінування підходів до його оцінки з позиції теорії вартості;

- найважливішим критерієм ефективності інтеграційних процесів є збільшення вигод власників компанії-інтегратора та об'єднаного

бізнесу, а головною суб'єктивною метою будь-якої підприємницької діяльності є отримання та збільшення обсягів прибутку, тому було запропоновано виділяти види синергетичного ефекту за ознакою виникнення (джерела) прибутку: операційний, фінансовий, управлінський, маркетинговий, інвестиційний, функціональний та інноваційний;

➤ визначені головні чинники, які впливають на величину синергетичного ефекту на макро- та мікрорівні, а також головні бар'єри, що перешкоджають появі синергетичного ефекту. Запропоновано оцінювати вплив чинників на синергетичний ефект за допомогою методу аналізу ієрархій.

На базі проведеного дослідження автор розробив концептуальну схему отримання загального синергетичного ефекту в інтеграційних процесах, яку покладено в основу розроблення методології визначення його величини.

Подальші дослідження спрямовано на визначення системи показників, що характеризують отримання зазначених видів синергетичного ефекту в процесі інтеграції підприємств, а також методики їх розрахунку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фадєєва І. Г. Синергізм та координація роботи підсистем в інтегрованій системі управління нафтогазовидобувної корпорації / І. Г. Фадєєва // ЕЧ-XXI. — 2012. — № 1–2. — С. 32–35.
2. Грибик І. І. Особливості розвитку корпоративної культури на засадах самоорганізації та синергії / І. І. Грибик, Н. В. Смолінська, А. М. Гирило // Проблеми економіки та управління. — 2008. — № 611. — С. 142–147.
3. Балабаниць А. Механізм вимірювання результативності маркетингової взаємодії підприємств на основі концепції синергізму / А. Балабаниць // Торгівля і ринок України : зб. наук. праць. — 2013. — № 36. — С. 286–296.
4. Марченко В. П. Методичні підходи до оцінювання синергетичного ефекту злиття та поглинання / В. П. Марченко // Актуальні питан. екон. — 2011. — № 4 (118). — С. 135–143.
5. Дмитришин О. В. Синергетичний підхід до здійснення підприємницької діяльності / О. В. Дмитришин, В. В. Яцура // Наук. вісн. Нац. лісотехн. ун-ту України. — 2011. — Вип. 21.10. — С. 194–199.
6. Підвальна О. Г. Синергійний ефект в менеджменті / О. Г. Підвальна, Н. О. Козяр // Ефект. екон. : електрон. наук. фах. вид. — 2013. — № 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1865>.
7. Водянка Л. Д. Синергетичний ефект у діяльності підприємств: класифікація та підходи до оцінювання / Л. Д. Водянка, І. В. Яскал // Вісн. Хм. нац. ун-ту. — 2012. — № 3. — Т. 1. — С. 7–12.
8. Чернецька О. В. Сутність та значення синергетичного ефекту в системі управління на підприємстві / О. В. Чернецька // Наук. вісн. Мик. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. — 2014. — Вип. 2. — С. 762–765.
9. Колесніков Д. В. Сутність синергії та класифікація її видів у дослідженні вертикально-інтегрованих структур / Д. В. Колесніков // Екон. вісн. — 2013. — № 2. — С. 9–15.

10. Федотова М. А. Управление стоимостью компании / М. А. Федотова. — М. : Финансы и статистика. — 2003. — 215 с.
11. Коупленд Т. Стоимость компаний: оценка и управление / Т. Коупленд, Т. Колер, Дж. Муррин; пер. с англ. — М. : Олимп-Бизнес. — 2005. — 569 с.
12. Эванс Ф. Оценка компании при слияниях и поглощениях: Создание стоимости в частных компаниях / Ф. Эванс, Д. Бишоп. — М. : Альпина Бизнес Букс. — 2004. — 332 с.
13. Оксак А. О. Інституційні чинники підвищення ефекту синергії як результату злиття та поглинання на вітчизняних підприємствах / А. О. Оксак // Інновац. екон. — 2015. — № 5 (54). — С. 126–130.
14. Merton R. C. The Global Financial System Project / R. C. Merton, P. Tufano, T. K. McCraw — Boston: Harvard Business School Press. — 1998. — 192 p.
15. Иванов А. Е. Предварительное обоснование сделок слияния и поглощения на основе анализа иерархий возможных синергетических эффектов / А. Е. Иванов // Экон. анализ. — 2013. — № 8. — С. 39–47.
16. Хасаншина Н. Б. Экономические цели и мотивы корпоративной интеграции / Н. Б. Хасаншина // Вест. С.-П. гос. ун-та. — 2010. — № 2. — (Серия 5 : Экономика) [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskie-tseli-i-motivy-korporativnoy-integratsii>.
17. Ляхов А. В. Понятия и виды синергизма / А. В. Ляхов, М. В. Крачулова // Экон. пром-сті. — 2009. — № 4. — С. 25–30 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2009_4_7.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2016.

Gamma T. Synergy as a factor of the efficiency of M&A agreements.

Background. *In scientific discussions on the implementation of the integration processes one of the most complex and controversial is the question of assessing the effectiveness of mergers and acquisitions, which leads to a clash between often opposed points of view. Some authors believe integration is really an important source of business efficiency increasing, others argue that integration of the companies as a result of internal conflict of interests often reflects the imperious instincts of managers and leads to negative dynamics of indicators of efficiency.*

The aim of the article lies in the comprehensive study and systematization of knowledge on the issue of the essence, sources of initiation and assessment of synergetic effect in the integration processes for constructing of conceptual scheme of obtaining an overall synergetic effect in the implementation of the integration interaction, which will be the basis for the development of the methodology of determining its size.

Material and methods. *Theoretical and methodological basis of research are scientific works of representatives of different schools and directions of economic theory, modern scientific developments of domestic and foreign scientists on issues of synergy, the synergetic effect of their manifestation and measurement in integration processes. Methodological basis of the research was compiled by systematic and comprehensive approaches to the study of the synergistic effect in the integration processes. In this study we used the structural-logical method, comparative analysis, thus ensuring the validity of theoretical positions and arguments of conclusions.*

Results. *In order to develop adequate domestic realities methodology for the evaluation of synergistic effect in the integration processes, it is necessary to rely on the appropriate conceptual basis and for that it is necessary to understand the basic definitions. The author examined the achievements of domestic and foreign economists*

on the question of definition of essence of definitions «synergy» and «synergetic effect», as the result of which the classification of the types of synergetic effect on different signs was systematized and expanded. It was determined that the most important criterion of efficiency of integration processes is the increasing of benefits of the company-integrator owners and the united business, and the main subjective purpose of any business activity is the obtaining and increasing of profit, therefore it was suggested to identify the types of synergetic effect on the basis of origin (source) of profit: operational, financial, managerial, marketing, investment, functional, and innovative. On the basis of this study the author developed a conceptual scheme for the overall synergistic effect obtaining in the integration processes, which is the basis for the development of the methodology of determining its size.

The main factors affecting the synergetic effect on the macro and micro level were distinguished and it was offered to assess this influence by the method of analysis of hierarchies.

Conclusion. Existing methods for determining the size of synergistic effect are based on the understanding by the authors of its economic nature and its sources. The most important criterion of integration processes efficiency is the increasing of benefits of the company-integrator owners and the united business, and the main subjective purpose of any business activity is the obtaining and increasing of profit, therefore it was suggested to identify the types of synergetic effect on the basis of origin (source) of profit: operational, financial, managerial, marketing, investment, functional, and innovative.

Keywords: synergy, synergetic effect, agglomeration effect, integration processes, merger and acquisition agreement, method of analysis of hierarchies.

REFERENCES

1. Fadjejeva I. G. Synergizm ta koordynacija roboty pidsystem v integrovaniy systemi upravlinnja naftogazovydobuvnoi' korporacii' / I. G. Fadjejeva // ECh-XXI. — 2012. — № 1–2. — S. 32–35.
2. Grybyk I. I. Osoblyvosti rozvytku korporatyvnoi' kul'tury na zasadah samoorganizacii' ta synergii' / I. I. Grybyk, N. V. Smolins'ka, A. M. Gyrylo // Problemy ekonomiky ta upravlinnja. — 2008. — № 611. — S. 142–147.
3. Balabanyč A. Mehanizm vymirjuvannja rezul'tatyvnosti marketyngovoi' vzajemodii' pidprijemstv na osnovi koncepcii' synergizmu / A. Balabanyč // Torgivlja i rynek Ukraïny : zb. nauk. prac'. — 2013. — № 36. — S. 286–296.
4. Marchenko V. P. Metodychni pidhody do ocinjuvannja synergetychnogo efektu zlyttja ta poglynnannja / V. P. Marchenko // Aktual'ni pytan. ekon. — 2011. — № 4 (118). — S. 135–143.
5. Dmytryshyn O. V. Synergetychnyj pidhid do zdijsnennja pidprijemnyč'koi' dijal'nosti / O. V. Dmytryshyn, V. V. Jacura // Nauk. visn. Nac. lisotehn. un-tu Ukraïny. — 2011. — Vyp. 21.10. — S. 194–199.
6. Pidval'na O. G. Synergijnyj efekt v menedzhmenti / O. G. Pidval'na, N. O. Kozjar // Efekt. ekon. : elektron. nauk. fah. vyd. — 2013. — № 3 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1865>.
7. Vodjanka L. D. Synergetychnyj efekt u dijal'nosti pidprijemstv: klasyfikacija ta pidhody do ocinjuvannja / L. D. Vodjanka, I. V. Jaskal // Visn. Hm. nac. un-tu. — 2012. — № 3. — T. 1. — S. 7–12.
8. Cherenec'ka O. V. Sutnist' ta znachennja synergetychnogo efektu v systemi upravlinnja na pidprijemstvi / O. V. Cherenec'ka // Nauk. visn. Myk. nac. un-tu im. V. O. Suhomlynskogo. — 2014. — Vyp. 2. — S. 762–765.

9. Kolesnikov D. V. Sutnist' synergii' ta klasyfikacija i'i' vydiv u doslidzhenni vertykal'no-integrovanyh struktur / D. V. Kolesnikov // *Ekon. visn.* — 2013. — № 2. — S. 9–15.
10. Fedotova M. A. Upravlenie stoimost'ju kompanii : monograf. / M. A. Fedotova. — M. : Finansy i statistika. — 2003. — 215 s.
11. Kouplend T. Stoimost' kompanij: ocenka i upravlenie / T. Kouplend, T. Koler, Dzh. Murrin; per. s angl. — M. : Olimp-Biznes. — 2005. — 569 s.
12. Jevans F. Ocenka kompanii pri slijanijah i pogloshhenijah: Sozdanie stoimosti v chastnyh kompanijah / F. Jevans, D. Bishop. — M. : Al'pina Biznes Buks. — 2004. — 332 s.
13. Oksak A. O. Instytucijni chynnyky pidvyshhennja efektu synergii' jak rezul'tatu zlyttja ta poglynannja na vitchyznjanyh pidpryjemstvah / A. O. Oksak // *Innovac. ekon.* — 2015. — № 5 (54). — S. 126–130.
14. Merton R. C. The Global Financial System Project / R. C. Merton, P. Tufano, T. K. McCraw — Boston: Harvard Business School Press. — 1998. — 192 p.
15. Ivanov A. E. Predvaritel'noe obosnovanie sdelok slijanija i pogloshhenija na osnove analiza ierarhij vozmozhnyh sinergeticheskikh jeffektov / A. E. Ivanov // *Jekon. analiz.* — 2013. — № 8. — S. 39–47.
16. Hasanshina N. B. Jekonomicheskie celi i motivy korporativnoj integracii / N. B. Hasanshina // *Vest. S.-P. gos. un-ta.* — 2010. — № 2. — (Serija 5 : Jekonomika) [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskie-tseli-i-motivy-korporativnoy-integratsii>.
17. Ljahov A. V. Ponjatija i vidy sinergizma / A. V. Ljahov, M. V. Krachulova // *Ekon. prom-ti.* — 2009. — № 4. — S. 25–30 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2009_4_7.

УДК 658.7:339.92

ЯЦЮТА Олександра,

аспірант кафедри економічної теорії та конкурентної політики КНТЕУ

ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНА СИСТЕМА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Розглянуто потребу розвитку транспортно-логістичної системи України, проаналізовано перспективи розвитку вітчизняного транзитного потенціалу шляхом участі у міжнародних транспортних проектах, зокрема, досліджено участь нашої держави у транспортних проектах ЄС для Дунайського регіону та проекті ТРАСЕКА, визначено перспективи подальшого розвитку транспортно-логістичної системи України як підсистеми національної економіки.

Ключові слова: транзит, інфраструктура, логістика, транспортно-логістична система, міжнародні транспортні коридори, інтеграція.

Яцюта А. Транспортно-логистическая система Украины в условиях европейской интеграции. Рассмотрена необходимость развития транспортно-логистической системы Украины, проанализированы перспективы развития отечественного транзитного потенциала путем участия в международных транспортных проектах, в частности, исследовано участие нашего государства в транспортных проектах ЕС для Дунайского региона и проекте ТРАСЕКА, определены перспективы дальнейшего развития транспортно-логистической системы как подсистемы национальной экономики.

Ключевые слова: транзит, инфраструктура, логистика, транспортно-логистическая система, международные транспортные коридоры, интеграция.

Постановка проблеми. Розбудова та розвиток транспортно-логістичної системи (далі – ТЛС) України значною мірою обумовлюється її європейським напрямом інтеграції. Досвід країн Західної Європи та Північної Америки свідчить, що розвиток логістики та транспортного сектору дає змогу зменшити загальнологістичні витрати майже на 12–35 %, транспортні витрати – на 7–20 %, витрати на навантажувально-розвантажувальні роботи та збереження матеріального потоку – на 15–30 %, а також прискорити швидкість обігу матеріальних ресурсів на 20–40 % та скоротити їх запаси на 50–200 %. Координацію технологічної, технічної та організаційно-економічної взаємодії між усіма функціональними ланками в таких країнах забезпечує відповідна

логістична система, яка забезпечує взаємодію всіх учасників транспортно-розподільчого процесу в організаційно-економічному, технічному, технологічному та інформаційному аспектах руху вантажних потоків [1, с. 208]. Ці аспекти зумовлюють актуальність дослідження розвитку ТЛС України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування транспортно-логістичних систем розглянуті у працях таких вчених: О. Бойко, В. Брагінський, І. Єрмаков, Н. Ільченко, І. Іртищева, С. Мінакова, К. Михайличенко, Н. Попова, О. Соколова, О. Христенко, Т. Чернявська [2–10]. Розвитку транспортно-логістичної системи України в контексті євроінтеграції присвячено праці І. Зайцевої [11], І. Садловської [12], О. Ткача [13], М. Устенка [1].

Поза увагою науковців у комплексі загальних проблем розвитку ТЛС України залишилися питання її розвитку шляхом участі у міжнародних транспортних проектах, зокрема, транспортно-регіональних проектах ЄС та сама логістика.

Метою статті є аналіз напрямів розвитку транспортно-логістичної системи України в умовах європейської інтеграції.

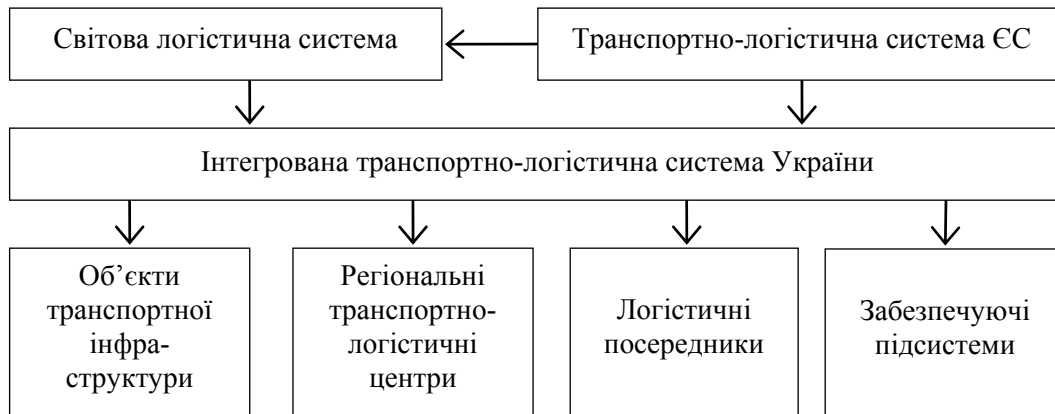
Матеріали та методи. У статті використано сукупність методів, які дають змогу реалізувати системно-концептуальну єдність дослідження, зокрема, діалектичний метод наукового пізнання, синтезу, системний та інституційний підходи. Серед матеріалів – офіційні дані урядових сайтів Міністерства інфраструктури України, Представництва України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії.

Результати дослідження. Позаяк регіони України характеризуються різними рівнями соціально-економічного розвитку та спеціалізацією виробництва окремих, особливо важливого значення набуває розвиток взаємовідносин між виробниками та системою їх транспортного обслуговування шляхом формування ТЛС, представленої у регіональних центрах та їх подальшої інтеграції в національну та міжнародну ТЛС, що сприятиме входженню у світове співтовариство як рівноправного партнера [2, с. 278–279].

Транспортно-логістична система – це інтегрована багаторівнева та багатофункціональна сукупність суб'єктів транспортно-логістичної діяльності та об'єктів транспортно-логістичної інфраструктури країни, що взаємодіють між собою з метою оптимізації руху вантажопотоків за мінімальних витрат на максимально вигідних умовах, та забезпечує якісне надання транспортно-логістичних послуг. На створення ефективної ТЛС безпосередньо впливають: міжнародне та національне регулювання перевезення вантажів, фінансова система країни, ринкова інфраструктура, природно-ресурсний потенціал країни, ринок споживачів транспортно-логістичних послуг [3].

Структура ТЛС України має складатися із сукупності взаємопов'язаних елементів взаємодії на регіональних та локальних рівнях. Як головні елементи системи можна виокремити об'єкти транспортної інфраструктури, регіональні розподільчі центри (термінальні комплекси,

логістичні транспортно-розподільчі центри), логістичні посередники (експедитори, власники терміналів, товарних та митних складів, агенти) та забезпечувальні підсистеми (інформаційна, фінансова, нормативно-правова, науково-технічне та кадрове забезпечення). За умови взаємодії всіх елементів системи можливе зниження логістичних витрат та підвищення якості транспортного обслуговування загалом (рис. 1).

Рис. 1. Інтегрована транспортно-логістична система України

Джерело: розроблено автором

Розвиток інтегрованої ТЛС країни як підсистеми економічної системи країни та складової частини міжнародних ТЛС дає змогу зайняти конкурентоспроможні позиції на міжнародних ринках логістичних послуг.

В умовах нестабільної фінансової ситуації, що склалася в країні, та зважаючи на економіко географічне положення України, розвиток ТЛС можливий шляхом розвитку транзитного потенціалу країни та участі України у міжнародних транспортно-логістичних проектах.

Великий транзитний потенціал України обумовлює також наявність розвиненої транспортної інфраструктури, зокрема 22 тис. км залізничних шляхів, з яких 45 % електрифіковано, щільної мережі автомобільних доріг загального користування протяжністю 170 тис. км, системи незамерзаючих морських торговельних портів Чорноморсько-Азовського басейну та портів в Українському Придунав'ї, великої кількості річок, придатних для судноплавства [7, с. 60].

Проте на сьогодні Україна стрімко втрачає свої позиції країни-транзитера та стає неконкурентоспроможною на міжнародному ринку транспортних послуг. Сучасна ситуація розвивається в напрямі стрімкого звуження транзитних можливостей України. Обсяг транзиту вантажів (без урахування трубопровідного транспорту) скоротився з 107,2 млн т у 2007 р. до 36,2 млн т у 2014 р. У структурі зовнішньоторговельних вантажних перевезень (експорт, імпорт, транзит) частка транзиту зменшилася із 37 % у 2007 р. до 15 % у 2013 р., що відповідно зменшило обсяг валютних надходжень в Україну [7, с. 60].

Основними чинниками зменшення ролі України як транзитера є:

- цілеспрямована політика Росії щодо виключення України із транзитних потоків;
- недостатність темпів та обсягів розбудови транспортної інфраструктури, техніко-технологічне відставання якої суттєво здорожує процес доставки товару та призводить до переорієнтації транспортних потоків в обхід території України;
- незадовільний транспортно-експлуатаційний стан доріг, 90 % яких потребує реконструкції або ремонту, середня швидкість руху на автодорогах України у 2–3 рази нижча, ніж у західноєвропейських країнах, на вітчизняних дорогах стає економічно не вигідною експлуатація сучасних автомобілів з поліпшеними технічними та екологічними характеристиками. Також незадовільним є стан залізничних колій, ділянки якої прийшли в незадовільний стан та підлягають заміні через вік та тривалу експлуатацію;
- брак належного сервісу та уваги до нагальних потреб клієнтів з боку державних транспортних монополій і державних контролюючих органів та служб;
- неузгодженість тарифної політики Укрзалізниці та морських торговельних портів України, пряме лобювання ними інтересів окремих комерційних структур. Надмірна складність і тривалість процедур перетину кордону, а також недостатня пропускна спроможність пунктів перетину кордонів;
- відсутність послідовної державної політики щодо розвитку транзитного потенціалу України та розбудови пріоритетної транспортної мережі [7, с. 62].

Країни ЄС досягли особливо значних успіхів у координації транспортно-логістичної стратегії, яка дістала назву єврологістика, та розглядається як інфраструктурна основа та важлива складова процесу євроінтеграції. У проектах єврологістики, важливе місце належить Україні, котра пов'язана з її надзвичайно вигідним географічно-транзитним положенням, яке обумовлено, в першу чергу, проходженням територією країни Пан'європейських транспортних коридорів (див. табл. 1). Їх інтенсивне використання може значно збільшити доходи державного та регіональних бюджетів, сприятиме розвитку дорожньої інфраструктури, транспортної та усіх причетних до неї галузей загалом.

Європейська Рада наполягає на переорієнтуванні інвестицій в інфраструктуру Транс'європейських мереж, пріоритетні проекти яких є суттєвими елементами для посилення цілісності внутрішнього ринку. Вартість створення Транс'європейської транспортної мережі у період з 2007 по 2020 рр. оцінюється у 600 млрд євро [14]. Затримки у створенні ефективних транс'європейських зв'язків, зокрема транскордонних ділянок, негативно впливають на конкурентоспроможність Європейського Союзу, держав-членів та периферійних регіонів.

Таблиця 1

Міжнародні транспортні коридори, що проходять територією України

Номер коридору	Транспортний коридор
№ 3	(Берлін – Вроцлав – Катовіце – Львів – Київ)
№ 5	(Лісабон – Барселона – Трієст – Будапешт – Київ)
№ 7	(Дунайський) (Німеччина – Австрія – Словаччина – Угорщина – Румунія – Болгарія – Молдова)
№ 9	(Гельсінкі – Санкт-Петербург – Вітебськ – Київ – Кишинів – Пловдів – Салоніки)
«ТРАСЕКА»*	ЄС, Азербайджан, Вірменія, Болгарія, Грузія, Іран, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Румунія, Таджикистан, Туреччина, Україна, Узбекистан через Чорне море та Каспійське море

* «ТРАСЕКА» – транспортно-логістичний проект, міжрегіональна програма транспортного коридору (з англ. абревіатура Транспортний коридор Європа-Кавказ-Азія).

Джерело: узагальнено автором за [2]

Трансформація процесу розвитку транспортної мережі пройшла такий шлях: Пан'європейські (Критські) міжнародні транспортні коридори – Транс'європейські транспортні вісі – Транс'європейська транспортна мережа (TEN-T). На сьогодні завдяки Європейській політиці сусідства Транс'європейська транспортна мережа розповсюджується на Україну, Білорусь, Молдову, Грузію, Вірменію, Азербайджан.

Євроінтеграція є головним зовнішньополітичним пріоритетом України, а подальша розбудова та поглиблення взаємовідносин з ЄС здійснюється на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції (табл. 2).

Таблиця 2

Головні напрями євроінтеграції України у транспортно-логістичній сфері

Реалізація проектів залучення фінансових інструментів і коштів фінансових установ ЄС	Співробітництво у сфері гармонізації законодавства та чинних стандартів	Участь у регіональних транспортно-логістичних проектах ЄС
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Міжнародна технічна допомога ЄС у сфері транспорту ➤ Співпраця з тематичними програмами та агентствами ЄС у сфері авіаційного, морського та річкового, залізничного транспорту 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії ➤ Нормативно-правова база України щодо адаптації законодавства України у сферах транспорту, туризму та поштових послуг до законодавства ЄС 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Східне партнерство ➤ Стратегія ЄС для Дунайського регіону ➤ Міжрегіональна програма «ТРАСЕКА»

Джерело: розроблено автором

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії визначає якісно новий формат відносин між Україною та ЄС і слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні, а поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС, яка є частиною Угоди, визначає правову базу для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, а також регуляторного наближення, спрямованого на поступове входження економіки України до спільного ринку ЄС. Транспорт є однією з ключових сфер співпраці між ЄС та Україною, і відповідно до статті 368 Угоди про асоціацію головною метою такої співпраці є сприяння реструктуризації та оновленню транспортного сектору України і поступовій гармонізації чинних стандартів та політики з наявними в ЄС. Створено ефективну платформу для співпраці на регіональному рівні в рамках Транспортної панелі Східного партнерства, основною метою якої є сприяння у покращанні транспортних сполучень між ЄС та його найближчими сусідами [14].

З метою організації роботи щодо імплементації Угоди про асоціацію Міністерством інфраструктури утворено Координаційну раду та вісім робочих груп у відповідних сферах (транспортної політики та інфраструктури, безпеки та перевезення небезпечних вантажів, авіаційного транспорту, автомобільного транспорту та дорожнього господарства, залізничного транспорту, морського та річкового транспорту, поштового зв'язку та туризму). Робочі групи розробили та затвердили 15 розпоряджень Кабінету Міністрів України та схвалили 45 планів імплементації законодавства ЄС.

Важливим кроком у посиленні інтеграції між ЄС та країнами Східного партнерства стало створення спільної транспортно-логістичної мережі між ЄС та його східними сусідами 9 жовтня 2013 р. у Люксембурзі під час зустрічі Міністрів транспорту Східного партнерства. Регіональна транспортно-логістична мережа Східного партнерства, схвалена міністрами, визначає найважливіші інфраструктурні поєднання між ЄС та його східними сусідами, включаючи Україну. Мережу було розроблено у відповідності до поєднань Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T) у Литві, Латвії, Польщі та інших країнах – членах ЄС [15].

На сьогодні в межах транспортно-логістичної панелі Східного партнерства проводиться така робота:

- українська сторона вживає заходи з метою включення до регіональної мережі TEN-T внутрішніх водних шляхів України, зокрема, річок Дніпро, Південний Буг та української ділянки річки Дунай;
- розглядається можливість реалізації пріоритетних проектів з метою розвитку мережі TEN-T із залученням грантів у рамках Інструменту об'єднання Європи;
- опрацьовується низку нових перспективних проектів, зокрема, щодо диверсифікації залізничних і автомобільних маршрутів, включення яких до мережі TEN-T дасть змогу значно скоротити сполучення між

заходом та півднем Європи з подальшим виходом до країн Чорноморського басейну (Туреччини, Грузії тощо);

- українська сторона підготувала актуалізований перелік пріоритетних інфраструктурних проектів, які запропоновано ЄС на розгляд;
- ведеться робота над актуалізацією карт Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T) [16].

Проте наразі транспортна система України не відповідає стандартам і вимогам Європейського Союзу й вирізняється суттєвим відставанням щодо інфраструктури, обладнання і норм, тому на цьому етапі розвитку ТЛС країни потрібно максимально реалізувати можливості, що надає співробітництво з ЄС у межах політики сусідства, та асоціації для розвитку на території України маршрутів Транс'європейської транспортної мережі, міжнародних транспортних коридорів і нових транснаціональних транспортно-логістичних осей. Йдеться про реалізацію міжнародних транспортно-логістичних проектів із залученням фінансових інструментів ЄС і коштів фінансових установ ЄС (ЄІБ, ЄБРР). Актуальною є участь України в регіональних проектах, зокрема, щодо реалізації власних інтересів у межах виконання Стратегії ЄС для Дунайського регіону та проекту ТРАСЕКА.

Стратегія Європейського Союзу для Дунайського регіону реалізується з 2011 р. та охоплює 14 країн, з них країни Євросоюзу – Австрія, Болгарія, Німеччина (Баден-Вюртемберг, Баварія), Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина Чехія та країни, які не є членами ЄС – Боснія та Герцеговина, Молдова, Сербія, Україна, Хорватія, Чорногорія. Стратегія спрямована на забезпечення інфраструктурного, екологічного, соціально-економічного та інституційного розвитку регіону. В рамках цієї стратегії Україна бере участь у роботі пріоритетних проектів щодо поліпшення ситуації у транспортній сфері та розвитку єдиного транспортного-логістичного комплексу.

У межах проектів Стратегії передбачається будівництво автомобільної паромної переправи Ізмаїл (Україна) – Тульча (Румунія) з береговим автомобільним комплексом та глибоководного суднового каналу річки Дунай – Чорне море в українській ділянці дельти, створення річкових інформаційних служб, інтегрованої системи збору та утилізації відходів суден [17].

Також у межах проекту передбачається будівництво автомобільної магістралі «Одеса – Рені» довжиною 261 км за параметрами 1 категорії з мостовим переходом через Дністровський лиман (довжина – 5,7 км), що сприятиме розвитку транспортної інфраструктури, соціально-економічному зростанню південно-західної частини області і Одеського регіону загалом [17].

Міжрегіональна програма «ТРАСЕКА» фінансується Європейським Союзом і створена для розвитку транспортного коридору та мультимодальних перевезень з Європи через Чорне море, Кавказ, Каспійське море з виходом на країни Азії. До складу постійного

секретаріату міждержавної комісії ТРАСЕКА входять 13 країн. Україна приєдналася до програми ТРАСЕКА в 1996 р.

Маршрут ТРАСЕКА є одним із найбільш перспективних та має великий потенціал розвитку. При участі у проекті Китаю, загальний обсяг транзитних перевезень до 2020 р. очікується на рівні у понад 300 тис. контейнерів щорічно. Транспортний коридор ТРАСЕКА розглядається його учасниками як довгостроковий стабілізуючий фактор, що створює сприятливий інвестиційний клімат і позитивно впливає на міжрегіональну інтеграцію.

Чинна Стратегія розвитку ТРАСЕКА, крім удосконалення інституціональної системи транспортного коридору, а також підвищення рівня безпеки і стабільності транспорту, передбачає забезпечення безперервного руху товарів і вантажів по територіях країн з використанням різних видів транспорту [14].

У межах програми ТРАСЕКА в Україні триває реалізація таких проектів, як «Безпека автомобільного транспорту II», який передбачає здійснення нормативних та інституційних реформ шляхом ратифікації міжнародних угод в країнах ТРАСЕКА, практичне проведення аудиту безпеки дорожнього руху, транспортних засобів та аналізу ділянок доріг підвищеної небезпеки; «Морський захист та безпека II» – укріплення регіональної співпраці між ЄС та країнами-бенефіціарами в галузі морської охорони та безпеки, а також підвищення кваліфікації морських кадрів; «Діалог у сфері транспортних перевезень і взаємодії транспортних шляхів II» – підтримки ЄС розвитку транспортного сектору України, розвитку і просування концепції мережевого планування [14].

Однак подальший розвиток ТЛС та транспортного комплексу України не мають обмежуватися адаптацією до вимог та стандартів ЄС, а також розвиватися винятково в межах транс'європейських процесів. За економічної та фінансової підтримки в рамках європейських транспортно-логістичних проектів можливий всебічний розвиток національної транспортно-логістичної системи України як підсистеми економічної системи країни.

Функціонування розвиненої ТЛС, забезпеченої відповідною транспортною інфраструктурою та розвиненою за всіма регіонами країни, сприятиме розвитку багатьох галузей економіки та виступатиме підґрунтям економічного розвитку держави.

Висновки. Проведений аналіз дозволив визначити такі складові розвитку інтегрованої транспортно-логістичної системи країни, як:

- державне регулювання логістичних процесів, у тому числі їх правове забезпечення (за галузями, видами діяльності);
- створення та експлуатація транспортної інфраструктури (по галузях, за видами діяльності);
- стимулювання розвитку логістичних проектів (по регіонах, галузях, видах діяльності) [4, с. 57].

Формування інтегрованої ТЛС України сприятиме розвитку економіки та підвищенню конкурентоспроможності країни на міжнародних ринках транспортно-логістичних послуг. Їх розвиток можливий шляхом відновлення транзитного потенціалу України, її участі в міжнародних транспортних проектах ЄС. Установлення Україною партнерських відносин з ЄС насамперед у сфері транспорту сприятиме поглибленню євроінтеграції, макроекономічній стабілізації та поліпшенню економічної ситуації країни загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Устенко М. О. Актуальність формування транспортно-логістичних систем в умовах євроінтеграції / М. О. Устенко // Вісн екон. трансп. і пром-сті. — 2015. — № 49. — С. 207–210.
2. Бойко О. В. Ринок транспортних послуг: основи методології розвитку : монограф. / О. В. Бойко. — К. : Кондор, 2014. — 494 с.
3. Брагінський В. В. Розвиток транспортно-логістичної системи як форма реалізації транзитного потенціалу України / В. В. Брагінський // Державне управління: теорія і практика. — 2011. — № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/index.htm>.
4. Ермаков И. А. Постановка проблемы развития национальной логистической системы / И. А. Ермаков, Д. В. Петухов // Логистика. — 2014. — № 11. — С. 56–59.
5. Ильченко Н. Б. Организация логистической деятельности украинских торговых предприятий: интеграционный процесс / Н. Ильченко // Логистика: проблемы и решения. — 2010. — № 3. — С. 28–35.
6. Іртищева І. О. Структура транспортно-логістичної системи України / І. О. Іртищева, С. М. Мінакова, О. А. Христенко // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2015. — № 4. — С. 146–149.
7. Михайличенко К. М. Відновлення транзитного потенціалу як чинник підвищення конкурентоспроможності України / К. Михайличенко // Стратегічні пріоритети. — 2015. — № 4. — С. 59–65.
8. Попова Н. В. Транспортно-логістична система: дефініція та складові / Н. В. Попова // Бізнес Інформ. — 2016. — № 1. — С. 169–174.
9. Соколова О. Є. Теоретико-методологічні основи формування транспортно-логістичної системи України [Електронний ресурс] / О. Є. Соколова. — Режим доступу : <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/182/173>.
10. Чернявська Т. А. Стратегічні напрями розвитку транспортно-комунікативної системи України в контексті забезпечення національної безпеки і самодостатності / Т. Чернявська // Екон. вісн. Нац. гірн. ун-ту. — 2015. — № 3. — С. 68–76.
11. Зайцева І. Ю. Фінансово-правові аспекти процесу інтеграції України до Транс-Європейської транспортної мережі ТЕМ-Т / І. Ю. Зайцева // Вісн. екон. трансп. і пром-сті. — 2014. — № 46. — С. 223–227.
12. Садловська І. П. Розвиток національної транспортної мережі України та її інтеграція до пріоритетних транспортних мереж ЄС / І. Садловська // Зб. наук пр. Держ. екон.-техн. ун-ту трансп. — 2015. — № 31. — С. 16–26.
13. Ткач О. В. Формування єдиної логістичної системи: важлива складова євроінтеграційних процесів / О. В. Ткач, І. А. Волощук // Наук вісн. Херсон. держ. ун-ту. — 2014. — № 9. — С. 208–212. — (Серія «Економіка»).
14. Співробітництво Україна – ЄС в сфері транспорту // Офіційний сайт Представництва України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/sectoral-dialogue/transport>.

15. Міжнародна технічна допомога ЄС у сфері транспорту // Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mtu.gov.ua/content/mizhnarodna-tehnichna-dopomoga-es-u-sferi-transportu.html>.
16. Загальна інформація щодо Східного партнерства // Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mtu.gov.ua/content/shidne-partnerstvo.html>.
17. Стратегія ЄС для Дунайського регіону // Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mtu.gov.ua/content/strategiya-es-dlya-dunayskogo-regionu.html>.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2016.

Yatsiuta O. Transport and logistics system of Ukraine in conditions of European integration.

Background. The construction and development of transport-logistic system of Ukraine is largely driven by its European integration. The experience of countries of Western Europe and North America proves that the development of the logistics and transport sector allows to reduce total logistic and transportation costs, accelerate the velocity of material resources circulation and to reduce their stockpiles. The coordination of technological, technical and organizational-economic interaction between all functional units in such countries is provided by appropriate logistic system that provides interaction between all participants in the transport and distribution process in the organizational-economic, technical, technological and informational aspects of freight flows.

The ***aim*** of the article is the analysis of development directions of transport and logistics system of Ukraine in conditions of European integration.

Material and methods. The article uses a combination of methods, allowing to implement system-conceptual unity of research, in particular the dialectical method of scientific cognition, methods of synthesis, systemic and institutional approaches.

Results. The current state of the logistics services world market and advantages of using logistics was analyzed in the article. The possibility of logistics development in Ukraine by formation of transport and logistics system and realization of transit potential of the country was defined. The current state of transit and the main factors of the loss of Ukraine's transit potential were considered. The possibility of transport and logistics system development in Ukraine in conditions of participation in regional transportation projects of EU was actualized. The development level of logistics of the European Union and Ukraine's place in the projects of euro logistics was investigated. The main directions of Ukraine's European integration in the transport sphere and implementation opportunities for cooperation with the EU were defined. The main directions and prospects of Ukraine's participation in EU projects for the Danube Region and the TRACECA project were analyzed. The necessity of further development of Ukrainian transport and logistics system as a subsystem of the economic system of the country that will contribute to economic development of Ukraine was defined.

Conclusion. On the basis of the conducted research it is established that the formation of the integrated TLS of Ukraine will contribute to the development of the economy and enhance the country's competitiveness in the international markets of transport and logistics services. Their development is possible by restoring the country's transit potential, participation of Ukraine in international transport projects of the EU. The establishment of Ukraine's partnership relations with the EU especially in transport sphere will contribute to the deepening of European integration of Ukraine, macroeconomic stabilization and improvement of the economic situation of the country as a whole.

Keywords: transit, infrastructure, logistics, transportation and logistics system, international transport corridors, integration.

REFERENCES

1. Ustenko M. O. Aktual'nist' formuvannja transportno-logistychnyh system v umovah jevrintegracii' / M. O. Ustenko // *Visn ekon. transp. i prom-sti.* — 2015. — № 49. — S. 207–210.
2. Bojko O. V. Rynok transportnyh poslug: osnovy metodologii' rozvytku : monograf. / O. V. Bojko. — K. : Kondor, 2014. — 494 s.
3. Bragins'kyj V. V. Rozvytok transportno-logistychnoi' systemy jak forma realizacii' tranzytnogo potencialu Ukrai'ny / V. V. Bragins'kyj // *Derzhavne upravlinnja: teorija i praktyka.* — 2011. — № 2 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/index.htm>.
4. Ermakov Y. A. Postanovka problemy rozvytyja nacyonal'noj logystycheskoj systemy / Y. A. Ermakov, D. V. Petuhov // *Logistyka.* — 2014. — № 11. — S. 56–59.
5. Yl'chenko N. B. Organyzacyja logystycheskoj dejatel'nosti ukrajskyh tohovyh predpryjatyj: yntegracyonnyj process / N. Yl'chenko // *Logistyka: problemy y reshenyja.* — 2010. — № 3. — S. 28–35.
6. Irtyshheva I. O. Struktura transportno-logistychnoi' systemy Ukrai'ny / I. O. Irtyshheva, S. M. Minakova, O. A. Hrystenko // *Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky.* — 2015. — № 4. — S. 146–149.
7. Myhajlychenko K. M. Vidnovlennja tranzytnogo potencialu jak chynnyk pidvyshhennja konkurentospromozhnosti Ukrai'ny / K. Myhajlychenko // *Strategichni priorityety.* — 2015. — № 4. — S. 59–65.
8. Popova N. V. Transportno-logistychna systema: definicija ta skladovi / N. V. Popova // *Biznes Inform.* — 2016. — № 1. — S. 169–174.
9. Sokolova O. Je. Teoretyko-metodologichni osnovy formuvannja transportno-logistychnoi' systemy Ukrai'ny [Elektronnyj resurs] / O. Je. Sokolova. — Rezhym dostupu : <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/182/173>.
10. Chernjavs'ka T. A. Strategichni naprjamy rozvytku transportno-komunikatyvnoi' systemy Ukrai'ny v konteksti zabezpechennja nacional'noi' bezpeky i samodostatnosti / T. Chernjavs'ka // *Ekon. visn. Nac. girn. un-tu.* — 2015. — № 3. — S. 68–76.
11. Zajceva I. Ju. Finansovo-pravovi aspekty procesu integracii' Ukrai'ny do Trans-Jevropejs'koi' transportnoi' merezhi TEM-T / I. Ju. Zajceva // *Visn. ekon. transp. i prom-sti.* — 2014. — № 46. — S. 223–227.
12. Sadlovs'ka I. P. Rozvytok nacional'noi' transportnoi' merezhi Ukrai'ny ta ii' integracija do priorityetnyh transportnyh merezhi JeS / I. P. Sadlovs'ka // *Zb. nauk pr. Derzh. ekon.-tehn. un-tu transp.* — 2015. — № 31. — S. 16–26.
13. Tkach O. V. Formuvannja jedynoi' logistychnoi' systemy: vazhlyva skladova jevro-integracijnyh procesiv / O. V. Tkach, I. A. Voloshhuk // *Nauk visn. Herson. derzh. un-tu.* — 2014. — № 9. — S. 208–212. — (Serija «Ekonomika»).
14. Spivrobitnyctvo Ukrai'na – JeS v sferi transportu // Oficijnyj sajт Predstavnyctva Ukrai'ny pry Jevropejs'komu Sojuzi ta Jevropejs'komu Spivtovarystvi z atomnoi' energii' [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ukraine-eu/sectoral-dialogue/transport>.
15. Mizhnarodna tehnicna dopomoga JeS u sferi transportu // Oficijnyj sajт Ministerstva infrastruktury Ukrai'ny [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://mtu.gov.ua/content/mizhnarodna-tehnicna-dopomoga-es-u-sferi-transportu.html>.
16. Zagal'na informacija shhodo Shidnogo partnerstva // Oficijnyj sajт Ministerstva infrastruktury Ukrai'ny [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://mtu.gov.ua/content/shidne-partnerstvo.html>.
17. Strategija JeS dlja Dunajs'kogo regionu // Oficijnyj sajт Ministerstva infrastruktury Ukrai'ny [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://mtu.gov.ua/content/strategiya-es-dlya-dunajskogo-regionu.html>.

ФІНАНСИ

УДК 657.6:378

БЛАКИТА Ганна,

д. е. н., професор, професор кафедри бухгалтерського обліку КНТЕУ

ОТКАЛЕНКО Олена,

аспірант кафедри бухгалтерського обліку КНТЕУ

ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ АУДИТ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Досліджено поняття державного фінансового аудиту, визначено його мету та завдання. Обґрунтовано систему принципів, на яких має базуватися державний фінансовий аудит. Установлено етапи здійснення державного фінансового аудиту та запропоновано описативну модель державного фінансового аудиту системи вищої освіти, яка визначає складові системи державного фінансового аудиту та охоплює процеси формування та використання бюджету вищого навчального закладу.

Ключові слова: державний фінансовий аудит, описативна модель, фінансові ресурси, контрольні параметри, вищий навчальний заклад, система вищої освіти.

Блакита А., Откаленко Е. Государственный финансовый аудит системы высшего образования. Исследовано понятие государственного финансового аудита, определены его цель и задачи. Обоснована система принципов, на которых должен базироваться государственный финансовый аудит. Установлены этапы осуществления государственного финансового аудита и предложена описативная модель государственного финансового аудита системы высшего образования, определяющая составляющие системы государственного финансового аудита и охватывающая процессы формирования и использования бюджета высшего учебного заведения.

Ключевые слова: государственный финансовый аудит, финансовые ресурсы, описативная модель, контрольные параметры, высшее учебное заведение, система высшего образования.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку державного управління публічними ресурсами становлення в Україні інституту державного фінансового аудиту відбувається суперечливо, нединамічно, під час тривалих дискусій – від цілковитого копіювання зарубіжних аналогів до пошуку національних особливостей і вільного трактування

© Блакита Г., Откаленко О., 2016

його методологічних та організаційних засад. Це зумовлено тим, що державний фінансовий аудит є новим явищем в теорії та практиці державного фінансового контролю України. Суттєвою проблемою його сталого розвитку є перманентна неузгоджена зміна кодифікованого законодавства, законів та постанов, що мають унормувувати питання його проведення.

В європейському розумінні державний внутрішній фінансовий контроль має забезпечити належне управління державними фінансами і розглядається як сукупність внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту, які базуються на відповідальності керівника [1, с. 5]. Таке європейське розуміння системи державного внутрішнього фінансового аудиту означає ефективне управління вищим навчальним закладом державного сектору на основі організації системи контролю за її функціонуванням. Внутрішній аудит як форма державного внутрішнього контролю згідно із чинною концепцією розвитку без зовнішнього державного фінансового аудиту не дає змоги стверджувати про створення та ефективне функціонування системи державного фінансового аудиту в Україні. Часткове врахування зазначеної умови, а також майже недослідженість теоретико-методологічних аспектів державного фінансового аудиту актуалізує потребу дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням розвитку системи державного фінансового аудиту присвячено багато праць вчених і практиків. Зокрема, теоретичні засади, методологію, питання стандартизації державного фінансового аудиту розкрито в працях С. В. Бардаша, Л. В. Дікань, Є. В. Мниха, Ю. Б. Слободяник, Л. В. Сухаревої, І. О. Шевченко, О. А. Шевчука [2–7]. Огляд наукових публікацій свідчить про загальне формування теоретичних положень державного фінансового аудиту, однак за окремими базовими поняттями його теорії, а також методичними підходами щодо проведення державного фінансового аудиту державних ВНЗ має місце певна неузгодженість.

До нерозв'язаної частини загальної наукової проблеми варто віднести поліваріантність трактування суті та ідентифікації державного фінансового аудиту в системі державного фінансового контролю, остаточну невизначеність складу принципів та методики проведення державного фінансового аудиту державних ВНЗ.

На основі викладеного можна сформулювати **мету** дослідження як визначення концептуальних засад державного фінансового аудиту, яка передбачає реалізацію таких завдань:

- дослідження поняття державного фінансового аудиту, визначення його мети та завдання;
- обґрунтування системи принципів, на яких має базуватися державний фінансовий аудит;
- визначення етапів здійснення державного фінансового аудиту;
- розроблення дескриптивної моделі державного фінансового аудиту системи вищої освіти.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження стали законодавчі та нормативно-правові акти України, монографічні дослідження та наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених.

Під час написання статті використано загальнонаукові та спеціфічні методи пізнання об'єктивної природи економічних явищ та процесів: аналізу та синтезу, індукції та дедукції – за уточнення понятійно-категорійного апарату; групування та зведення, вибіркового спостереження, табличний – з метою обробки статистичних даних; групування, порівняння, логічного моделювання, системного підходу – для розроблення дескриптивної моделі державного фінансового аудиту системи вищої освіти. Табличні та графічні методи використано для наочного зображення статистичного матеріалу й схематичного подання ряду теоретичних положень статті.

Результати дослідження. Наразі застосування на практиці діяльності державних органів фінансового контролю державного фінансового аудиту є вкрай актуальним, адже впровадження на засадах системного підходу державного фінансового аудиту робить контроль вкрай важливим для ефективного проведення оперативного управління процесами та в певній мірі запобігає прийняттю неправомірних та неефективних управлінських рішень. Це також дає змогу змінити акценти у функціях контролю – посилити превентивну (попереджуючу, запобіжну) функцію та зменшити тиск фіскальної функції [2, с. 25].

Тож визнаючи беззаперечно важливість розвитку теорії та практики аудиту, на сьогодні триває дискусія щодо суті та ідентифікації державного фінансового аудиту у загальній класифікації державного фінансового контролю.

Аналізуючи дефініцію «державний фінансовий аудит» варто зазначити, що єдиного підходу до її трактування немає. Узагальнення виокремлює деякі підходи до визначення цього поняття:

- інститут державного аудиту;
- форму державного фінансового контролю;
- перевірку та аналіз фактичного стану;
- різновид державного контролю;
- різновид державного фінансового контролю;
- перевірку та аналіз законності та ефективності [2–8].

Дослідження підходів до визначення дає змогу зробити висновок, що під державним фінансовим аудитом доречно розуміти форму державного контролю, яка полягає у незалежній перевірці та аналізі ресурсів, достовірності облікових даних та фінансової бюджетної звітності, функціонуванні системи внутрішнього контролю, наданні рекомендацій стосовно підвищення ефективності діяльності об'єкта аудиту.

Державний фінансовий аудит системи освіти, як елемент державного фінансового контролю, спрямований на досягнення певної мети, що припускає рішення певного комплексу задач. Слід зважати,

що «...задача в конкретних ситуаціях отримує різні інтерпретації та визначає відношення спостерігача до об'єкта і є критерієм, за яким відбувається відбір об'єктів і їх властивостей ...» [5, с. 47].

Тому нині немає єдиного підходу до виокремлення мети та завдань державного фінансового аудиту системи освіти, який можна розглядати через виконання бюджетних програм. Погоджуємося з думкою В. Ю. Трайтлі про те, що концептуальні основи державного фінансового аудиту варто розглядати не фрагментарно, а системно та комплексно, що якомога краще сприятиме досконалості теоретичного базису з окресленої проблематики [8, с. 46].

Мету й завдання державного фінансового аудиту системи освіти у контексті державного фінансового контролю трактують по-різному як серед науковців [6; 9; 15], так і у нормативно-правових актах [10–12] і мають суперечливий характер.

Кожен науковець у трактуванні мети державного фінансового аудиту виокремлює певні параметри, що перевіряються, і наголошує на можливості застосування результатів для підвищення ефективності використання фінансових ресурсів суб'єктів господарювання.

У Лімській декларації керівних принципів аудиту державних ресурсів [13] зазначено, що контроль державних фінансів не є самоціллю, він є обов'язковим елементом регуляторної системи, мета якої полягає у своєчасному виявленні відхилень від прийнятих стандартів, порушень принципів законності, ефективності, доцільності й економності управління фінансовими ресурсами, що дало б змогу у кожному конкретному випадку внести відповідні корективи, посилити відповідальність уповноважених осіб, отримати відшкодування збитків та перешкодити або, принаймні, унеможливити повторення виявлених порушень у майбутньому.

Стосовно завдань державного фінансового аудиту системи вищої освіти, на нашу думку, доцільно виділити напрями, пов'язані з супроводженням бюджетної програми, за якою фінансується система вищої освіти в Україні:

- оцінка раціональності прийнятого управлінського рішення (розгляд можливих альтернатив, пріоритетності бюджетних витрат);
- виявлення резервів підвищення ефективності використання фінансових ресурсів за допомогою розробки механізмів попередження нерационального та нецільового використання коштів;
- розроблення варіантів оптимізації системи управління фінансово-господарською діяльністю закладів вищої освіти;
- установлення ступеня ефективності та раціональності використання усіх видів ресурсів при підготовці фахівців з вищою освітою;
- контроль раціональності використання ресурсів;
- контроль за структурною відповідністю та цільовим призначенням формування і використання фінансових ресурсів вищими навчальними закладами.

Також важливими є завдання, що пов'язані з оцінкою результатів бюджетних програм, за якими фінансуються ВНЗ:

- оцінка досягнення мети (результативність);
- визначення соціального ефекту від підготовки фахівців з вищою освітою;
- розроблення пропозицій щодо ліквідації відхилень й вдосконалення процесу фінансування ВНЗ за окремими програмами.

Цілі та завдання державного фінансового аудиту системи вищої освіти реалізуються з дотриманням певних принципів. Визначення принципів є важливим науковим завданням, адже від її вирішення залежатиме ефективність державного фінансового аудиту. Вивчення результатів дослідження гносеологічної сутності принципів контролю як складного поліморфного явища, а саме: галузі наукових знань, форми наукового і теоретичного пізнання, виду практичної діяльності [14, с. 8], а також врахування сучасних умов функціонування вищих навчальних закладів України, дало змогу дійти висновку, що найбільш обґрунтованими для державного фінансового аудиту системи освіти є принципи:

- незалежності, який передбачає фінансову, функціональну, академічну та організаційну незалежність;
- законності, що визначає дотримання органами контролю нормативно-правових документів у галузі державного фінансового аудиту, зокрема і сфери вищої освіти;
- ефективності, що передбачає оцінювання витрат, пов'язаних з проведенням контрольних заходів;
- відповідальності, що включає в себе відповідальність посадових осіб, що реалізують контрольні повноваження; відповідальність підконтрольних суб'єктів; відповідальність осіб, на яких покладені зобов'язання з реалізації завдань щодо виконання рекомендацій з державного фінансового аудиту;
- плановості, що передбачає розроблення планів контрольних заходів на майбутній звітний період;
- професійності, який передбачає наявність у суб'єктів державного фінансового аудиту системи вищої освіти відповідних компетентностей;
- гласності, що дає доступ різним контрольним органам та широкому колу суспільства до результатів контрольних заходів;
- об'єктивності, що визначає брак суб'єктивних оцінок у діяльності органів державного фінансового аудиту системи освіти.

З приводу суб'єктів та об'єктів державного фінансового аудиту системи освіти згідно із чинним законодавством в Україні суб'єктами державного фінансового аудиту є Державна фінансова інспекція України, яку реорганізовано у Державну аудиторську службу України, та Рахункова палата України [7; 12].

Погоджуємося з думкою Л. О. Сухаревої про те, що об'єктом державного фінансового аудиту є окремі або взаємопов'язані економічні, організаційні, інформаційні, технологічні або інші характеристики

(результати) функціонування системи виконання бюджетної програми, стан яких можна оцінити кількісно та якісно [9, с. 52]. Вищі навчальні заклади державного сектору пропонуємо вважати підконтрольними суб'єктами системи державного фінансового аудиту, у межах яких здійснюють перевірку.

Проведення державного фінансового аудиту сприяє запобіганню різного роду фінансових порушень. Запорукою цього є перевірка адекватності та ефективності функціонування системи внутрішнього контролю суб'єкта господарювання, що дає змогу своєчасно виявити будь-які недоліки в облікових процесах, правилах, процедурах та забезпечити достовірність складання фінансової звітності; забезпечити керівництво необхідною інформацією для підвищення ефективності функціонування системи внутрішнього контролю та передбачити ризики в діяльності, які можуть перешкоджати досягненню поставлених цілей [7, с. 231].

Проведення державного аудиту системи освіти є необхідним для вищих навчальних закладів державного сектору, позаяк вони переважають у структурі вищої освіти. У процесі здійснення державного фінансового аудиту системи освіти перевіряється фінансовий стан, ефективність використання ресурсів та відповідність діяльності державного ВНЗ чинному законодавству.

Державний фінансовий аудит системи освіти повинен мати визначену структуру та схему проведення, що можна відобразити у формі моделі із визначенням: етапів процесу аудиту; завдань, необхідних для виконання на кожному етапі; порядку виконання різних завдань; методів та прийомів, які використовуються для виконання кожного завдання [4, с. 50].

Процес державного фінансового аудиту системи вищої освіти має складатися з п'яти основних етапів, кожен з яких містить певні стадії (див. рис. 1), які складаються з відповідних процедур.

На *першому* етапі державного фінансового аудиту системи освіти має здійснюватися планування, завданням якого є вибір конкретних тем і об'єктів контролю на черговий рік та підготовка програми проведення перевірки. Вибір тем і об'єктів аудиту здійснюють на основі стратегічного (перспективного) плану роботи органу фінансового контролю, який визначає потенційні сфери контролю на п'ять років.

На основі стратегічного (перспективного) плану розробляють річний план перевірок і одночасно вносять доповнення і уточнення до плану на наступний п'ятирічний термін. На цьому ж етапі розробляють програму проведення аудиту на основі попереднього вивчення об'єктів перевірки, за результатами якого визначають цілі та питання перевірки, критерії відповідності використання бюджетних ресурсів та методи її проведення. Складають робочий план проведення перевірки, в якому визначаються конкретні завдання членам групи перевіряльників відповідно до програми перевірки [4, с. 51].

На *другому* етапі має проводитися підготовка проведення державного фінансового аудиту системи освіти – за результатами

дослідження системи внутрішнього контролю надається позитивна, умовно позитивна або негативна оцінка та визначається, чи забезпечує система внутрішнього контролю самостійне виявлення і виправлення вищим навчальним закладом можливих ризиків.

Третій етап має бути присвячений перевірці факторів ризику – аналізу фактичної наявності і стану матеріально-технічної бази вищого навчального закладу, дані фінансових і перспективних планів, бухгалтерської документації, договорів, розпорядчих та інших документів ВНЗ, пов’язаних із плануванням і впровадженням фінансово-господарської діяльності, ведення бухгалтерського бюджетного обліку, складання звітності та організацією внутрішнього контролю.

На *четвертому* етапі мають проводитися контрольні процедури для збору інформації і фактичних даних, складатися документи, в яких зазначаються результати перевірки, і на їх основі здійснюється підготовка висновків та рекомендацій [4, с. 51].

Завершується фінансовий аудит *п’ятим* етапом, підготовкою та затвердженням звіту про його результати.

Рис. 1. Етапи та стадії державного фінансового аудиту системи вищої освіти

Джерело: доповнено авторами на підставі [4]

Погоджуємося з думкою авторів монографії «Державний фінансовий аудит: методологія та організація» про те, що державний фінансовий аудит не може бути ефективним сам собою, він безпосередньо залежить від рівня розвитку суспільства та органів державної влади. Він є результатом потреби суспільства ефективно використовувати суспільне майно та давати персональну оцінку безпосереднім розпорядникам цього майна. Це вмонтований механізм управління, який відповідає організації використання державного майна загалом, і розвивається разом із системою державного майна, є результатом розвитку [4, с. 52].

Вважаємо, що будуючи систему державного фінансового аудиту системи вищої освіти, важливе місце потрібно надати зовнішньому середовищу. Система реагує на вплив зовнішнього середовища, розвивається під дією цього впливу, але водночас зберігає якісну визначеність та властивості, що забезпечують її відносну стійкість та адаптивність функціонування. Як правило, без взаємодії із зовнішнім середовищем відкрита система не може функціонувати. Це визначає взаємозв'язок системи із дією об'єктивних економічних законів. Одним із правил застосування системного підходу є те, що кількість зв'язків системи із зовнішнім середовищем має бути мінімальною, але достатньою для нормального функціонування системи. Значне зростання кількості зв'язків ускладнює управління та контроль у системі, а їх зменшення знижує якість управління. Має бути забезпечена достатня самостійність елементів системи. Для забезпечення мобільності та адаптивності системи вона мусить мати можливість швидкої зміни власної структури.

Головними складовими системи державного фінансового аудиту вищої освіти є:

- *зовнішня структура*, яка представлена факторами впливу зовнішнього середовища на внутрішню структуру системи державного фінансового аудиту вищої освіти. Слід розрізняти такі фактори: економічні (права власності на будівлі, земельні ділянки тощо); правові (нормативно-правове забезпечення функціонування ринку освітніх послуг); наукові (дослідження проблем державних вищих навчальних закладів); соціально-ідеологічні (ставлення та готовність суспільства сприймати державні ВНЗ як повноправних учасників ринку освітніх послуг);
- *внутрішня структура*: суб'єкти аудиту, об'єкти аудиту, предмет та методи аудиту (методика), результати аудиту і параметри аудиту.

Визначаючи фактори зовнішнього середовища, що впливають на систему, скористаємося одним із правил застосування системного підходу, яке стверджує, що кількість зв'язків системи із зовнішнім середовищем має бути мінімальною, але достатньою для нормального

функціонування системи [16, с. 390]. Надмірне зростання кількості зв'язків ускладнює можливість нормального управління системою, а їх недостатність знижує якість управління. Має бути також забезпечена необхідна самостійність елементів системи. Для мобільності та адаптивності системи вона мусить мати можливість швидкої зміни своєї структури.

У контексті дослідження факторами зовнішнього середовища, що здійснюють значний вплив на систему державного фінансового аудиту, виступають економічні. До їх складу належать: права власності на ресурси, що визначають особливості діяльності підконтрольних суб'єктів; наявність і повноцінне функціонування ринку освітніх послуг, у тому числі вищими навчальними закладами державного сектору. Вплив економічних факторів на об'єкт державного фінансового аудиту сприятиме зміні всієї контрольної системи, оскільки саме специфіка об'єкта і визначає особливості її організації.

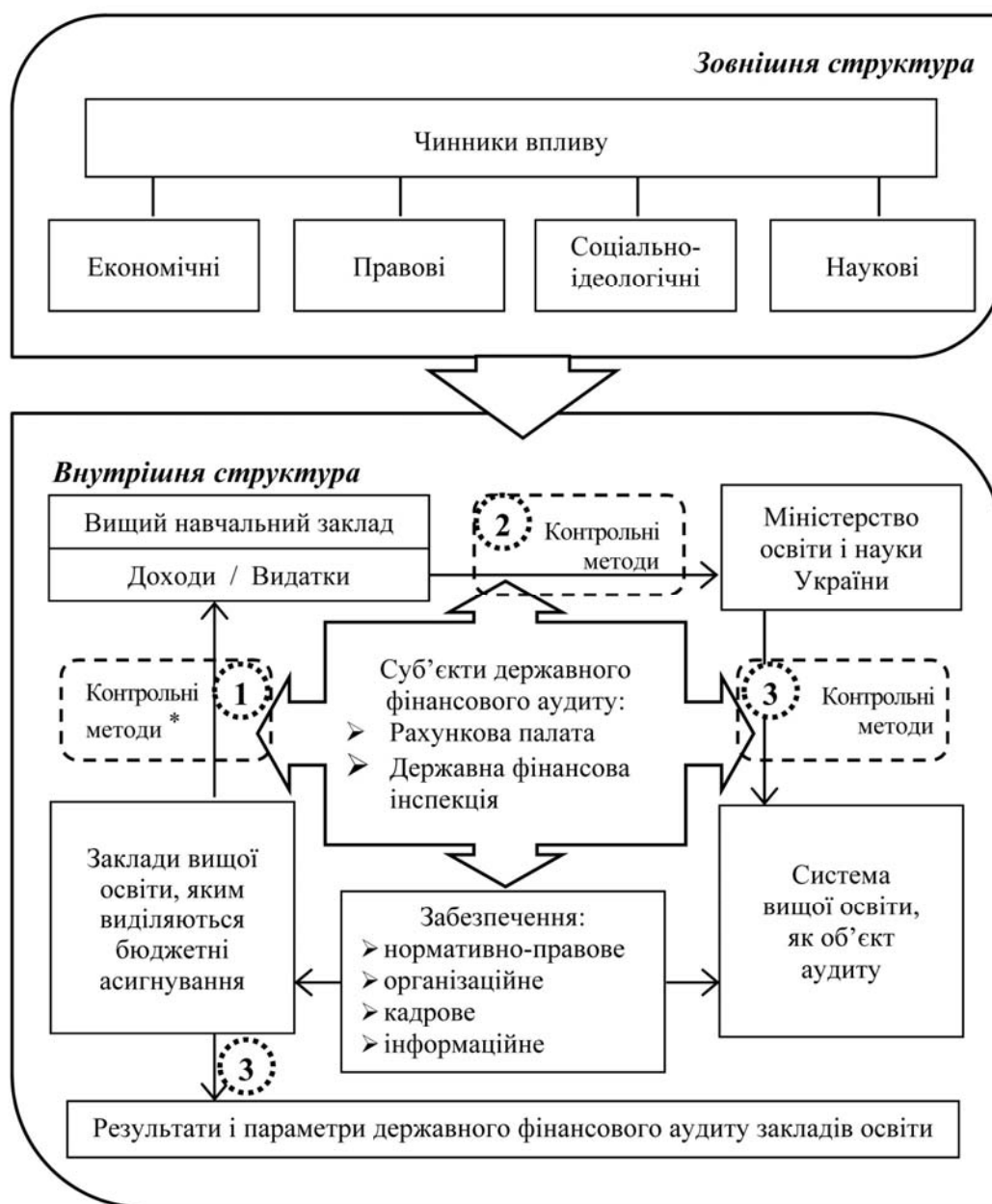
Іншою групою факторів впливу зовнішнього середовища на контрольну систему є правові фактори, позаяк від законодавчих органів вимагають створення повної та несуперечливої системи законів, які регулюють функціонування закладів вищої освіти та надання ними якісних освітніх послуг. Наявність законодавчих протиріч створює складності при функціонуванні підконтрольних суб'єктів, що збільшує ризик виникнення порушень. Соціально-ідеологічні фактори також впливають на систему державного фінансового аудиту вищої освіти, насамперед ідеться про готовність суспільства до входження до повноцінного освітнього ринку.

У сучасних умовах не можна нехтувати впливом наукових факторів на систему державного фінансового аудиту. Система вищої освіти в Україні останнім часом зазнає суттєвих змін. Це впливає на контрольні методи, що використовують суб'єкти державного фінансового аудиту у своїй діяльності, спрямовані на попередження та виявлення порушень у сфері вищої освіти.

Модель системи державного фінансового аудиту вищої освіти в Україні наведено на *рис. 2*.

Охопити всі процеси, пов'язані з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів системи вищої освіти, майже неможливо. Тому в дослідженні обмежимося оцінкою основних напрямів державного фінансового аудиту закладів освіти (здійсненням фінансового контролю за формуванням і використанням ресурсів розпорядниками коштів – вищими навчальними закладами державного сектору).

Виконання поставленої мети дасть змогу запобігти фінансовим правопорушенням у сфері вищої освіти, виявити відхилення від норм чинного законодавства у процесі підготовки фахівців з вищою освітою, а також усунути наявні недоліки та за потреби прийняти рішення щодо притягнення осіб, які допускають зазначені порушення, до юридичної відповідальності.

* Система державного фінансового аудиту закладів вищої освіти:

- ① державний фінансовий аудит на етапі формування бюджету вищого навчального закладу;
- ② державний фінансовий аудит на етапі розподілу бюджетних коштів через Міністерство освіти і науки України як головного розпорядника;
- ③ державний фінансовий аудит на етапі використання фінансових ресурсів вищим навчальним закладом.

Рис. 2. Дескриптивна модель системи державного фінансового аудиту закладів вищої освіти

Джерело: розроблено авторами

Досліджуючи внутрішню структуру системи державного фінансового аудиту вищої освіти в Україні, зазначимо, що елементами будь-якої контрольної системи на макрорівні є:

- суб'єкт контролю – юридична особа, яка від імені держави здійснює контрольні дії щодо об'єкта контролю (Рахункова палата України та Державна фінансова інспекція України);
- об'єкт контролю – вищі навчальні заклади державного сектору;
- предмет контролю – операції з фінансовими ресурсами, що підлягають контролю;
- контрольні методи – способи і прийоми контрольного впливу на об'єкт контролю;
- результати контролю – виявлення відхилень від норм, правил, планів діяльності об'єкта контролю;
- параметри контролю – вимоги до здійснення контрольної діяльності.

Дослідимо особливості елементного складу системи державного фінансового аудиту вищої освіти. Головними елементами системи державного фінансового аудиту закладів освіти є його суб'єкти. Щоб визначити перелік суб'єктів державного фінансового аудиту вищої освіти в Україні, зазначимо, що слід відокремлювати суб'єкти загальнодержавного (або зовнішнього) аудиту та відомчого (внутрішнього) аудиту.

Аудит вважають внутрішнім, коли суб'єкт і об'єкт аудиту (контролюючі і контрольовані органи) входять до однієї системи, та зовнішнім, коли суб'єкт та підконтрольний об'єкт не входять до однієї системи.

Зазвичай внутрішній аудит системи вищої освіти здійснюють міністерства, державні комітети, управління (департаменти) освіти відповідно до законодавчих та інших нормативних актів. Основним завданням внутрішнього аудиту є: контроль за використанням фінансових ресурсів та матеріально-технічної бази закладу вищої освіти; недопущення фактів безгосподарності та марнотратства; забезпечення збереження державної власності, правильної організації бухгалтерського обліку та фінансової бюджетної звітності, планування та аналіз результатів фінансово-господарської діяльності ВНЗ; додержання чинного законодавства тощо.

В Україні зовнішній аудит здійснюють від імені парламенту Рахункова палата та від імені уряду – Міністерство освіти і науки, Державна фінансова інспекція, Державна казначейська служба та решта органів контролю. Причому Міністерство освіти і науки, Державна казначейська служба, як правило, здійснюють попередній та поточний контроль, а Державна фінансова інспекція, Рахункова палата – подальший контроль. Здебільшого зовнішній аудит має каральний характер, на відміну від внутрішнього.

Вважаємо, що причинами поширення державного фінансового аудиту є: удосконалення управління державними фінансами та розвиток

самого державного контролю; чітке розмежування функцій між органами зовнішнього та внутрішнього контролю.

В умовах сьогодення в діяльності Державної фінансової інспекції аудит закладів вищої освіти застосовується паралельно з інспектуванням. Вважаємо таку практику виправданою, позаяк це сприятиме виявленню бюджетних правопорушень у сфері вищої освіти та подальшому запобіганню їм.

Висновки. Вищі навчальні заклади є як об'єктами, так і суб'єктами державного фінансового аудиту. Об'єктами аудиту є результати функціонування системи формування та використання фінансових ресурсів. Водночас вищий навчальний заклад є підконтрольним суб'єктом системи державного фінансового аудиту у сфері вищої освіти.

За результатами дослідження процесу державного фінансового аудиту системи вищої освіти запропоновано доповнити його етапами підготовки проведення аудиту та перевірки факторів ризику.

Розроблена дескриптивна модель системи державного фінансового аудиту закладів вищої освіти має зовнішню та внутрішню структуру, охоплює процеси формування бюджету та використання фінансових ресурсів вищими навчальними закладами.

Державний фінансовий аудит вищої освіти, зважаючи на ознаки ієрархічності, є підсистемою цілісної системи фінансового аудиту ринку освітніх послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боровкова Т. На шляху до внутрішнього контролю європейського зразка / Т. Боровкова // Фін. контроль. — 2012. — № 6 (77). — С. 4–5.
2. Бардаш С. В. Державний фінансовий аудит : зміст та доцільність впровадження в практику контрольної діяльності / С. В. Бардаш // Наук. вісн. ДАСОА. — 2009. — Вип. № 4. — С. 21–26.
3. Дікань Л. В. Організація внутрішнього контролю в бюджетній установі: прикладний аспект питання / Л. В. Дікань, Є. В. Дейнеко // Бізнес Інформ. — 2013. — № 10. — С. 296–301.
4. Державний фінансовий аудит: методологія і організація / [Є. В. Мних, М. О. Никонович, Н. С. Барабаш та ін.] ; за ред. Є. В. Мниха. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2009. — 319 с.
5. Сухарева Л. О. Державний аудит ефективності: системність, організація, методика : монограф. / Л. О. Сухарева, Т. В. Федченко. — Д. : ДонНУЕТ, 2013. — 289 с.
6. Шевченко Н. В. Реформування системи державного фінансового контролю в Україні: проблеми та перспективи / Н. В. Шевченко // Вісн. укр. акад. банк. справи. — 2010. — № 2 (29). — С. 34–39.
7. Шевчук О. Д. Особливості проведення державного аудиту в Україні / О. Д. Шевчук, І. Л. Мукоїд // Зб. наук. пр. ВНАУ. — 2012. — № 4. — Т. 2. — С. 230–234.
8. Трайтлі В. Ю. Уточнення економічного змісту державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм / В. Ю. Трайтлі // Молод. вч. — 2014. — № 8 (11). — С. 45–48.

9. Іващенко Л. А. Розвиток державного фінансового контролю в умовах ринкової економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.04.01 / Л. А. Іващенко ; Дніпропетров. держ. аграрн. ун-т. — Д., 2005. — 21 с.
10. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
11. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
12. Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 № 576-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.
13. Лімська декларація керівних принципів аудиту державних фінансів від 12.08.1999 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/140217>.
14. Бардаш С. В. Класифікація принципів контролю як складного поліморфного явища / С. В. Бардаш // Економіка і держава. — 2012. — № 7. — С. 4–8.
15. Жирна Ж. А. Необхідність побудови системи державного аудиту в Україні / Ж. А. Жирна // Економ. науки : зб. наук. пр. Луцьк. нац. техн. ун-ту. — 2010. — Вип. 7 (25). — Ч. 4. — С. 207–219. — (Серія «Облік і фінанси»).
16. Шевченко І. О. Теоретичні засади державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм / І. О. Шевченко // Бізнес Інформ. — 2015. — № 10. — С. 388–395.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2016.

Blakyta H., Otkalenko O. State financial audit of higher education system.

Background. Scientists do not paid attention to researching of the essence of state financial audit of higher education system because state audit of budget programs execution and efficiency audit are mostly studied.

The **aim** of the article is dedicated to disclosure of conceptual basis of the state financial audit of higher education system.

Material and methods. System of general scientific methods, that enables to achieves the goal, creates methodological basis of the article.

Results. A significant achievement of the study is the disclosure of the directions of increase of efficiency of budgetary expenses, the discovery of their role in the socio-economic development of the country. The analysis of the dynamics and structure of the expenditure part of the state and local budgets is realized. The interdependence between real GDP and the share of budget expenditures in the gross domestic product was defined. The provisions regarding the use of capital expenditures as a tool for achieving economic growth were developed. The directions of increase of efficiency of budgetary expenditures were based.

Conclusion. The study, according to the authors, will deepen the understanding of the role of budgetary expenditures in the social and economic development of the country, will allow to improve the quality of use of budgetary funds.

Keywords: budget, budget system, budget expenditures, fiscal policy, budget planning.

REFERENCES

1. Borovkova T. Na shljahu do vnutrishn'ogo kontrolju jevropejs'kogo zrazka / T. Borovkova // Fin. kontrol'. — 2012. — № 6 (77). — S. 4–5.
2. Bardash S. V. Derzhavnyj finansovyj audyt : zmist ta docil'nist' vprovadzhennja v praktyku kontrol'noi' dijal'nosti / S. V. Bardash // Nauk. visn. DASOA. — 2009. — Vyp. № 4. — S. 21–26.

3. Dikan' L. V. Organizacija vnutrishn'ogo kontrolju v bjudzhetnij ustanovi: prykladnyj aspekt pytannja / L. V. Dikan', Je. V. Dejneko // *Biznes Inform.* — 2013. — № 10. — S. 296–301.
4. Derzhavnyj finansovyj audyt: metodologija i organizacija / [Je. V. Mnyh, M. O. Nykonovych, N. S. Barabash ta in.] ; za red. Je. V. Mnyha. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t., 2009. — 319 s.
5. Suhareva L. O. Derzhavnyj audyt efektyvnosti: systemnist', organizacija, metodyka : monograf. / L. O. Suhareva, T. V. Fedchenko. — D. : DonNUET, 2013. — 289 s.
6. Shevchenko N. V. Reformuvannja systemy derzhavnogo finansovogo kontrolju v Ukraini: problemy ta perspektyvy / N. V. Shevchenko // *Visn. ukr. akad. bank. spravy.* — 2010. — № 2 (29). — S. 34–39.
7. Shevchuk O. D. Osoblyvosti provedennja derzhavnogo audytu v Ukraini / O. D. Shevchuk, I. L. Mukoi'd // *Zb. nauk. pr. VNAU.* — 2012. — № 4. — T. 2. — S. 230–234.
8. Trajtli V. Ju. Utochnennja ekonomichnogo zmistu derzhavnogo finansovogo audytu vykonannja bjudzhetnyh program / V. Ju. Trajtli // *Molod. vch.* — 2014. — № 8 (11). — S. 45–48.
9. Ivashhenko L. A. Rozvytok derzhavnogo finansovogo kontrolju v umovah rynkovoï ekonomiky : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ekon. nauk : 08.04.01 / L. A. Ivashhenko ; Dnipropetrov. derzh. agrarn. un-t. — D., 2005. — 21 s.
10. *Gospodars'kyj kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
11. *Pro osnovni zasady zdijsnennja derzhavnogo finansovogo kontrolju v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 26.01.1993 № 2939-III* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
12. *Pro Rahunkovu palatu : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 576-III* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.
13. *Lims'ka deklaracija kerivnyh pryncypiv audytu derzhavnyh finansiv vid 12.08.1999* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/140217>.
14. Bardash S. V. Klasyfikacija pryncypiv kontrolju jak skladnogo polimorfnoho javyshha / S. V. Bardash // *Ekonomika i derzhava.* — 2012. — № 7. — S. 4–8.
15. Zhyrna Zh. A. Neobhidnist' pobudovy systemy derzhavnogo audytu v Ukraini / Zh. A. Zhyrna // *Ekonom. nauky : zb. nauk. pr. Luc'k. nac. tehn. un-tu.* — 2010. — Vyp. 7 (25). — Ch. 4. — S. 207–219. — (Serija «Oblik i finansy»).
16. Shevchenko I. O. Teoretychni zasady derzhavnogo finansovogo audytu vykonannja bjudzhetnyh program / I. O. Shevchenko // *Biznes Inform.* — 2015. — № 10. — S. 388–395.

УДК 336.5:330.3

МАКОГОН Валентина,

к. е. н., с. н. с., доцент кафедри фінансів КНТЕУ

БЮДЖЕТНІ ВИДАТКИ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Проаналізовано динаміку та структуру видаткової частини державного та місцевих бюджетів. Визначено взаємозалежність між реальним валовим внутрішнім продуктом та часткою видатків зведеного бюджету у ньому. Розвинуто положення щодо використання капітальних видатків бюджету як інструмента забезпечення економічного зростання. Обґрунтовано напрями підвищення ефективності бюджетних видатків.

Ключові слова: бюджет, бюджетна система, видатки бюджету, бюджетна політика, бюджетне планування.

Макогон В. Бюджетные расходы в системе социально-экономического развития страны. Проанализирована динамика и структура расходной части государственного и местных бюджетов. Определена взаимозависимость между реальным валовым внутренним продуктом и долей расходов сводного бюджета в нем. Развита положения об использовании капитальных расходов бюджета в качестве инструмента обеспечения экономического роста. Обоснованы направления повышения эффективности бюджетных расходов.

Ключевые слова: бюджет, бюджетная система, расходы бюджета, бюджетная политика, бюджетное планирование.

Постановка проблеми. Забезпечення успішного розвитку суспільних відносин країни передбачає створення сприятливих умов для стимулювання довгострокового економічного зростання. Це зумовлене результативністю вирішення питань щодо підвищення ефективності бюджетних видатків та їх оптимізації.

З огляду на економічні перетворення в Україні, доцільним є використання системного підходу як до оцінки ефективності та раціональності бюджетних видатків, так і взаємоузгодження бюджетних призначень із пріоритетними напрямами соціально-економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень у сфері підвищення ефективності бюджетних видатків держави можна назвати праці Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, Дж. М. Кейнса, П. Самуельсона, М. Сперанського, Г. Шахової, О. Василика, І. Запатріної,

Л. Лисяк, І. Луніної, І. Лук'яненко, А. Мазаракі, В. Федосова, С. Юрія, І. Чугунова [1–16].

Проте є недостатньо досліджені питання, пов'язані з інституційними змінами у бюджетній системі, які потрібні для дієвих економічних перетворень, вироблення та реалізації нових підходів щодо підвищення ефективності бюджетних видатків у системі соціально-економічного розвитку країни. Сучасні проблеми економічного розвитку України потребують досліджень, спрямованих на систематизацію підходів щодо оцінки ефективності використання бюджетних коштів та визначення бюджетних пріоритетів.

Метою статті є обґрунтування напрямів підвищення ефективності бюджетних видатків у системі соціально-економічного розвитку країни.

Матеріали та методи. Системний та структурний методи використано при розкритті ролі бюджетних видатків у соціально-економічному розвитку країни. Методи наукового абстрагування і синтезу застосовано для розкриття напрямів підвищення ефективності бюджетних видатків.

Результати дослідження. Бюджетна політика має базуватися на основі науково обґрунтованої концепції розвитку бюджетних відносин у складі фінансової політики, спрямованої на створення умов для підвищення якості державних послуг, соціально-економічного розвитку країни та територій [15, с. 5].

Сучасний етап розвитку бюджетних відносин в Україні характеризується посиленням ролі бюджетних видатків у процесі регулювання соціально-економічного розвитку держави та регіонів [16, с. 73].

Видатки бюджету це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. Система їх планування має свої принципи, методологічні засади, нормативи тощо [17].

Функціональне призначення видатків бюджету впливає з головних функцій держави: загальнодержавні; оборона; громадський порядок, безпека та судова влада; економічна діяльність; охорона здоров'я та довкілля; житлово-комунальне господарство; духовний і фізичний розвиток; освіта; соціальний захист та соціальне забезпечення.

Обсяг бюджетних видатків щорічно визначає закон «Про Державний бюджет України» (рішення про місцевий бюджет) та залежить від економічної ситуації в країні і суспільних пріоритетів. Структура видатків бюджету здійснює регульовальний вплив на попит і капіталовкладення, галузеву і регіональну структуру національної економіки, її конкурентоспроможність на світових ринках.

Уперше у незалежній Україні відповідно до Закону «Про бюджетну систему України» від 29 червня 1995 р. № 253/95 видатки розподілено на поточні та розвитку. Поточні – визначено як витрати на фінансування мережі підприємств, установ, організацій та органів, які діють на початку бюджетного року, а також на фінансування соціального захисту населення та інших заходів, які не належать до видатків розвитку.

Видатки розвитку визначено як витрати на інвестиційну та інноваційну діяльність, зокрема, фінансування капітальних вкладень виробничого та невиробничого призначення, структурної перебудови економіки, субвенції та інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням [18].

Важливим внеском у розробку окремих положень механізму планування видатків бюджету стало прийняття Верховною Радою України Постанови «Про структуру бюджетної класифікації» від 12 липня 1996 р. № 327/96-ВР, що забезпечила створення єдиної інформаційної системи зведення державних видатків на всіх рівнях влади, затвердження функціональної структури видатків бюджету [19].

Прийняття Бюджетного кодексу України у 2001 р. (далі – БК) започаткувало зміни всієї бюджетної системи України, у тому числі механізму планування його видатків. Із прийняттям нової редакції БК від 8 липня 2010 р. передбачені нововведення, спрямовані на підвищення ефективності зазначеного механізму. Зокрема, розподілено видатки відповідно до повноважень із чітким визначенням рівня бюджету, кошти якого є джерелом їх фінансування.

Виділено такі напрями класифікації видатків бюджету:

- за бюджетними програмами – програмна класифікація видатків і кредитування бюджету;
- за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів – відомча класифікація видатків і кредитування бюджету;
- за функціями, з виконанням яких пов'язані видатки, – функціональна класифікація видатків і кредитування бюджету;
- за економічною характеристикою операцій, які здійснюються при їх проведенні, – економічна класифікація видатків бюджету [17].

Установлення зв'язку між результатами бюджетної програми та виділеними коштами на її виконання передбачило запровадження програмно-цільового методу, який надав можливість: підвищити рівень прозорості виконання бюджету та відповідальності розпорядників бюджетних коштів за досягнення поставлених цілей; здійснити оцінку ефективності та раціональності використання бюджетних коштів; упорядкувати діяльність і взаємовідносини головних розпорядників бюджетних коштів та відповідальних виконавців бюджетних програм; взаємоузгодити пріоритети бюджетної політики із стратегічними завданнями соціально-економічного розвитку країни, рівень бюджетних асигнувань з наявними бюджетними коштами; підвищити якість формування та реалізації бюджетної політики.

Програмно-цільовий метод передбачив принципову зміну в управлінні бюджетом, перехід до децентралізованої моделі. Запровадження програмно-цільового методу як у країнах з розвинутою, так і з трансформаційною економікою відбувалося поетапно за такими напрямами: визначення більш чітких цілей державних програм; створення нової системи підзвітності, пов'язаної безпосередньо з результатами діяльності

головних розпорядників бюджетних коштів; запровадження інформаційних технологій, фіскального менеджменту з метою підвищення якості контролю за досягненням визначених цілей.

До принципів, на яких ґрунтувалися бюджетні відносини, належали:

- деконцентрації – передача повноважень у межах окремого органу або рівня влади на нижчий рівень управління з метою підвищення ефективності бюджетної системи загалом;
- децентралізації – передача повноважень від центральних до місцевих органів влади;
- делегування – процес передачі частини функцій центральних органів влади місцевим з метою досягнення конкретних цілей.

Головні підходи до запровадження програмно-цільового методу поєднували поетапність, спрямованість впровадження та управління, ґрунтуючись на цих принципах. Що й передбачило: формування структури цілей і завдань органів державної влади та місцевого самоврядування; розробку нової моделі організації бюджетного процесу з урахуванням специфіки структури відповідних органів та бюджетного процесу; розробку комплексу нормативних правових документів у цій сфері; запровадження інструментів програмно-цільового методу у бюджетний процес; організацію пілотних проектів впровадження нових інструментів програмно-цільового методу; розробку системи внутрішнього контролю тощо.

Наразі в Україні важливими завданнями ефективного застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі стали: підвищення рівня його прозорості та забезпечення відповідності практичних результатів реформування теоретичним прогнозам; запровадження середньострокового бюджетного планування, позаяк практика розробки бюджету в Україні тільки на плановий бюджетний період унеможливило реалізацію стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку країни; удосконалення системи фінансового контролю за використанням бюджетних коштів; стабілізації економічних процесів.

Важливими завданнями є: удосконалення бюджетного процесу; детальніша класифікація економічних цілей, фінансування яких здійснюється за рахунок бюджетних коштів; посилення технічної бази складання, розробки та затвердження бюджету; створення державної фінансової управлінської інформаційної системи. Співвідношення частки видатків державного та місцевих бюджетів у структурі зведеного бюджету та ВВП у 1992–2015 рр. свідчать про доцільність удосконалення фінансової архітектури видаткової частини бюджету з метою взаємоузгодження з динамікою економічного розвитку країни та посилення децентралізаційних процесів (*див. табл. 1*).

Найбільша частка видатків місцевих бюджетів у видатковій частині зведеного бюджету була у період 1998–1999 рр.; найменша – у 1994 та 1996 рр.

При збільшенні частки видатків зведеного бюджету у ВВП на один відсотковий пункт за 1992–2015 рр. реальний ВВП зменшується на 1,23 відсоткового пункту, у тому числі за 1992–1995 рр. – на 0,77; за 1996–2000 рр. – на 0,77; за 2001–2005 рр. – на 0,56; за 2006–2010 рр. – на 3,17; за 2011–2015 рр. – на 2,44; частки видатків державного бюджету у ВВП відповідно за 1992–2015 рр. – на 1,26, у тому числі за 1992–1995 рр. – на 0,70; за 1996–2000 рр. – на 0,76; за 2001–2005 рр. – на 0,43; за 2006–2010 рр. – на 2,68; за 2011–2015 рр. – на 3,96; частки видатків місцевих бюджетів у ВВП відповідно за 1992–2015 рр. – на 3,83, у тому числі за 1992–1995 рр. – на 1,71; за 1996–2000 рр. – на 2,11; за 2001–2005 рр. – на 2,44; за 2006–2010 рр. – на 15,46, за 2011–2015 рр. зростає на 0,85 відсоткового пункту.

Таблиця 1

Частка видатків державного та місцевих бюджетів у структурі зведеного бюджету та ВВП у 1992–2015 рр., %

Роки	Видатки Державного бюджету		Видатки місцевих бюджетів	
	Частка у зведеному бюджеті	Частка у ВВП	Частка у зведеному бюджеті	Частка у ВВП
1992	62,00	31,49	38,00	15,18
1993	60,59	25,16	39,41	16,05
1994	69,70	38,90	30,30	16,96
1995	60,72	29,26	39,28	17,87
1996	65,50	28,96	34,50	14,84
1997	60,00	24,74	40,00	15,53
1998	51,00	17,92	49,00	15,21
1999	54,60	16,83	45,40	12,34
2000	64,66	20,87	35,34	10,82
2001	59,74	19,79	40,26	12,19
2002	58,87	19,62	41,13	12,27
2003	58,58	20,98	41,42	12,64
2004	62,15	23,35	37,85	11,71
2005	63,30	25,67	36,70	12,12
2006	58,80	25,23	41,20	13,93
2007	57,60	24,39	42,40	14,55
2008	59,33	25,76	40,67	14,67
2009	58,99	26,85	41,01	14,92
2010	59,89	28,16	40,11	14,76
2011	57,70	25,97	42,30	13,90
2012	55,43	28,04	44,57	15,77
2013	57,00	27,76	43,00	15,11
2014	57,66	27,77	42,34	14,40
2015	59,45	29,67	40,55	14,34

Джерело: розраховано та складено автором за [20]

Важливо зазначити, що за 1993–1999 рр. середній темп зростання видаткової частини місцевих бюджетів у ВВП вищий від відповідного показника державного бюджету, зокрема, показник місцевих бюджетів за цей період становив 97,64 відсотка, тоді як державного бюджету – 94,35. За 2000–2015 рр. цей показник місцевих бюджетів сягнув 101,21 відсотка, тоді як державного бюджету – 103,87.

Частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення населення в загальній структурі в середньому за 1992–2015 рр. становила 20,88 відсотка, у тому числі відповідний показник за 1996–2000 рр. – 13,24; за 2001–2005 рр. – 21,23, за 2006–2010 рр. – 24,37; за 2011–2015 рр. – 26,35. Частка видатків на освіту в загальній структурі в середньому за 1992–2015 рр. дорівнювала 17,07 відсотка, у тому числі відповідний показник за 1996–2000 рр. – 13,92; за 2001–2005 рр. – 18,95; за 2006–2010 рр. – 20,17; за 2011–2015 рр. – 19,49. Частка видатків на охорону здоров'я в загальній структурі в середньому за 1992–2015 рр. становила 11,15 відсотка, у тому числі відповідний показник за 1996–2000 рр. – 10,76; за 2001–2005 рр. – 11,95; за 2006–2010 рр. – 11,46; за 2011–2015 рр. – 11,36.

Усе це підтверджує потребу підвищення ролі бюджету як вагомого дієвого інструмента забезпечення економічного зростання країни. Частка капітальних видатків зведеного бюджету у загальному обсязі в середньому за 2001–2015 рр. становить 10,97 відсотка, у тому числі за 2001–2005 рр. – 14,26; за 2006–2010 рр. – 11,68; за 2011–2015 рр. – 6,96. Позаяк відповідний показник поточних видатків за 2001–2015 рр. дорівнює 88,61 відсотка, у тому числі за 2001–2005 рр. – 85,28; за 2006–2010 рр. – 87,74; за 2011–2015 рр. – 92,82.

При збільшенні частки поточних видатків зведеного бюджету у ВВП на один відсотковий пункт за період 2001–2015 рр. реальний ВВП зменшується на 1,61 відсоткового пункту, тоді як при збільшенні відповідного показника капітальних видатків реальний ВВП зростає на 4,22.

На цьому етапі соціально-економічного розвитку України простежується невідповідність структури видатків бюджету цільовим орієнтирам забезпечення економічного зростання країни. Економічні моделі прийняття інвестиційних рішень, оцінки результатів їх ефективності не взаємоузгоджені з фінансово-економічними процесами. Система бюджетного фінансування капітальних видатків не повністю відповідає сучасним вимогам та не сприяє подоланню негативних соціально-економічних тенденцій. З метою використання капітальних видатків бюджету як інструмента забезпечення зростання приватних інвестицій, зниження рівня безробіття, поліпшення людського потенціалу та забезпечення економічного зростання в країні потрібно удосконалити механізм їх фінансування.

Важливість капітальних вкладень для економічного розвитку країни та обмеженість ресурсів бюджету актуалізують на цьому етапі завдання вдосконалення інвестиційної політики та перегляду механізму прийняття рішень щодо державних капітальних вкладень. З огляду

на те, що капітальні вкладення здебільшого розраховані на кілька років, інвестиційні програми будуть більш передбачуваними і прозорими, якщо їх інтегрувати у процес середньострокового бюджетного планування.

З метою формування інвестиційних програм на середньострокову перспективу потрібним є удосконалення механізму управління капітальними витратами, перегляд наявних процедур, установлення чітких критеріїв для попередньої ідентифікації інвестиційних проектів та подальшого їх відбору з метою реалізації в межах бюджетних програм, зміна порядку формування, затвердження інвестиційних програм і звітності щодо їх виконання, перехід до формування переліків об'єктів інвестиційних програм на середньострокову перспективу, зважаючи на інвестиційні можливості бюджету з урахуванням цілей і завдань соціально-економічної політики країни. Для підвищення ефективності інвестиційної політики доцільним є використання механізмів державно-приватного партнерства. Різні форми взаємодії при державно-приватному партнерстві дали б змогу привести у відповідність наявні бюджетні кошти з обсягами державних гарантій та підвищення ефективності використання державних фінансових ресурсів загалом.

Важливо зазначити, що підвищення рівня результативності видатків бюджету передбачає врахування: розміру фінансових вкладень державних заходів за конкретними статтями бюджету, період часу, після якого почнеться повернення коштів з розбивкою фінансів за етапами отримання і використання бюджетних коштів; величини сукупного доходу, отриманого від розподілу бюджетних коштів, а також доходу за кожним конкретним напрямом витрат.

Системний підхід до процесу оцінки ефективності використання бюджетних коштів передбачає: оцінку динаміки видатків бюджету, порівняння очікуваного результату на момент прийняття рішення щодо потреби фінансування певної бюджетної програми з оцінкою цієї бюджетної програми на дату проведення аналізу результатів її виконання; незмінність прийнятих критеріїв оцінки ефективності використання бюджетних коштів; циклічність процесів оцінки ефективності видатків бюджету – внесення змін до бюджетного плану передбачає оцінку зміни ефективності використання бюджетних коштів; елімінації пролонгування витрат, тобто здійснювані бюджетні витрати не мають бути підставою для їх нарощування або продовження фінансування, якщо напрям став неефективним; якісної оцінки результативності напрямів спрямування видатків бюджету з виділенням іманентних величин витрат, зниження яких неможливе за соціальними стандартами.

Важливим при здійсненні оцінки ефективності використання бюджетних коштів є зіставлення видатків і доходів з врахуванням приросту ВВП і можливостей здійснення запозичень. Видатки бюджету за різними напрямами соціально-економічного розвитку країни взаємодіють між собою, посилюючи або послаблюючи результат з того чи іншого напрямку.

Підвищення якісного рівня оцінки ефективності використання бюджетних коштів сприятиме розвитку бюджетної системи та оптимізації бюджетних видатків, забезпечення мінімізації втрат у бюджетній сфері. Зважаючи на зниження темпів економічного зростання, складне зовнішньоекономічне та політичне становище в Україні вагомими завданнями є: реалізація антикризової стратегії, що визначає напрями інтенсифікації економічного зростання, за якої інструменти бюджетного механізму і розвиток фінансово-бюджетного регулювання спрямовуватимуть на забезпечення збереження фінансово-економічного потенціалу країни; удосконалення програмно-цільового методу управління бюджетним процесом; впровадження принципу раціональності використання бюджетних коштів.

З метою забезпечення реалізації визначених стратегічних завдань, управління бюджетним процесом мають здійснювати на основі врахування таких чинників: оперативність процедур бюджетного планування, розподілу і освоєння бюджетних ресурсів, забезпечення взаємодії учасників бюджетного процесу на належному рівні; безумовне виконання укладених контрактів і договірних зобов'язань у бюджетній сфері у встановлені терміни; активізація та постійне вдосконалення бюджетного менеджменту; збереження і підвищення показників якості товарів і послуг на бюджетні потреби, їх відповідність міжнародним стандартам; підвищення рівня продуктивності праці.

У бюджетних документах видатки слід подавати за видами й функціями, зазначаючи, наскільки це можливо, різні сектори відповідного місцевого й регіонального управління, щоб можна було оцінити розподіл ресурсів між сферами діяльності [21, с. 711].

Важливими завданнями є обґрунтування обсягу бюджетних видатків на основі критеріїв, що відображають ефективність використання бюджетних коштів з огляду на стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку країни; підвищення ефективності системи управління державними активами і пасивами, що сприятиме забезпеченню стійкості бюджетної системи та гнучкості бюджетної політики, знизить ризик, пов'язаний з обсягом та структурою державного боргу; удосконалення бюджетного процесу, забезпечення його прозорості, підвищення ефективності контролю за використанням бюджетних коштів; формування справедливої та ефективної податкової системи з метою регулювання податкового навантаження на суб'єкти економічної діяльності залежно від завдань економічної політики і стимулювання фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення збалансованості бюджету в середньостроковій перспективі.

Доцільною є розробка системного підходу до оцінки ефективності та прозорості формування бюджету, що дасть змогу для прийняття обґрунтованих управлінських рішень з метою забезпечення потрібних умов для стимулювання довгострокового зростання. Бюджетна стратегія має бути спрямована на вирішення питань створення інноваційної

економіки, розвитку людського потенціалу та підвищення його якості, що передбачає підвищення ефективності складових бюджетної політики.

Висновки. Забезпечення ефективності бюджетних видатків передбачає оптимізацію їх частки за кожним напрямом у загальній структурі так, щоб їх фінансова архітектоніка забезпечувала вирішення стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни. Зазначене передбачає врахування їх впливу на результативність економічних процесів, оцінки потреби за кожним напрямом, взаємоузгодженості необхідних фінансових ресурсів на виконання завдань органів державної влади та місцевого самоврядування з темпами економічного зростання.

Підвищення дієвості фінансового контролю за бюджетними коштами забезпечить відповідність бюджетних планів і фактичних результатів, що є умовою прийняття обґрунтованих управлінських рішень та передумовою ефективного стратегічного бюджетного планування.

Важливість подальших досліджень зумовлена доцільністю підвищення ефективності бюджетної політики щодо планування та використання бюджетних коштів, пов'язаної з нагальною потребою постійного розвитку бюджетного механізму, його оновлення та реагування на зовнішнє і внутрішнє середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Б'юкенен Дж. М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави / М. Дж. Б'юкенен, Р. А. Масгрейв ; [пер. з англ. А. Іщенко]. — К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2004. — 175 с.
2. Вагнер А. Теория финансов / А. Вагнер. — Л. : Петроком, 1993. — 231 с.
3. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег : пер. с англ. / Дж. М. Кейнс. — М. : Гелиос, 2012. — 352 с.
4. Самуэльсон Пол. Э. Экономика / Пол. Э. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус ; пер. с англ. — 18-е изд. — М. : Вильямс, 2010. — 1360 с.
5. Сперанский М. М. План финансов. У истоков финансового права / М. М. Сперанский. — М. : Статут, 1998. — Т. 1. — С. 17–106.
6. Шахова Г. Я. Долгосрочная устойчивость бюджетной системы / Г. Я. Шахова, П. Г. Крадинов, П. Л. Маненок // Финанс. журн. — 2012. — № 4. — С. 5–18.
7. Василик О. Д. Теорія фінансів / О. Д. Василик. — К. : НІОС, 2000. — 416 с.
8. Державне фінансове регулювання економічних перетворень / І. Я. Чугунов, А. В. Павелко, Т. В. Канева та ін. ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. — 376 с.
9. Запатріна І. В. Бюджетний механізм економічного зростання / І. В. Запатріна. — К. : Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. — 528 с.
10. Бюджетна складова реалізації домінуючих напрямів суспільного розвитку / за ред. Л. В. Лисяк. — Дніпропетровськ : ДДФА, 2015. — 396 с.
11. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І. О. Луніна. — К. : Наук. думка, 2006. — 432 с.
12. Лук'яненко І. Г. Моделювання впливу змін фіскальної політики на економіку України / І. Г. Лук'яненко // Бізнес Інформ. — 2012. — № 4 (411). — С. 197–201.
13. Мазаракі А. А. Інновації як джерело стратегічних конкурентних переваг / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2010. — № 2. — С. 5–17.

14. Опарін В. М. Українська класична школа публічних фінансів / В. М. Опарін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко // Фінанси України. — Київ, 2015. — № 10. — С. 7–31.
15. Мярковський А. І. Бюджетна політика як складова соціально-економічного розвитку країни / А. І. Мярковський, І. Я. Чугунов // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2010. — № 5. — С. 5–15.
16. Чугунов І. Я. Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності / І. Я. Чугунов // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2014. — № 5. — С. 64–77.
17. Бюджетний кодекс від 08.07.2010 № 2456–VI / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua>.
18. Про бюджетну систему України : Закон України від 05.12.1990 № 512-ХІІ / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/512-12>.
19. Про структуру бюджетної класифікації України : Постанова Верховної Ради України від 12.07.1996 № 327/96-ВР / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/327/96-%D0%B2%D1%80>.
20. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.minfin.gov.ua.
21. Фінанси України : інституційні перетворення та напрями розвитку / за ред. І. Я. Чугунова. — Київ : ДННУ АФУ, 2009. — 848 с.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2016.

Makogon V. Budget expenditures in a system of social and economic development of a country.

Background. Provision of social relations involves creating the necessary conditions for stimulating long-term economic growth. The above is largely driven by the success of issues to improve the efficiency of budget spending and to optimize them. Due to economic changes is appropriate to use a systematic approach to evaluating the effectiveness and efficiency of budget expenditure and mutually agreed solution of budget allocations with the priorities of socio-economic development of the country.

The ***aim*** of selected subject allowed us to determine that in order to ensure the realization of the strategic goals of socio-economic development of the country, budget process management should be implemented on the basis of following factors: efficiency of procedures of the budget planning, allocation and budgetary resources development, ensuring interaction between the participants of the budget process at the appropriate level; absolute execution of the concluded contracts and contract obligations in the public sector within the established deadlines; intensification and continuous improvement of budget management; preserve and increase the quality of goods and services for budgetary purposes, their conformity to international standards; increasing the level of productivity. The above forms the basis of research objective.

Material and methods. The complex nature of the work is achieved via creative use and combination of general and specialized methods, including generalizing, analysis and synthesis, statistical analysis, system analysis.

Results. The development of economic cooperation between Ukraine and Poland covering the period after Poland's entry in the EU has been analyzed. The existence of disappointing for our country trends in the relations between the parties has been discovered: in the period under analysis the trade balance of Ukraine remained mostly negative, and the volume of investments in the Polish economy has significantly lagged behind the value of Polish investments in the Ukrainian economy. The analysis showed an extremely low level of real integration between Ukrainian and Polish economies.

Conclusion. Significant negative trade balance of Ukraine and its considerable lagging behind from its neighbor on the western border in terms of investments in the Polish economy, are primarily caused by low competitiveness of the Ukrainian economy as well

as significant backlog of a number of Ukrainian economic indicators. The solution to this situation, among other things, involves the implementation of the competitive order policy in Ukraine, approximation of Ukrainian legislation to the EU standards, the intensification and deepening of interregional and cross-border cooperation.

Keywords: Ukraine, Poland, economic cooperation, European Union, integration.

REFERENCES

1. B'jukenen Dzh. M. Suspil'ni finansy i suspil'nyj vybir : dva protylezhnyh bachennja derzhavy / M. Dzh. B'jukenen. R. A. Masgrejv ; [per. z angl. A. Ishhenka]. — K. : Vyd. dim «Kyjevo-Mogyljans'ka akademija», 2004. — 175 s.
2. Vagner A. Teorija finansov / A. Vagner. — L. : Petrokom, 1993. — 231 s.
3. Kejns Dzh. M. Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg : per. s angl. / Dzh. M. Kejns — M. : Gelios, 2012. — 352 s.
4. Samujel'son Pol. Je. Jekonomika / Pol. Je. Samujel'son, V. D. Nordhaus ; per. s angl. — 18-e izd. — M. : Vil'jams, 2010. — 1360 s.
5. Speranskij M. M. Plan finansov. U istokov finansovogo prava / M. M. Speranskij. — M. : Statut, 1998. — T. 1. — S. 17–106.
6. Shahova G. Ja. Dolgosrochnaja ustojchivost' bjudzhetnoj sistemy / G. Ja. Shahova, P. G. Kradinov, P. L. Manenok // Finans. zhurn. — 2012. — № 4. — S. 5–18.
7. Vasylyk O. D. Teorija finansiv / O. D. Vasylyk. — K. : NIOS, 2000. — 416 s.
8. Derzhavne finansove reguljuvannja ekonomichnyh peretvoren' / I. Ja. Chugunov, A. V. Pavelko, T. V. Kanjeva ta in. ; za zag. red. A. A. Mazaraki. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2015. — 376 s.
9. Zapatrina I. V. Bjudzhetnyj mehanizm ekonomichnogo zrostannja / I. V. Zapatrina. — K. : In-t soc.-ekon. strategij, 2007. — 528 s.
10. Bjudzhetna skladova realizacii' dominantnyh naprjamiv suspil'nogo rozvytku / za red. L. V. Lysjak. — Dnipropetrovs'k : DDFA, 2015. — 396 s.
11. Lunina I. O. Derzhavni finansy ta reformuvannja mizhbjudzhetnyh vidnosyn / I. O. Lunina. — K. : Nauk. dumka, 2006. — 432 s.
12. Luk'janenko I. G. Modeljuvannja vplyvu zmin fiskal'noi' polityky na ekonomiku Ukrai'ny / I. G. Luk'janenko // Biznes Inform. — 2012. — № 4 (411). — S. 197–201.
13. Mazaraki A. A. Innovacii' jak dzherelo strategichnyh konkurentnyh perevag / A. A. Mazaraki, T. M. Mel'nyk // Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. — 2010. — № 2. — S. 5–17.
14. Oparin V. M. Ukrai'ns'ka klasychna shkola publicznyh finansiv / V. M. Oparin, V. M. Fedosov, P. I. Juhymenko // Finansy Ukrai'ny. — Kyi'v, 2015. — № 10. — S. 7–31.
15. Mjarkovs'kyj A. I., Chugunov I. Ja. Bjudzhetna polityka jak skladova social'no-ekonomichnogo rozvytku krai'ny / A. I. Mjarkovs'kyj, I. Ja. Chugunov // Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. — 2010. — № 5. — S. 5–15.
16. Chugunov I. Ja. Dovgostrokova bjudzhetna strategija u systemi ekonomichnoi' cyklichnosti / I. Ja. Chugunov // Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. — 2014. — № 5. — S. 64–77.
17. Bjudzhetnyj kodeks vid 08.07.2010 № 2456–VI / [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon0.rada.gov.ua>.
18. Pro bjudzhetnu systemu Ukrai'ny ; Zakon Ukrai'ny vid 05.12.1990 № 512-XII / [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/512-12>.
19. Pro strukturu bjudzhetnoi' klasyfikacii' Ukrai'ny ; Postanova Verhovnoi' rady Ukrai'ny vid 12.07.1996 № 327/96-VR / [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/327/96-%D0%B2%D1%80>.
20. Oficijnyj sajт Ministerstva finansiv Ukrai'ny [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : www.minfin.gov.ua.
21. Finansy Ukrai'ny : instytucijni peretvorennja ta naprjamy rozvytku / za red. I. Ja. Chugunova. — K. : DNNU AFU, 2009. — 848 s.